

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ BİLİMDALI

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE
DOĞURDUĞU VERGİ KAYBI**

Yüksek Lisans Tezi

KAMİL GÖKHAN KARAN

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ BİLİMDALI

**TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE
DOĞURDUĞU VERGİ KAYBI**

Yüksek Lisans Tezi

KAMİL GÖKHAN KARAN

Danışmanı: PROF.DR.AYŞEGÜL MUTLU

İstanbul, 2006

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

MALİYE Anabilim Dalı MALİYE TEORİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans
öğrencisi KAMIL GÖKHAN KARAN nın TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAM VE
DOĞURDUĞU VERGİ KAYBI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun
13.07.2006 tarih ve 2006-7/11 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 5.12.2006

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. AYŞEGÜL MUTLU

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. GÜLAY YILMAZ AKGÜL

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. SUAT YAVUZ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
Tablo Listesi.....	VIII
Şekil Listesi.....	X
Kısaltmalar.....	XI
GİRİŞ.....	1
1- KAYITDIŞI EKONOMİ KAVRAMI.....	4
1.1 Kayıtdışı Ekonomi Kavramı ve Tanımı.....	4
1.2 Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin Ortak Özellikleri.....	7
1.3 Kayıtdışı Ekonominin Bileşenleri.....	8
1.3.1 Beyandışı Ekonomi.....	9
1.3.2 Yasadışı Ekonomi.....	10
1.3.3 Enformel Ekonomi.....	13
1.3.3.1 Hane Halkı Ekonomisi.....	13
1.3.3.2 Sosyal Ekonomi.....	14
1.3.3.3 Yerel Ekonomi.....	15
1.4 Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri.....	15
1.4.1 Dış Faktörler.....	15
1.4.1.1 Küreselleşme.....	15
1.4.1.1.1 Para Hareketlerinin Serbestleşmesi.....	16
1.4.1.1.2 E-Ticaret Uygulamaları.....	17
1.4.1.1.3 Ülke Dışı Alışverişin Yoğunlaşması.....	19
1.4.1.1.4 Vergi Cennetlerinin Ortaya Çıkması.....	19

1.4.1.2 IMF,Dünya Bankası Gibi Kuruluşların Dayattıkları Ekonomik Programlar.....	21
1.4.2 İç Faktörler.....	22
1.4.2.1 Mali Faktörler.....	22
1.4.2.1.1 Marjinal Vergi Oranları.....	22
1.4.2.1.2 Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Doğurduğu Yükler.....	25
1.4.2.1.3 Vergi Kaçırma Olanakları.....	25
1.4.2.1.3.1 Vergi Ceza Oranları.....	26
1.4.2.1.3.2 Denetim Sıklığı ve Yakalanma Olasılığı.....	27
1.4.2.1.4 Vergi Denetim Örgütlerinin Çeşitliliği.....	28
1.4.2.1.5 Vergi Sistemindeki Karışıklık Uyumsuzluk ve Aflar.....	28
1.4.2.2 Sosyal Faktörler.....	30
1.4.2.2.1 Demografik Özellikler.....	30
1.4.2.2.2 Nüfus Artışı,Göç ve Çarpık Kentleşme.....	31
1.4.2.3 Psikolojik Faktörler.....	32
1.4.2.3.1 Bireylerin Kendi Kazanımlarını mı, Yoksa Toplumsal Kazanımlarını mı Ön Planda Tuttukları.....	32
1.4.2.3.2 Toplumsal Baskı.....	33
1.4.2.3.3 Devletin Vergileri Nerelere Harcadığı İle İlgili Görüş.....	33
1.4.2.4 Diğer Faktörler.....	34
1.4.2.4.1 Siyasal Faktörler.....	34
1.4.2.4.2 Enflasyon.....	36
1.5 Kayıtdışı Ekonominin Etkileri.....	36

1.5.1	Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Etkileri.....	36
1.5.2	Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Etkileri.....	38
1.5.2.1	Gelir Dağılımı ve Vergi Adaletsizliği.....	38
1.5.2.2	Ekonomik Göstergelerdeki Bozucu Etkisi.....	38
1.5.2.3	Haksız Rekabet.....	39
1.5.2.4	Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Olumsuz Etkisi.....	39
2.	KAYITDIŞI İSTİHDAM.....	40
2.1	Kayıtdışı İstihdam Kavramı.....	40
2.2	Kayıtdışı İstihdamın Şekilleri.....	43
2.2.1	İşçinin Kayıtdışı Çalışması Kendi İradesinde Olmayan Kayıtdışı İstihdam Şekilleri.....	43
2.2.1.1	Sigortalı Olarak Çalışması Gereken Bir Kişinin Çalışmalarının İlgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Hiç Bildirilmemesi.....	43
2.2.1.2	Çalışanın Çalışmalarının Ücret Olarak Eksik Bildirilmesi.....	44
2.2.1.3	Çalışanın Çalışmalarının Gün Olarak Eksik Bildirilmesi.....	45
2.2.1.4	Sigortalının İkinci Bir İşte Çalışıp Bu İşyerindeki Çalışmalarının İlgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Bildirilmemesi.....	46
2.2.1.5	Sigortalının Çalışmaya Başladığı Tarih İtibariyle Bildirilmemesi.....	47
2.2.1.6	Sosyal Sigortalar Kurumuna Bildirilmekle Beraber Vergi İdaresine Bildirilmeyen Çalışanlar.....	47
2.2.2	Çalışanların Kendi İradeleri İle Kayıtdışı İstihdam Edildikleri İstihdam Şekilleri.....	48
2.2.2.1	Yabancı Kaçak İşçiler.....	48
2.2.2.2	Çocuk İşçi Çalıştırılması Yolu İle Kayıtdışı İstihdam.....	50
2.2.2.3	Kayıtdışı Ekonomide Emeklilerin İstihdamı.....	53

2.2.2.4 Yetim Aylığı Alarak Kayıtdışı Çalışanlar.....	54
2.2.2.5 Malulluk Aylığı Alıp Kayıtdışı İstihdam Edilenler.....	56
2.2.2.6 İşsizlik Ödeneği Aldığı Halde Kayıtdışı İstihdam Edilenler.....	56
2.2.2.7 Yeşil Kart Sahiplerinin Kayıtdışı İstihdamı.....	58
2.3 Kayıtdışı İstihdamın Sebepleri.....	58
2.3.1 İşverenler ve Çalışanlar Üzerindeki İstihdamla İlgili Mali Yükümlülüklerin Fazlalığı.....	58
2.3.2 İşverenlerin Sendikaların Baskılarından Kurtulmak İstemeleri.....	61
2.3.3 İşsizlik.....	62
2.3.4 Kayıtlı Ekonomide İstihdam Edilenlerin Kazançlarının Az Olması.....	62
2.3.5 Çalışma Saatleri.....	63
2.3.6 Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik.....	63
2.3.7 Yıllar İtibari İle Çıkarılan Borçlanma Kanunları ve Cezaların Yetersizliği.....	63
2.3.8 Çalışanların Kendi İşini Yapma İsteği.....	65
2.3.9 Nitelikli İşgücünün Varlığı.....	65
2.3.10 Düşük Rekabet Gücü ve Küreselleşme.....	65
2.3.11Kültürel Açıdan Kabul Görme.....	66
2.3.12 Kayıtdışı Çalışma Fırsatının Kolay Olması.....	66
2.3.13 Sosyal Güvenlik Yasalarının Popülist Yapısı.....	67
2.3.14 Sigortalıların Sosyal Güvenlik Hizmetlerine Bakış Açısı.....	67
2.3.15 Çalışma İlişkilerinde Meydana Gelen Değişmeler.....	68
2.4 Kayıtdışı İstihdamın Etkileri.....	68
2.4.1 Kayıtdışı İstihdamın Olumlu Etkileri.....	69
2.4.1.1 Rekabet Gücü Yaratması.....	69
2.4.1.2 Ekonomik Büyümeyi Hızlandırması.....	69

2.4.1.3 İstihdamı Arttırması.....	69
2.4.2 Kayıtdışı İstihdamın Olumsuz Etkileri.....	70
2.4.2.1 Sosyal Güvenlik Sisteminde Yarattığı Olumsuzluklar.....	70
2.4.2.2 Çalışanlar Üzerindeki Etkileri.....	70
2.4.2.3 Haksız Rekabete Yol Açması.....	71
2.4.2.4 Diğer Olumsuz Etkileri.....	71
3. TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BOYUTU VE DOĞURDUĞU VERGİ KAYBI.....	73
3.1 Kayıtdışı İstihdamın Boyutu.....	73
3.1.1 Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi.....	73
3.1.2 Türkiye’de 2003 Yılı İtibari ile Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi.....	77
3.1.3 2002-2003 Yılları Verilerinin Karşılaştırılması, 2002 Yılına Dek Kayıtdışı İstihdamın Türkiye’de ki Gelişimi ve Verilerin Kısaca Analiz Edilmesi.....	80
3.1.4 Türkiye’de 2004 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi.....	83
3.1.5 Türkiye’de 2005 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi.....	84
3.1.6 Türkiye’de 2006 Mart Ayı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi.....	85
3.2 Kayıtdışı İstihdamın Doğurduğu Vergi Kaybı.....	87
3.2.1 Asgari Ücret Üzerindeki Vergi ve Prim Yüğü.....	87
3.2.2 Kayıt Dışı İstihdamın Doğurduğu Vergi Kaybının Yaklaşık Olarak Hesaplanması.....	90
3.2.2.1 2002 Yılı Kayıtdışı İstihdam Nedeniyle Oluşan Vergi Kaybı.....	91
3.2.2.1.1 Yabancı Kaçak İşçiler Dolayısıyla Oluşan Vergi Kaybı.....	91

3.2.2.1.2	Sosyal Sigortalar Kurumuna Bildirilip Maliye Bakanlığına Bildirilmeyen İşçiler Dolayısıyla Oluşan Vergi Kaybı.....	92
3.2.2.1.3	İkinci Ek İşte Çalışmadan Dolayı Vergi Kaybı.....	92
3.2.2.2	2003 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli ,Yevmiyeli ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan Vergi ve Prim Kaybı.....	92
3.2.2.3	2004 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli ,Yevmiyeli ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan Vergi ve Prim Kaybı.....	94
3.2.2.4	2005 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli ,Yevmiyeli ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan vergi Ve Prim Kaybı.....	96
3.2.2.5	Son Üç Yıla İlişkin Kayıtdışı İstihdam Sebebiyle Oluşan Vergi Kaybının Özetlenmesi.....	97
3.3	Kayıtdışı Ekonominin Ve İstihdamın Önlenmesine İlişkin Öneriler.....	99
3.3.1	Servetteki Artışın Kaynağının Sorgulanması.....	99
3.3.2	Vergi Oranlarının Düşürülmesi.....	99
3.3.3	Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yüklerin Azaltılması.....	100
3.3.4	Vergi Denetiminin İyileştirilmesi.....	101
3.3.5	Sosyal Politikalara Önem Verilip Yoksullukla Mücadele Edilmesi	102
3.3.6	Mükelleflerin Vergilerin İsraf Edilmediğine İnandırılması.....	102
3.3.7	Cezaların Caydırıcı Etkilerinin Arttırılması.....	102
3.3.8	Vergi Kimlik Numarası ve T.C. Kimlik Numarasının Kullanılmasının Yaygınlaştırılması.....	103

3.3.9 Vergi Mevzuatının Kalıcı, Açık, Sade ve Anlaşılır Hale Getirilmesi.....	103
3.3.10 Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin ve Yeminli Mali Müşavirlerin Yetkilerinin ve Sorumluluklarının Geliştirilmesi.....	104
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	109

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1	Sermaye Üzerindeki Efektif Vergi Oranları.....	24
Tablo 2	Türkiye’de 2004 Yılı Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının Günlük Kazanç Durumuna Göre Dağılımı.....	45
Tablo 3	Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle 14-19 Yaş Grubu Arası İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu.....	51
Tablo 4	Türkiye’de 2003 Yılı İtibari İle 14-19 Yaş Grubu Arası İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu.....	51
Tablo 5	Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle Medeni Durumuna Göre İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu.....	55
Tablo 6	Türkiye’de 2003 Yılı İtibari İle Medeni Durumuna Göre İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu....	55
Tablo 7	1999 Yılı İtibari İle Bazı Ülkelerdeki Saatlik İşgücü Maliyetleri.....	60
Tablo 8	Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Çalışma Şekline Göre Dağılımı.....	74
Tablo 9	Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Mesleki Dağılımı.....	75
Tablo 10	Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle Ek İş Olanların Kayıtlılık Durumu.....	76
Tablo 11	Türkiye’de 2003 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Çalışma Şekline Göre Dağılımı.....	77
Tablo 12	Türkiye’de 2003 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Mesleki Dağılımı.....	79
Tablo 13	Türkiye’de 2003 Yılı İtibari İle Ek İş Olanların Kayıtlılık Durumu.....	80

Tablo 14	Türkiye’de 1990-2001 Yılları Arasındaki Kayıtdışı İstihdam Rakamları.....	82
Tablo 15	Türkiye’de 2004 Yılı Kayıtdışı İstihdam Durumu.....	84
Tablo 16	Türkiye’de 2005 Yılı Kayıtdışı İstihdam Durumu.....	85
Tablo 17	Türkiye’de 2006 Mart Ayı Kayıtdışı İstihdam Durumu.....	86
Tablo 18	Türkiye’de Asgari Ücret Üzerinden Yapılan Yasal Kesintiler Net Ücret Ve Bu Kesintilerin İşçi Ve İşverene Maliyeti.....	88
Tablo 19	Türkiye’de 2003, 2004 ve 2005 Yıllarında Kayıtdışı İstihdam Sebebiyle Oluşan Tahmini Vergi Ve Prim Kaybı.....	98

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1	Ekonomik Faaliyetler.....	8
Şekil 2	E-Ticaret Faaliyeti.....	17

KISALTMALAR

Bağ-Kur	: Esnaf Ve Sanatkarlar Ve Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
D.P.T.	: Devlet Planlama Teşkilatı
I.M.F.	: International Monetary Fund
İ.S.M.M.M.O	: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası
O.E.C.D	: Organisation For Economic Co-Operation And Development
S.S.C.B	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.S.K	: Sosyal Sigortalar Kurumu
T.İ.S.K	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
T.U.İ.K	: Türkiye İstatistik Kurumu
YTL	: Yeni Türk Lirası
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
BKZ.	: Bakınız.
KDV	: Katma Değer Vergisi

GİRİŞ

Kayıtdışı ekonomi kavramı literatürde çeşitli terimlerle açıklanmaya çalışılmıştır bunlardan bazıları; yer altı ekonomisi, kara ekonomi,gizli ekonomi, enformel ekonomi, alacakaranlık ekonomisi terimleridir. Genelde üstünde uzlaşılan ortak tanım ise yasalarca beyan edilmesi gerektiği halde devletin bilgisi olmadan gerçekleşen ekonomik faaliyetlerdir. Aynı bağlamda kayıtdışı istihdamında tanımı aynı şekilde verilebilir. Devlete bildirilmesi gerektiği halde bildirilmeyen istihdamdır.

Kayıtdışı ekonomi konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki kayıtdışı ekonomi gerek gelişmiş gerek gelişmekte olan, gerek kapitalist gerek sosyalist olsun hemen hemen tüm ekonomilerde varolan ve ülkelerin kamu hizmetlerini yerine getirmek için toplamak zorunda oldukları vergi gelirlerini azaltıcı etkisi olan bir olgudur.¹

Kayıtdışı ekonomi çeşitli alt bölümlerden oluşmaktadır. Bunları saymak gerekirse beyandışı ekonomi yasadışı ekonomi enformel ekonomi gene enformel ekonominin alt kollarından olan hane halı ekonomisi, yerel ekonomi ve sosyal ekonomi kavramlarıdır. Bütün bu olguların ortak özellikleri kurallara aykırı olmaları, vergi kaybı yaratmaları GSMH kayıtlarına dahil olmamaları ve resmi istatistikleri bozucu etkileri olmasıdır.² Kayıtdışı ekonomi gerek kültürel gerek ahlaki gerekse de ekonomik acıdan toplum dinamiklerini bozucu etki doğurmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin nedenleri arasında; küreselleşme, para hareketlerinin serbestleşmesi, e-ticaret uygulamalarının genişlemesi, ülke dışı alışverişin yoğunlaşması, vergi cennetlerinin ortaya çıkması gibi dış faktörlerin yanında; marjinal vergi oranları sosyal güvenlik yükümlülüklerinin oluşturduğu yükler, vergi kaçırma olanakları, vergi ceza oranları, denetim sıklığı ve yakalanma olasılığı,vergi sistemindeki

¹ Gülay Akgül Yılmaz,"Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi"**19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.18

² Gülay Akgül Yılmaz, **Yer altı Ekonomisi Ve Vergi Kaybı,Doktora Tezi**,İstanbul:T.C Marmara Üniversitesi S.B.E. Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Teorisi Bilim Dalı,1996,s.14

karışıklık, sık çıkarılan aflar, nüfus artışı, demografik özellikler, köyden kente göç, enflasyon, siyasal faktörler gibi iç faktörler de etkilidir.

Kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz sonuçları mevcuttur. Olumlu sonuçlarına³; kriz durumlarında kayıtsız işsizliği azaltması, gene kriz dönemlerinde dengeleyici rol üstlenmesi, mal ve hizmetlerin fiyatlarında vergi fon vb yükümlülükler olmadığı için fiyatların ucuzlaması ve vergi verilmediği için arttırılan gelirin yatırıma dönüşmesi örnek olarak verilebilir. Olumsuz yönleri olarak ise; haksız rekabete yol açması, vergi gelirlerini düşürmesi, ekonomik istatistikleri bozucu etki yapması, toplumsal ahlakı bozması verilebilir. Özellikle ekonomik istatistiklere zarar veren yapısı bu istatistiklere bakarak karar almak zorunda olan ekonomi yönetimini verdiği karar ve aldığı önlemlerin istenilen sonuçları doğurmamasına yol açmaktadır.

Bu tezde kayıtdışı ekonominin önemli bir boyutu olan kayıtdışı istihdam kavramı ele alınmıştır. Kayıtdışı istihdam kavramı ; istihdam edilen kişilerin bildirilmesi gereken kamu kuruluşlarına bildirilmeden ve sosyal güvenlikten yoksun bir şekilde istihdam edilmeleri demektir.

Bu değişik şekillerde olabilmektedir. Ya sadece SSK ya bildirilip , vergi idaresine bildirilmeyerek yada her ikisine de bildirilmeyerek olabilmektedir. Bu bağlamda kayıtdışı istihdam hem vergi kaybına yol açmakta hem de ağır sosyal koşullar karşısında çalışanları sosyal güvenlik yükümlülüklerinden mahrum bırakabilmektedir. Kayıtdışı istihdamın da olumlu ve olumsuz yönleri mevcuttur. Genel olarak olumsuz yönler olumlu yönlere ağır basmaktadır.

Bu çalışmanın amacı ; kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı istihdam kavramlarının ışığında kayıtdışı istihdamın olgusunu açıklamak ve kayıtdışı istihdamın yarattığı vergi kaybının öneminin anlaşılması amacıyla tahmini vergi kaybını ifade etmeye çalışmaktır. Çalışma hazırlanırken, kaynak tarama yöntemi ve yeniden hesaplama yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerin seçilmesinde ki amaç kayıtdışı ekonomi ve istihdam konularında oldukça çok sayıda çalışma yapılmış olması ve kayıtdışı istihdamın

³ Ülker Mavral , **Karapara;Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye ye Yansımaları**,Ankara:Maliye Ve Hukuk Yayınları,2003

boyutunun tam olarak saptanamıyor olmasıdır. Bu bağlamda daha önce yapılmış çalışmalar araştırılmış ve örnek alınmışlardır.

Geçmiş yıllar için yapılmış kayıtdışı istihdamın doğurduğu vergi kaybı hesaplamaları , aynı sistematige sadık kalınarak güncel yıllar için tekrar hesaplanmıştır. Çalışmanın hedefleri vergi kaybının büyüklüğünü ortaya koymak ve kayıtdışı istihdam sorununun önemine dikkat çekmektir.

Tezin birinci bölümünde kayıtdışı ekonomi kavramı etraflıca ele alınmaya çalışılmış ,kayıtdışı ekonomi kavramının anlamı, nedenleri, türleri, sonuçları ve bu konuda daha önce yapılmış çalışmalara kısaca değinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise kayıtdışı istihdam kavramı açıklanmaya çalışılmış ve kayıtdışı istihdamın türleri, neden ve sonuçları irdelenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise kayıtdışı istihdamın doğurduğu vergi kaybı sayısal verilerden yararlanarak açıklanmaya çalışılmış ayrıca gerek kayıtdışı ekonomi ve buna bağlantılı olarak kayıtdışı istihdam sorunlarının çözümlerine ilişkin çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Kayıtdışı ekonomi adı üstünde kayıt altında olmadığı için kesin bir rakama ulaşmak mümkün olmayabilir bu bağlamda tezimizde sayısal kaynaklarda en güvenilir kaynak olarak Devlet İstatistik Kurumu yada yeni adıyla Türkiye İstatistik Kurumu verileri kullanılmıştır.

Özellikle Türkiye İstatistik Kurumu Hane İşgücü Anketi verileri 2002, 2003, 2004, 2005 ve 2006 yılları için temel gösterge kabul edilmişlerdir. Yapılan hesaplamalarda ilgili yıllara ait veriler elden geldiği kadar ilgili yıllarda geçerli çarpanlarla çarpılmaya çalışılmıştır. Bu çarpanlar gelir vergisi, damga vergisi, SSK Primi, Bağ-Kur Primi ve mükellef başına ortalama hesaplanan gelir vergisi rakamıdır. Daha sonra hesaplanan YTL bazlı rakamlar o yılın son gününe ait Merkez Bankası döviz alış kuru ile bölünerek Amerikan Doları bazında bir karşılaştırma yapılmasına olanak sağlanmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM :

KAYITDIŞI EKONOMİ KAVRAMI

1.1 Kayıtdışı Ekonomi Kavramı ve Tanımı

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin özellikle 1960'lar dan sonra artış göstermiş her ülkenin temel sorunlarından biri haline gelmiş olduğu görülmektedir.⁴ Kayıtdışı Ekonomi ile ilgili ilk düzenlemeler ilki Fransa'da kayıtdışı istihdam konusunda yapılmış olmakla beraber bu konuya asıl ilgi 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmıştır. Bu tarihler kayıtdışı ekonomiye gelişmiş ülkelerin ilgisinin çok öncelere dayandığını göstermektedir. Konunun hala gündemde olmasındaki neden sorunun çözülmemiş olmasıdır.⁵ Zira ister gelişmiş ister gelişmekte olsun, ister komünist ister kapitalist olsun neredeyse her ülkede kayıtdışı ekonominin varolduğu görülmektedir.⁶

Günümüze dek kayıtdışı ekonomi olgusunu ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır. Büyük oranda “yer altı ekonomisi” terimi üzerinde uzlaşma sağlanmış olsa da “kara ekonomi”, “gizli ekonomi”, “görünmeyen ekonomi” “enformel ekonomi”, “irregular ekonomi”,⁷ “ikincil ekonomi”,⁸ “ev halkı ekonomisi”,⁹ “marjinal ekonomi”,¹⁰ “ay ışıği ekonomisi”,¹¹ “bildirilmemiş ekonomi”,¹² “alacakaranlık ekonomisi”¹² terimleriyle de çeşitli kaynaklarda ifade edilmiştir.

⁴ Mustafa Durmuş, “**Kayıtdışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri**” Tisk Akademi Dergisi, TİSK, 2006-1, s.141

⁵ Gülay Akgül Yılmaz, “Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi” **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.18

⁶ Yılmaz, 2004, a.g.e, s.15

⁷ Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul : Cem Ofset Matbaacılık AŞ, 1994, s.17

⁸ Edgar L. Feige, **The Underground Economies**, U.S.A: Cambridge University Press, 1989, s.16

⁹ Feige, a.g.e, s.16

¹⁰ Şinasi Aydemir, **Türkiye de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul: Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, 1995, s.8

¹¹ Gülay Akgül Yılmaz, **Yer altı Ekonomisi ve Vergi Kaybı, Doktora Tezi**, İstanbul: T.C Marmara Üniversitesi S.B.E. Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Teorisi Bilim Dalı, 1996, s.2

¹² C.Can Aktan, “**Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi Kavramı**”

http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/kavram.htm, (24 mayıs 2006), par.3.

Bu terimlerin ifade edilmek istenen kayıtdışı ekonomi tanımlamaları değişik yazarlarca şu şekillerde açıklanmışlardır;

“ Kayıt Dışı Ekonomi; resmi GSMH yi tahmin etmek için kullanılan mevcut istatistiki yöntemlerle ölçülemeyen ve bu sebeple resmi GSMH hesapları dışında kalan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir.¹³”

“ Ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen, belgeye bağlanmamış, kanuni defterlere işlenmemiş ekonomik işlemler.¹⁴”

“ Kamu düzenini korumak için getirilen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen ve belgeye bağlanması adetten olmayan hem kayıtdışı hem yasadışı ekonomik faaliyetler¹⁵”

“ Esasen kayıtdışı ekonomiyi, gizlenen, kayda geçirilmeyen/geçirilemeyen ve bu sebepten denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür.¹⁶”

“ İnfomal ekonomi uzunca tartışılmadan sosyal bağları belirlenemeyecek bir sağduyu kavramıdır. Anlaşılması gereken infomal ekonominin bir obje olmadığı bir süreç olduğudur.¹⁷”

“ Kayıtdışı Ekonomi mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleri ile bütünüyle tespit edilemediğinden

¹³ Gülay Akgül Yılmaz, **Kayıtdışı Ekonomi Ve Çözüm Yolları**,İstanbul:İ.S.M.M.M.O,2006,s.26

¹⁴ Altuğ,a.g.e,s.15

¹⁵ Altuğ,a.g.e,s.15

¹⁶ Ayşegül Şimşek Tandırcıoğlu, **Türkiye de Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara:D.P.T. Ekonomik Modeller Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Stratejik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayın no:2661,2002,s.1

¹⁷ Alejandro Pores, Manuel Castells, Lauren A. Benton, **The Informal Economy**, U.S.A.:The John Hopkins University Press,1989,s.11

milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan alanları kapsamaktadır¹⁸”

“ Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasa korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir.¹⁹”

“ Gayri safi milli hasıla hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü²⁰”

“Kayıtdışı ekonomi vergilendirilmemiş kazançtır.²¹”

Kayıtdışı ekonomiyi ifade etmek için kullanılan tanımlamaların büyük çoğunluğunun kayıt dışılığın nedenleri kökeninde geliştirilen değerlendirmeler ışığında şekillendiği söylenebilir.

Tanımlardan anlaşıldığı üzere kayıtdışı ekonomik faaliyetler kendi arasında beyandışı ve yasadışı ve enformel olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadırlar. Beyandışı faaliyetler yasalarca beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen yani yasaların icra edilmesine izin verdiği faaliyetler olarak tanımlanabilir. Örnek vermek gerekirse; faturasız satışlar, sigortasız işçi çalıştırılması , işportacılık verilebilir.

Yasadışı ekonomik faaliyetler ise icra edilmesi kanunlarca yasaklanmış faaliyetler dolayısıyla oluşan ekonomik olaylardır. Bunlar hem kayıtdışı hem de

¹⁸ Adil Temel, Ayşegül Şimşek, Kuddusi Yazıcı, **Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, Ankara: D.P.T. Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü ,1994,s.1

¹⁹ Yener Şişman, **Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar**, Eskişehir:T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1165,1999,s.30.

²⁰ Şinasi Aydemir, “**Kayıtdışı Ekonomi Üzerine –1**”Vergi Dünyası Dergisi,Hesap Uzmanları Derneği,Ocak 1995,s.75.

²¹ Ülker Mavral,”**Kayıtdışı Ekonomi Ve Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemek İçin Alınabilecek Tedbirler**”Vergi ve Vergiciyle Diyalog Dergisi,Suryay AS., Kasım 2003,s.138

yasadışıdır.²² Bunlara örnek vermek gerekirse kaçakçılık,uyuşturucu ticareti, dolandırıcılık, yolsuzluk, kumar, fahişelik vb gösterilebilir.

Enformel ekonomi ise sosyal ekonomi yada ev ekonomisi olarak ta tanımlanan faaliyetler ise paradan ziyade mübadelenin kullanıldığı hizmete karşılık mal yada mala karşılık mal verildiği genelde ev halkı ve akrabalar arasında olan ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerde gizli bir yan yoktur ve yeni bir ekonomik faaliyet türü de değildir. İnsanların zor zamanlarda yaşamak için başvurdukları bir ekonomik faaliyet türüdür.²³

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere beyandışı ekonomi ve yasadışı ekonomisinin ve enformel ekonominin ortak özeliği belgeye bağlanmamasıdır.²⁴

1.2 Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetlerin Ortak Özellikleri

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler nizamsız kuralsız faaliyetlerdir alışverişi düzenlemek için koyulmuş kanunlara, işyeri açmak içi gereken ruhsat gibi düzenlemelere yada işçilikle alakalı asgari ücret sigorta gibi zorunluluklarla uymak zorunda değillerdir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergilendirilmemişlerdir. Toplam kazanç üzerinden gelir vergisi tahakkuku, işçi ücretleri üzerinden gelir vergisi kesintisi, gene işçi sigorta primleri tahakkuk ettirilmez ve ödenmez. Veya kayıt içinde oldukları halde eksik beyanda bulunarak kısmi kayıtdışı davranarak mükellefler vergi kaybına yol açarlar.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ölçülmezler, ölçülemezler.dolayısıyla GSMH hesaplamaları, refah düzeyi tespitleri istihdam, cari açık , fiyatlar genel seviyesi ve diğer istatistiki hesaplamalarda bozucu etkileri büyüktür. Bu durum verilerin eksik ve hatalı toplanmasına ve bu veriler temel alınarak düzenlenecek sosyal ve ekonomik

²² Altuğ,a.g.e.s.15

²³ Altuğ,a.g.e.s.33

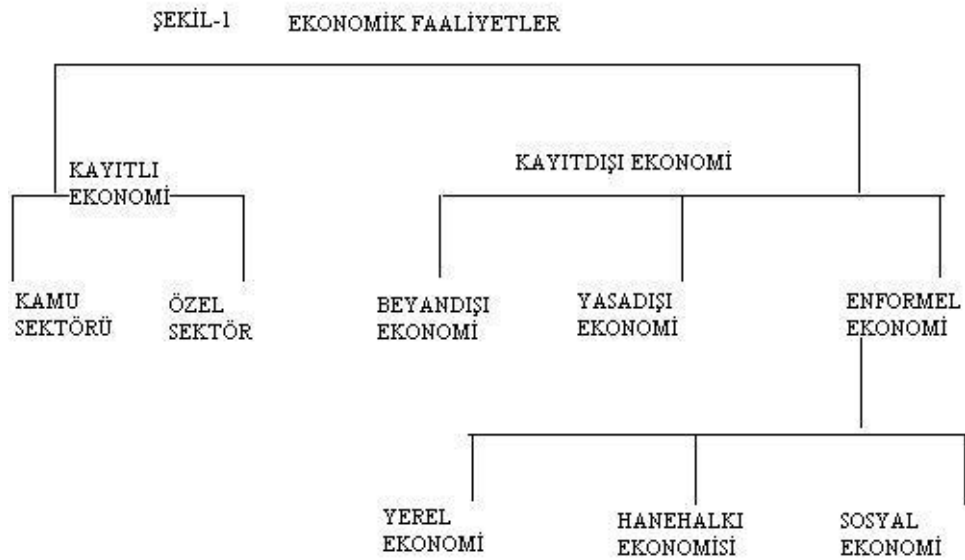
²⁴ Altuğ,a.g.e.s.15

programların uygulanmasında başarısızlığa yada istenmeyen sonuçların doğmasına sebep olabilmektedir.²⁵

Genel olarak kayıtdışı faaliyetlerin ortak noktalarını sayarsak;²⁶

- Kurallara aykırıdırlar
- Resmi GSMH hesapları tarafından içerilmezler
- Vergi kaybı doğururlar
- Resmi istatistikleri bozucu etkileri vardır.

1.3 Kayıtdışı Ekonominin Bileşenleri

²⁵ Mahmut Vural, "Kayıtdışı Ekonomi Paneli" Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Ankara, 27 Mayıs 2005, s.17.

²⁶ Yılmaz, 1996, a.g.e.s.14

Kayıtdışı ekonominin bileşenleri arasında; beyandışı ekonomi ,yasadışı ekonomi ve enformal ekonomi bulunmaktadır. Aşağıda bu bileşenler ayrıntı ile işlenecektir.

1.3.1 Beyandışı Ekonomi

Vergi yasalarında kurumsal olarak konulmuş kuralları çiğneyen ve bu kurallardan kaçınan ekonomik faaliyetlerdir. Buna göre vergi idaresine bildirilmesi gerektiği halde bildirilmeyen ve bu suretle vergilemeden kaçan ekonomik faaliyetler beyandışı ekonomik faaliyetlerdir.²⁷ Beyan edilmeyen bu ekonominin tamamlayıcı ölçüsü ise vergi idaresi tarafından toplanması gereken vergi gelirleri ile hali hazırda toplanmış olan vergi gelirleri arasındaki farkı anlatan “vergi boşluğu” kavramıdır.²⁸

Hiç mükellefiyet tesis ettirmemek veya mükellefiyet tesis ettirmekle beraber eksik beyanda bulunan mükelleflerde bu gruba girmektedir. Mükellefiyet tesis ettirmekle beraber beyan etmesi gerektiği gelirlerini eksik beyan eden bu kesimin kayıtdışı bıraktığı işlemlerin hacmi hakkında çok değişik tahminler yapılmaktadır. Bu durumun tüm mükellefler arasında çok yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Bazı durumlarda bu beyan dışılık devlet tarafından bir çeşit teşvik olarak görülmekte bazı durumlarda da oy kaygısı yüzünden bu beyan dışılığın üzerine gidilmemektedir.²⁹

Vergi kaçırma, çalışanların primlerini eksik yatırma, kayıt dışı sigortasız işçi çalıştırılması, bu bileşenin faaliyetlerinden sayılabilir. Bu bileşende yapılan faaliyet yasalıdır. Ancak yasalara aykırılık dağıtım veya bölüşüm aşamasında ortaya çıkmaktadır.³⁰

“Vergilenebilir gelirin bir kısmı beyan edilirken bir kısmı bildirilmez. Vergi idarelerine bildirilmeyen kısım beyan dışı ekonomi olarak adlandırılır. Bu durumda dar

²⁷ Yılmaz,2004 a.g.e. s. 16

²⁸ Şükrü Kızılot,Şafak Ertan Çomaklı,”Vergi Kayıp Ve Kaçakları Ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi Ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004 s. 118.

²⁹ M.Rüştü Erimez, “ **Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi**”Vergi Dünyası Dergisi,Hesap Uzmanları Derneği, Nisan 1997,s. 5

³⁰ Sedat Yetim, **Türkiye de Vergi Kaçakçılığı Ve Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları,1999,s.7

anlamda beyan dışı ekonomi; yasal alandan yasadışı alana kadar yer alan ,vergi idarelerine bildirilmemiş faaliyetler ve bu surette elde edilen gelirlerden ibarettir³¹” geniş anlamda ki beyan dışı ekonomi ise vergi kaçakçılığını da kapsar niteliktedir.

Bu durum bazı sektörlerde daha yaygın bir uygulama alanı bulmaktadır. Bu sektörlerde kayıtdışılık kadar olağan bir hal almıştır ki mükellef bunu doğal karşılamaktadır. O kadar ki bu mükellefler isteseler bile kayıtdışı faaliyetlerine son verememektedirler. Zira son verdiklerinde rekabet edemeyecek ve ekonomik faaliyetlerini sürdüremez hale geleceklerdir. Bunların kimisi belgesiz çalışılan sektörler kimileride denetlenmesi zor sektörlerdir. Örneğin döviz büroları veya kuyumcuların ekonomik faaliyetlerinin tam olarak denetlenebilmesi ancak bir memur atamakla mümkün olabilir.³²

Bu gruba birkaç örnek vermek gerekirse; işportacılar, hamallar, inşaat işçileri, jeton ve bilet satanlar, belediye harcı ödemedi seyyar olarak sebze meyve satanlar, yüksek ücret aldığı halde asgari ücretten beyan edilen çalışanlar verilebilir.³³ Mal yada hizmet takas edilmesi, menkul değerlerde kira bedelinin aslından düşük beyan edilmesi, özel ders vermek te diğer örneklerdendir.³⁴ Ücretlilerde vergi iadesi uygulamasındaki istismar da buna örnek gösterilebilir. Genelde vergi iade zarflarının küçük bir kısmı denetlenebildiği için. Bir çok insan yakalanmayacakları düşüncesiyle sahte belge ibraz ederek vergi iadesi alma yoluna gitmektedirler.³⁵

1.3.2 Yasadışı Ekonomi

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler mevcut kanunları ihlal ettikleri ölçüde yasadışıdır. Ancak bazı faaliyetler vardır ki bunların yapılması alenen suç teşkil etmektedir. Uyuşturucu ticareti, fahişelik, kumar, hırsızlık, organ ticareti, çek senet tahsilatı ve diğer yer altı dünyası faaliyetleri yasadışı ekonomiyi oluştururlar. Bu tür gayri resmi faaliyetlerden elde edilen gelirler GSMH hesaplamalarına dahil edilmez. Bunun iki sebebi vardır birinci sebep hesaplanmalarının çok güç olması diğer sebep ise ahlaki

³¹ Yılmaz,1996,a.g.e,s.8

³² Aydemir ,1995,a.g.e,s.78-79

³³ Aydemir, 1995, a.g.e, s.80

³⁴ Yılmaz, 1996,a.g.e,s.9

³⁵ Altuğ,a.g.e. s. 30

sorunlar doğuracağındandır.³⁶ Diğer bir sebepte bunların yasalara aykırı oldukları için gizli yapılmalarıdır. Bu faaliyetler yasalarca suç sayılmakta fakat yüksek getirileri sebebiyle risklide olsa icra edilmektedirler.³⁷

Suç sektörünün en büyük özelliği üretim dağıtım ve diğer her tür faaliyetin yasadışı yollardan yapılmasıdır. Bu sektör vergi de ödemektedir. Fakat devlet buradan vergi geliri elde etmektense bu sektörü yok etmeyi tercih etmektedir. Çünkü hiçbir devlet bu sektörden vergi geliri elde etme amacında değildir. Bu örgütler bizzat devletin varlığı için tehlike oluşturmaktadırlar. Öte yandan bir ülke üretimi yasal olmayan mallardan, tükettiğinden daha fazlasını üretiyor ve bunu da ihraç edebiliyorsa bu şekilde net ihracat gelirini ve dolayısıyla ülke refahını arttırabilir. Fakat bu ahlaki açıdan tartışılabilir bir konudur.³⁸

Öte yandan bu faaliyetler verginin konusu dışında da bırakılmamışlardır. 10 Ocak 1961 tarih ve 213 sayı numaralı Vergi Usul Kanununun Vergi Ehliyeti başlıklı dokuzuncu maddesine göre; “*Mükellefiyet ve vergi sorumluluğu için kanuni ehliyet şart değildir. Vergiyi doğuran olayın kanunlarla yasak edilmiş bulunması mükellefiyeti ve vergi sorumluluğunu kaldırmaz*”.³⁹ Bu maddeye göre kapsamına giren gelirin yasak faaliyetlerden doğması vergilemeye engel değildir. Bu faaliyetler saptandıkça bu faaliyetlerden elde edilen gelirler vergilendirilir.⁴⁰

Fakat buradan gelir elde edilmesini beklemek anlamsızdır. Zira faaliyet bir kez saptandıktan sonra buradan gelir elde etme yolu kapanmaktadır. Bu sebepten yasadışı ekonomik faaliyetler vergi politikaları için veri teşkil etmezler. Zira amaç bu faaliyetleri icra edilmesini engellemektir.⁴¹

Diğer taraftan kara paranın vergilendirilmesinde ki amaç vergi adaletinin bir nebze olsun sağlanmaya çalışılmasıdır. Vergi adaleti ödeme gücüne göre herkesin gelirinin vergilendirilmesini öngörmektedir. Bu durumda kayıtlı gelir elde edenler gibi yasadışı

³⁶ Altuğ,a.g.e. s.32

³⁷ Sebahattin Benlikol ve Muhsin Akgür,**Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Faaliyetlerin Kontrolü Ve Denetimi**, İstanbul:İ.T.O. Yayınları Yayın No: 2002/14,2002,s.13

³⁸ Yetim, a.g.e. s.8

³⁹ 213 sayılı Vergi Usul Kanunu,m:9/2

⁴⁰ Erimez,a.g.e. s.4

⁴¹ Aydemir,1995,a.g.e,s.76

faaliyetlerden de gelir elde edenler vergilendirilerek vergileme adaleti sağlanmış olacaktır⁴²

Bu faaliyetlerden elde edilen gelire genel anlamda kara para denmektedir. Kara para; yasalarca yasaklanmış faaliyetlerden elde edilen gelirlere verilen genel isimdir. Vergi kaçakçılığından elde edilen parayla ara para birbirinden ayrılmaktadır. Zira ilkinde gelirin kaynağı yasalarca yasaklanmamış bir faaliyet diğ erinde ise icra edilmesi yasalarca yasak edilmiş bir faaliyete dayanmaktadır.⁴³ Kara paranın çeş itli türleri vardır yasadışı ekonomi alt baş lığı altında bunlarda incelenmelidir;

“ Kara para; sosyal, ahlaki, ekonomik ve hukuki olarak 4 alt baş lıkta incelenebilir.⁴⁴

- Sosyal anlamda kara para; dolaylı olarak da olsa toplumsal hayata zarar veren her tür faaliyetten elde edilen paradır.
- Ahlaki anlamda kara para; yasalarla yasaklanmış olsun veya olmasın toplum nazarında suç sayılan hareketler sonucunda elde edilmiş tüm kazançlardır.
- Ekonomik anlamda kara para; kanunlar tarafından suç sayılan fiillerin yanı sıra ekonomik hayatı düzenleyen kural ve usuller ihlal edilerek elde edilen kazançlar.
- Hukuki anlamda kara para ise, ülke mevzuatında öncül suç olarak belirtilmiş faaliyetlerden elde edilen gelirleri kapsamaktadır.”

Yasadışı ekonomi ahlaki ekonomik ve hukuki kara para açıklamalarını kapsamaktadır.

4208 Sayılı Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine İliş kin Kanun’da kara paranın görünüm şek illeri şu şekilde sıralanmıştır;⁴⁵

⁴² Aziz Taşdelen,” Vergi Hukuku Kurallarının Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesindeki Önemi”,**19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.473

⁴³ Aziz Taşdelen, **Hukuksal Aç ıdan Türkiye de Kara Paranın Aklanması ve Önlenmesi** ,Ankara:Turhan Kitabevi Yayınları,2003,s.34

⁴⁴ Yılmaz,2006,a.g.e,s.37

⁴⁵ Taşdelen,2004,a.g.e,s.468

- Para,
- Para yerine geçen her türlü kıymetli evrak,
- Mal,
- Gelir,
- Önceki türlerin birbirine dönüştürülmesi yoluyla elde edilen maddi değerler.

1.3.3 Enformel Ekonomi

“Enformel ekonomiyi formel ekonomiden yola çıkarak tanımlamak mümkündür. Formel ekonomi, üretim, mübadele ve tüketimin kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı ekonomi kesimidir. Ekonomik faaliyetler Pazar içinde gelişir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel ekonomik faaliyetler, üretim, mübadele ve tüketimin kayıtlı olmadığı hatta bazen yasadışı faaliyetlerin yer aldığı ekonomi kesimidir.”⁴⁶

Bu tür faaliyetler Pazar dışı ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler sonucu elde edilen ürünler ya üretici birim tarafından bizzat tüketilir yada başka bir mal ve hizmet elde etmek amacıyla mübadele yoluyla değiştirilir. Enformel ekonominin kapsadığı faaliyetler şu şekilde isimlendirilebilir;⁴⁷

Enformel ekonomi bazı görüşlere göre insanlara istihdam olanakları sağlayan olumlu bir olaydır. Fakat buna karşılık sosyal güvenlik olanaklarından yoksun bırakılan bir işgücü doğmaktadır. Enformel sektör insanların geçimine yardım etmekle beraber geri kalmışlığı ve ekonomik gelişmişliğin düşük olduğunu göstermektedir.⁴⁸

1.3.3.1 Hane Halkı Ekonomisi⁴⁹

Hane halkı sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler gene bu mal ve hizmeti üreten sektör tarafından pazarlanmakta ve tüketilmektedir. Üretim ticari şekilde

⁴⁶ Yılmaz,1996,a.g.e,s.11

⁴⁷ Yılmaz,2006,a.g.e.,s.33

⁴⁸ Nusret Ekin, **Kayıtdışı Ekonomi,Enformel İstihdam**, İstanbul:İ.T.O Yayınları Yayın No: 1995-17,1995,s.43.

⁴⁹ Yetim, a.g.e,s.6

olmadığından piyasa işlemleri söz konusu değildir. Bu sebepten fiyatlandırılmamaktadırlar. Fiyatları olmadığı içinde bu sektör tarafından yapılan üretim değerlendirilememektedir. Parasal olarak ölçülemediği için bu sektörün üretimi GSMH hesaplarına dahil edilememektedirler.

Bu sektörde gerçekleştirilen faaliyetlere verilebilecek örnekler arasında kullanılmış giysilerin takası, ev hanımlarının gerçekleştirdiği temizlik çocuk bakımı gibi faaliyetler, tarımsal üretimde çiftçinin kendi kullanımı için ayırdığı mahsul verilebilir.

Sektörün faaliyetleri yasadışı değildir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi arttıkça bu sektör küçülmektedir. İnsanlar kendi yaptıkları şeyleri gelirleri arttıkça dışardan daha kolay şekilde temin etmeye başlamaktadırlar. Eskiden kendi çocuğuna bakan eş , çalışmaya başladıktan ve gelir elde etmeye başladıktan sonra çocuğunu kreşe vermeye başlaması buna örnek gösterilebilir. Dolayısıyla eğitim düzeyi ve gelir arttıkça hane halkı ekonomisi giderek küçülmektedir.

1.3.3.2 Sosyal Ekonomi⁵⁰

Ekonomik krizler sonrasında yapılan analizlerde işçi sınıfında, ekonomik ihtiyaçların genelini, geleneksel ticari alışverişe tabi olmadan temin etme eğiliminin giderek benimsendiği görülmüştür. Bu ekonomik faaliyet nakit para ve takas kullanımından kaçınmaktadır. Tersine eşya ve hizmetleri, arkadaşlar, komşular, akrabalar, arasında pazar dışı üretim sonucunda değiş tokuş edilir. Bu durum sosyal ekonomi olarak adlandırılmaktadır.

Bu durumda bir sözleşme bulunmaktadır fakat kesin hükümleri yoktur. Amaç ihtiyaçların düzenli olarak alınıp verildiği bir sistemin kurulmasıdır. Bu tip davranışta gizli tutulan bir yön yoktur ve tarihte bilinen bir olgudur. İnsanların zor durumlarda kendi yaşamlarını dayanışma ile sürdürmek için yarattıkları bir ekonomi türüdür.

⁵⁰ Altuğ,a.g.e,s.33-34

Bu sadece mal üretimi ile olmamaktadır. İnsanlar genç yaşta çok çocuk yaparak yaşlanmadan çocuklarının sayesinde geçimlerini sağlama yoluna gitmeleri sosyal ekonomiye bir örnektir.

1.3.3.3 Yerel Ekonomi⁵¹

Yerel ekonomi sosyal ekonominin bir mahalle yada köy bazında genişletilmiş halidir. Bu ekonomide gene ihtiyaçlar bireyler tarafından üretilmekte. Para değişim aracı olarak kullanılmadan mübadele yoluyla mal ve hizmet değişimi sağlanmaktadır.

1.4 Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri

Kayıtdışı ekonominin nedenleri iç faktörler, dış faktörler ve diğer faktörler olarak sayılabilir. Dış faktörler kendi içinde; küreselleşme ve dış otorite kaynaklı ekonomi programları olarak; İç faktörler ise; mali, sosyal, psikolojik ve diğer faktörler olarak ayrılmaktadırlar. Aşağıda bu ayrımlar incelenecektir.

1.4.1 Dış Faktörler.

1.4.1.1 Küreselleşme⁵²

1980'ler den sonra dünya ekonomisinin küreselleşme bir çok kendi içinde kendi yağıyla kavrulan ekonomileri dünyaya açık hale getirmiştir. Bir çok ekonomi ya kendi isteği ile yada mecburi olarak serbest ekonomiye geçmiştir. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda da fonların; hangi ülkede olursa olsun başka bir ülkeye, fon sahibinin kendisi için en çok geliri elde edebileceği ülkeye, gitmesine olanaklı hale gelmiştir. Küreselleşme başlı başına kayıtdışı ekonomiye sebep olmakla kalmamış küresel ekonomide serbest olarak dolaşan parayı ülkesine çekmek isteyen hükümetler sermayeden alınan vergileri düşürme yoluna gitmiş bu da vergileme

⁵¹ Yılmaz,2006,a.g.e,s.33

⁵² Ülker Mavral , **Karapara;Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye ye Yansımaları**,Ankara:Maliye Ve Hukuk Yayınları,2003,s.278-279-280.

adaletini bozucu etkende bulunmuştur⁵³. Vergileme adaletinin bozulması da ayrıca kayıtdışı ekonomiyi etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin kayıtdışı ekonomiye ilişkin birden çok etkisi vardır. Aşağıda bunların bazılarına değinmeye çalışılmıştır.

1.4.1.1.1 Para Hareketlerinin Serbestleşmesi

Küreselleşme üretim sektöründen ziyade finans sektöründe etkili olmuş ve bu sektörün gelişmesi sağlanmıştır. Fon hareketlerinin serbesti kazanması; en çok elinde fazla ama gayrı yasal fon bulunan kesimlerin yani yasadışı ekonomiye tabi olan kesimlerin işine gelmektedir. Bu kesimler gelişen teknoloji ve sınırların birbirine açılması sebebiyle ellerindeki kara para tabir edilen meşru olmayan parayı bir şekilde bankacılık sistemine sokarak meşru hale getirmektedirler. Ayrıca küreselleşme ile beraber üretim esneklik kazanmak zorunda kalmıştır. Büyük firmalar esnekliği kendilerinden daha küçük taşeron firmalara vererek sağlamakta, taşeron firmalarda esnekliği vergi ve sosyal güvenlik mevzuatındaki boşluklardan faydalanarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.⁵⁴

Küreselleşmenin kayıtdışı ekonomiye olan etkileri şu şekilde özetlenebilir;

- Ülkelerin vergi idarelerinin mali yanıtıcı işlemleri vergilemesini ve büyük şirketlerin bir ülkedeki toplam yatırım miktarını düşürmüştür.
- Büyük miktarda sıcak para tabir edilen sermaye ülkeden ülkeye gezdiği için bu sermayeden elde edilen geliri vergileyecek ülkenin belirlenmesi ve bu sermayeden ne kadar gelir elde edildiğinin saptanması güçleşmiştir.
- Gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekmek için sermaye sahiplerine imtiyazlar vermeye başlamış bu da ekonomik sistem ve vergi adaletini etkileyecek boyutlara ulaşmıştır.

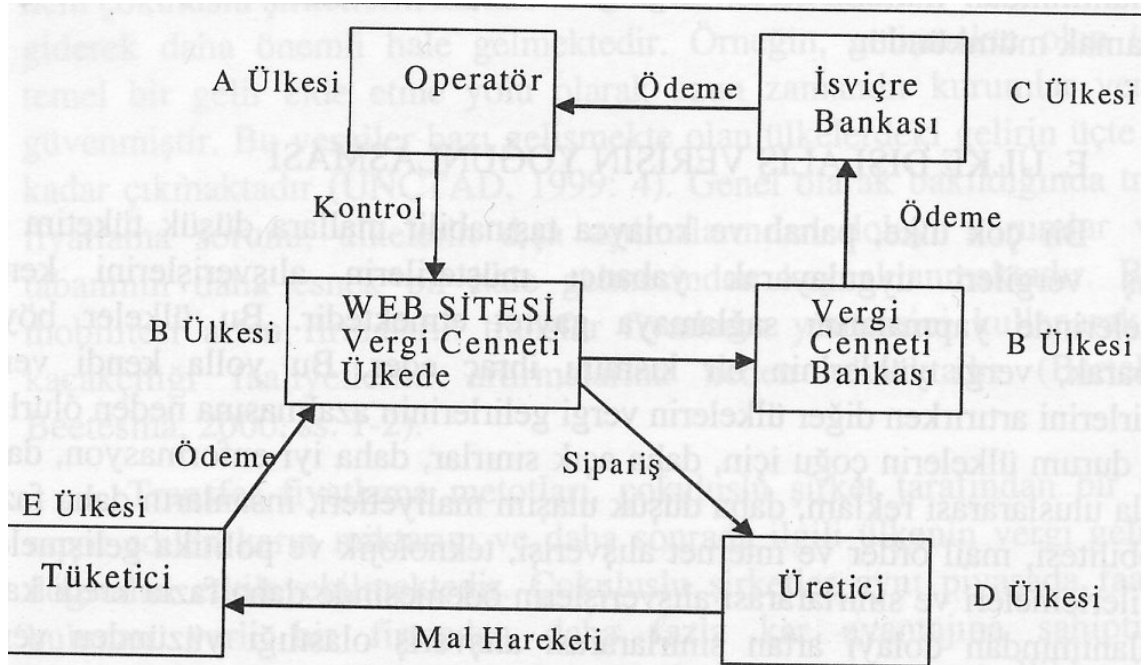
⁵³ Veli Kargı, Yasemin Özügürlü "Küreselleşmenin Vergi Gelirlerine Etkisi" **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.875-877.

⁵⁴ Abdülkadir Akcan, "**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**", 5-6-7 Nisan Dedeman Oteli Nevşehir, T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225, s.25.

- Sermayenin vergilendirilmesindeki güçlük ücretler üzerindeki vergi yükünü arttırmış bu da kayıtdışı çalışmaya teşvik eden bir etken olmuştur.

1.4.1.1.2 E-Ticaret Uygulamaları⁵⁵

Küreselleşme ve gelişen iletişim teknolojileri ile ortaya çıkan bir diğer olgu da e-ticaret tabir edilen alıcının ve satıcının birbirini görmediği alıcının alacağı malı internet tarayıcıları vasıtasıyla görüp, beğenip kredi kartıyla ödeme yapması sonucunda malı teslim aldığı gelişen teknoloji ile ortaya çıkan ticaret türüdür.

ŞEKİL-2 E-ticaret Faaliyeti⁵⁶

KAYNAK: İhsan Günaydın,Serkan Benk,"Globalleşme Sonucu Oluşan Vergi Kayıp Ve Kaçaklarını Önlemede Uluslar arası İşbirliğinin Önemi", **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.400

⁵⁵ Metin Meriç,Hakan Ay,"Küreselleşme Olgusunun Vergi Kayıp Ve Kaçakları Üzerindeki Etkisi"**19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.310-314.

⁵⁶ İhsan Günaydın,Serkan Benk,"Globalleşme Sonucu Oluşan Vergi Kayıp Ve Kaçaklarını Önlemede Uluslar arası İşbirliğinin Önemi", **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.400.

“Şekil 2’de de görüldüğü üzere internet üzerinde sanal işyeri olan kişi , işlemlerini vergi cenneti bir ülke üzerinden gerçekleştirdiğinde üreticinin ve tüketicinin belirlenmesi teknik olarak mümkün olmamakla birlikte tek yol işlemin gerçekleştiği bankanın bilgilerine ulaşmak olarak gözükmektedir. Ancak vergi cenneti ülke bünyesinde bulunan bankanın bu bilgileri gizlemesi gerçekleşen işlemin vergilendirilmemesine neden olmaktadır.”⁵⁷

Ülkeler arası vergi oranlarının ve vergileme şekillerinin farklılığı, üretim veya ticaret şekillerinde sapmalara yol açmaktadır. Vergiyi doğuran olay internette vukuu bulunduğu için elde edilen gelirin kim tarafından vergileneceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Yasaların teknolojiye yeteri kadar hızlı adapte olamaması sebebiyle varolan açıkların e-ticarette uğraşan kişiler tarafından kolayca istismar edilmesi kolaylaşmaktadır. Ancak geniş çaplı bir denetim ağıyla bu ilişkiler su yüzüne çıkartılabilir. Zira bir kişi e-mail aracılığı ile bir mal sattığında, para da alıcı tarafından e-bankacılık işlemleri sayesinde transfer edildiğinde, şayet banka hesapları üzerinde etkili bir denetim mekanizması yok ise bu alışverişten devletin haberi olması uzak bir olasılıktır.

Ayrıca e-ticarette birlikte sanal şirketlerin ortaya çıkması ve bu şirketler aslında bir bilgisayarın hard diskinden ibaret olduklarından dolayı yerlerinin belirlenememesi kayıtdışılığı arttırmaktadır. Vergileme konusu geldiğinde ise alıcının ülkesindeki vergi kanunlarının mı geçerli olacağı, yoksa satıcının ülkesindeki vergi kanunlarının mı geçerli olacağı, sorun teşkil etmektedir. Ayrıca alışverişin kimler tarafından yapıldığı istenirse gizlenebileceği için kimden vergi alınacağı da bir sorun teşkil etmektedir.

⁵⁷ Günaydın,Benk,a.g.e.,s.401 (orijinal metindeki şekil-1 ifadesi karışıklığa yol açmaması için şekil 2 olarak değiştirilmiştir.)

1.4.1.1.3 Ülke Dışı Alışverişin Yoğunlaşması⁵⁸

Birçok ülke pahalı ve kolay nakledilebilir ürünlerin kendi ülkesinden alınmasını sağlamak için bu ürünlerdeki satış ve ek vergileri düşük tutmaktadırlar. Bu yolla kendi vergi gelirlerini artırırken diğer ülkelerin vergi gelirlerini azaltmış olurlar. Buna örnek vermek gerekirse bazı uzak doğu ülkelerinde elektronik cihazların ülkemizin üçte biri fiyatına satılması verilebilir.

1.4.1.1.4 “Vergi Cennetleri”nin Ortaya Çıkması⁵⁹

Vergi cennetleri sağladıkları düşük vergili yada tamamen vergisiz ortamlar sayesinde, özellikle finans sektörü başta olmak üzere hareketli faaliyetleri kendilerine çekmeye çalışmakta ve ilgilenenlere sadece düşük vergili/vergisiz fırsatlar sunmakla kalmayıp müşterilerinin bilgilerini başka kaynaklarla paylaşmamaları dolayısıyla tam gizlilikte vaat etmektedirler.

Vergi cennetinin tam bir tanımı getirilmemiş 1998 OECD Ekonomik Raporu’nda bir ülkenin vergi cenneti sayılabilmesi için taşınması gerektiği kriterlerden bahsedilmiştir. Bu kriterler;⁶⁰

- Verginin olmadığı yada çok düşük oranda olduğu bir ortam; herhangi bir ülkenin vergi cenneti olarak tanımlanabilmesi için hiç vergi olmaması yada çok düşük bir vergileme olması başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.
- Efektif bilgi değişiminin olmaması; vergi cennetleri genel olarak çok sıkı gizlilik ilkelerine sahip olduklarından dolayı diğer ülke otoriteleri ile sahip oldukları mali bilgileri paylaşmamaktadırlar. Bu prensip kendi ülke otoritelerinden gizli iş yapmak isteyen , gelirlerini kayıtdışı bulundurmak isteyen kişi ve kurumlar için büyük bir avantajdır.

⁵⁸ Günaydın,Benk, a.g.e.,s.399

⁵⁹ Bülent Taş, Yüksel Karaca, “Küreselleşmenin Vergi Sistemleri Üzerindeki Etkileri Açısından İki Önemli Konu: Vergi Rekabeti Ve Elektronik Ticaret” **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.429.

⁶⁰ Taş,Karaca,a.g.e,s.429.

- Şeffaflıktan yoksunluk ; vergi cennetlerinde yasal, idari ve hukuksal hükümler şeffaflıktan yoksun ve açık değildirler. Sistemin şeffaf olmaması bazı ülkelerde altyapı yetersizliklerinden kaynaklansa da bazı ülkelerde bu kasten bu şekilde muhafaza edilmektedir.

Bu da efektif bilgi alış verişini zorlaştırmakta ve kayıtdışı ekonomiyi korumaktadır.

- Belirli, gerçek bir faaliyette bulunulmasının mecbur olmaması; posta kutusu şirketleri tabir edilen uygulamadır. Vergi cennetlerinde hükümetler ülkelere sermaye getirenlerin aslında bir faaliyette bulunup bulunmadıkları ile ilgilenmezler. Onlar için asıl olan bir şekilde sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmektir. 1998 yılı OECD ekonomik raporuna göre tespit edilen 41 adet Vergi cennetinden OECD ile işbirliğine giden otuz altı ülkeden birkaç örnek vermek gerekirse;⁶¹
- Amerikan ve İngiliz Virjin Adaları,
- Hollanda Antilleri,
- Kıbrıs Rum Kesimi,
- Yeni Zelanda egemenliğindeki Cook Adalar Devleti,
- Cayman Adaları,
- Seychelles Cumhuriyeti verilebilir.

Görüldüğü üzere bu vergi cennetlerinin büyük bir kısmı zengin devletlerin kontrolü altındadır. Aslında kayıtdışı ekonomiden şikayet eden büyük devletlerin kendileri görüldüğü üzere bu olguyu desteklemektedirler.

İşbirliğine gitmeyen beş ülke ; Andora, Liberya, Lihtenştayn Prenslığı, Monako Prenslığı , Marshall Adalarıdır. Bu ülkeler OECD tarafından işbirliğine yanaşmayan ülkeler olarak kara listeye alınmışlardır.

⁶¹ Nurettin Bilici,” Vergi Cennetleri İle Mücadele”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.608.

OECD'nin listesinden farklı bir liste hazırlayan Finansal Ekonomi Forumu'nun listesinde asıl vergi cennetleri denebilecek; İsviçre, Lüksemburg, İrlanda, Panama gibi ülkelerde yer almaktadır. Özellikle İsviçre ve Lüksemburg hakkında verilecek rakamsal bilgiler bun ülkelerin ne denli büyük birer vergi cenneti olduklarını göstermektedir. Lüksemburg 400.000 nüfusuyla dünyanın yedinci büyük mali ekonomisi olma rekorunu elinde tutmaktadır. Ülkedeki 210 bankanın aktif toplamı 600 milyar Euro'yu geçmektedir. Ülke gelirlerinin 1/3 ü bankacılık sektöründen sağlanmaktadır. İsviçre'ye bakılacak olursa da dünyadaki sınırlar arası özel bankacılık işlemlerinin 1/3 ünün bu ülke üzerinden yürütüldüğü gözlenmektedir.⁶²

1.4.1.2 IMF, Dünya Bankası Gibi Kurumların Dayattıkları Ekonomik Programlar⁶³

Uluslar arası finans kurumlarının borç verdikleri ülkelere dayattıkları ekonomik programlarda kayıt dışı ekonomiye sebep olabilmektedir. Türkiye Örneği üzerinden konuyu ele alırsak ;

Türkiye 80'li yıllara kadar ithal ikameci büyüme anlayışını benimsemiştir. Yani ithal etmekten ziyade ithal etmesi gereken malı yurtiçinde üretmeye çabalamıştır. 1980 yılından itibaren IMF'nin de desteği ile uygulamaya sokulan istikrar programları ekonomik istikrarı hedeflerken dışa açık büyüme modelini yeni ekonomik model olarak saptamıştır. Amaç ihracatın arttırılması olmuştur. Bu doğrultuda ücret sınırlamaları devalüasyon ile yapılan kur düzenlemeleri, kamu harcamalarının minimize edilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Ücret sınırlandırmaları sermaye hareketlerinin serbestleşmesi kayıt dışı sektörün büyümesine yol açmıştır.

Türkiye'de ekonomik istikrarın bozulması ve gelir dağılımındaki adaletsizlik ister istemez enformel sektörün belirginleşmesine yol açmıştır. Ekonomik istikrarsızlıklar, gelir dağılımındaki adaletsizlikler yoksulluk dışa açık büyüme

⁶² Bilici,a.g.e,s.609.

⁶³ Yılmaz, 2006,a.g.e.,s.50-59

modelleri, küreselleşmenin ortaya çıkardığı vergi cennetleri, e-ticaret gibi uygulamalar kayıtdışı ekonominin büyümesine katkıda bulunmuştur.

1.4.2 İç Faktörler.

İç faktörler içinde mali, sosyal, psikolojik ve diğer faktörler sayılmıştır.

1.4.2.1 Mali Faktörler

Kimi yazarlara göre Vergi sisteminin yarar ilkesi yerine ödeme gücü ilkesine dayandırılmış ve müterakki vergilerden oluşturulması, kayıt dışı ekonomiyi büyüten bir husustur. Bilindiği gibi her vergi mükellefi bir homo economicus olarak faydasını, dolayısıyla gelirini azamileştirmeye programlanmıştır. Vergiler ise vasıtalı ve vasıtasız olarak mükellefin gelirini kısarlar.⁶⁴ Bu durumda mükellef gelirini korumak için ekonomik faaliyetlerinin bir kısmını veya tamamını kayıtdışı tutma eğilimine yönelir. Devletin kamu finansman açığını kapatmak için vergi yüklerini ağırlaştırması da kayıtdışı ekonomiyi arttıran bir başka mali nedendir.⁶⁵ Mali faktörleri birkaç başlık altında incelemek mümkündür;

1.4.2.1.1 Marjinal Vergi Oranları

Ülkemizde artan oranlı vergileme sistemi kullanılmaktadır. Mükelleflerin belli bir gelirlerine kadar belli bir oran bu oranı aştıktan sonra aşan kısım için farklı bir oran uygulanmaktadır. Marjinal vergileme oranı kayıt dışı ekonomiye sebep olan etkenlerden sayılmaktadır. Mükellefler bir üstteki dilime çıkmamak için gelirlerini kayıt altında tutmama eğilimine yönelmektedirler. Bu konudaki sorun sadece gelir vergisinde

⁶⁴ Güneri Akalın, “**Kayıtdışı Ekonomi sorunu Ve Yasa Tasarısı**”, Vergi Dünyası Dergisi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, Haziran 1996, s.32.

⁶⁵ Naci Ağbal, “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör**”, Yaklaşım Dergisi, Yaklaşım Yayıncılık AŞ, Mayıs 2002, s.40.

yaşanmamaktadır. KDV gibi dolaylı vergilerin yüksekliği de inanları bu vergileri kayıtdışı tutmaya yöneltmektedir. Bilindiği üzere vergi bireylerin ve kurumların gelir ve servetlerinde bir azalmaya yol açmaktadır. Alıcılar özellikle rakam büyüdükçe fatura ve belge istememe ve bu vergi üzerinden yani aslında devlete ait olan bu vergi üzerinden pazarlığa girişmektedirler.

Doğal olarak mükellefler vergi ödemek istemezler. Bu yüzdendir ki vergi cebri bir nitelik taşır. Zira aksi halde vergi toplamak çok zorlaşacaktır. Eğer vergi denetimleri etkin cezalar caydırıcı değilse bireyler vergi kaçırmaya yönelebilirler. Vergi ödeme isteğinin arttırılması vergi oranlarının düşürülmesi ile mümkün olabilir.⁶⁶

Marjinal vergi oranlarının tek başına kayıtdışılığa yöneltmediği bir gerçektir. Zira vergi oranları mükellefleri vergi kaçırmaya teşvik etse de vergi kaçırma faaliyetinin gerçekleşmesi ancak vergi kaçırma olanaklarına bağlıdır. Bu olanaklarda vergi kanunlarındaki boşluklar ve vergi denetim eksiklikleridir. Örnek vermek gerekirse; İsveç, Belçika ve Hollanda da vergi oranları nispeten yüksektir. Ancak vergi kaçırmayla ilgili cezaların caydırıcılığının fazla olması ve denetim mekanizmasının verimli işlemesi bu ülkelerde kayıtdışı ekonominin boyutunun küçük kalmasına sebep olmaktadır.⁶⁷

Alıcı ve satıcının çıkarlarının birleştiği nokta da bir de söz konusu işleme ilişkin vergi oranı yüksekse kayıtdışı kalma eğilimi artmaktadır. Örnek vermek gerekirse bir ev satımında satış bedelinin düşük gösterilmesi hem alıcı tarafından KDV ve harç avantajı sağlamakta satıcı tarafından ise gelir vergisi ve harç bakımından avantaj sağlamaktadır.⁶⁸

Vergi oranları ile kayıtdışı ekonomi arasında doğru orantı bulunmaktadır. Vergi oranlarının gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere nazaran yüksek olması kayıtdışı ekonomisinin boyutunu artırmıştır. ABD-Türkiye arası bir örnekleme verilecek olursa ABD’de kayıtdışı ekonominin oranı maksimum %8 olarak tahmin

⁶⁶ Kamil Güngör, ” **Ağır Vergi Yükünün Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi**”, Vergi Sorunları Dergisi ,Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Ocak 2003, s.118.

⁶⁷ Yılmaz,2006,a.g.e,s.61.

⁶⁸ Kızılot,Çomaklı,a.g.e,s. 131

edilmekte ve bu ülkede vergi tarifesi %15 ile başlamakta ve % 28 de son bulmaktadır. Ülkemizde ise kayıtdışı ekonominin %50 civarı olduğu tahmin edilmekle beraber vergi tarifesi %20’den başlayıp %55’te son bulmaktadır. Bu örneklemede vergi oranları düşük bir ekonomide kayıtdışılığın da düşük olacağı varsayımında bulunulabilir. Elbette ki sadece vergi oranlarını düşürmek kayıtdışı ekonominin boyutlarının küçüleceği anlamına gelmemektedir.⁶⁹

Aşağıdaki Tabloda bir kurumun elde ettiği kazanç üzerinde ödediği verginin oranı gösterilmektedir. Oranın büyüklüğü vergi oranlarının yüksekliğinin neden kayıtdışı ekonomiye yol açtığını göstermede yardımcı olabilir.

TABLO-1 Sermaye Üzerindeki Efektif Vergi Oranı

	AÇIKLAMA	RAKAMLARIN HESAPLANMASI	2004 %	2005 %
A	Kurum Kazancı	-----	100	100
B	Ödenen Kurumlar Vergisi	(A) X %33 / (A)% X 30	33	30
C	Dağıtılacak Brüt Kar	((A)-(B))	67	70
D	Dağıtılan Kardan Kesilen Vergi	(C) X %10	6.7	7
E	Dağıtılan Net Kar	((C) – (D))	60.30	63
F	Tahakkuk Eden Net Sermaye Kazancı	-----	67	70
G	Dağıtılan Kardan İndirim	(C) X %50	33.5	35
H	Dağıtılan Net Kar/Vergilendirilebilir Gelir	(G)	33.5	35
I	Beyan Edilecek Sermaye Kazancı	(G)	33.5	35
J	Gelir Vergisi Matrahı	(I) X %45/(I) X %40(*)	15.075	14
K	Daha Önce Ödenmiş Vergi indirim	(D)	6.7	7
L	Ödenecek Gelir Vergisi	(J) – (K)	8.375	7
M	Toplam Vergi Yüğü.	(B)+(D)+(L)	48.075	44

KAYNAK: Mustafa Durmuş, “Kayıtdışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri” TİSK Akademi Dergisi, TİSK, 2006-1, s.155

(*) gelir vergisi hesaplamalarında maksimum gelir vergisi oranı kullanılmıştır.

⁶⁹ Esra Siverekli Demircan, “Türkiye de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, s.540-541

1.4.2.1.2 Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Oluşturduğu Yükler

Vergi benzeri yükümlülüklerden olan yani cebren tahsil edilebilen sosyal güvenlik yükümlülükleri; emeğin istihdam maliyetlerini arttırarak işverenlere ek bir maliyet getirmesi ve rekabet şansını düşürmesi sebebiyle enformel üretimleri arttırarak kayıtdışı ekonominin büyümesine yol açmaktadır. Özellikle istihdam maliyetlerinin vergi sonrası net ücrete oranının büyüdüğü durumlarda kayıtdışı istihdam artar. Özellikle ihracata dayalı sektörlerde yani aynı şartları taşımayan başka ülkelerdeki üreticilerle rekabete girilen sektörlerde onlar kadar kaliteli üretim yapma ihtiyacı fakat maliyetleri de rakip ülkeler kadar düşük tutma ihtiyacı olduğu için ,sosyal güvenlik yükümlülükleri de bu maliyetleri arttırdığı için işverenlerce tercih edilmektedir.⁷⁰

Bir ekonomide hem işsizlik yoğun hem maliyetler yüksekse ; işveren iş gücünü ucuza mal etmek isteyecek, işçilerde şart ve koşul aramaksızın hayatta kalmak için iş arayacaklardır. Bu ortama bir de adeta istihdam cezası sayılabilecek sosyal yükümlülükler eklendiğinde kayıtdışılığa olan eğilimin artış göstermesi büyük olasılıktır⁷¹ Cari ay primlerinin yanı sıra işçiler emekli olduklarında veya işten çıkartıldıklarında verilen kıdem tazminatı gibi yükümlülüklerde işverenleri kayıtdışı istihdama yöneltmektedir. Bir diğer taraftan çalıştırılan işçi sayısı belirli rakamları geçtikçe işverenlerin yükümlülüklerinin arttırılması yoğun işç çalıştırılan sektörlerde işçilerin tamamının gösterilmemesine sebep olmaktadır.⁷²

1.4.2.1.3 Vergi Kaçırma Olanakları

Vergi kaçırma olanakları içinde; vergi ceza oranları ve denetim sıklığı kavramı açıklanmaya çalışılmıştır

⁷⁰ Yılmaz,2006,a.g.e,s.68-69.

⁷¹ Ömer Çalışkan, Celal Polat, “**Kayıtdışı İstihdamla Mücadele de Etkili Bir Yöntem**”, Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği Yayını,Ağustos-Aralık-2001,s.50.

⁷² Ekin, a.g.e, s.74-75-76.

1.4.2.1.3.1 Vergi Ceza Oranları

Vergi kaçırma olanakları; mükellefin vergi kaçırdığının tespiti durumunda maruz kalacağı vergi cezası ile denetim sıklığı, bir başka deyişle yakalanma olasılığı tarafından belirlenir.⁷³

Mükellefin bir vergi suçu işlemesine karar vermesi için olayı ekonomik açıdan incelemesi gerekir. Bu suçun getirileri ile olası götürüleri ve riskleri karşılaştırılmalıdır. İktisatçılar vergi mükelleflerinin vergi kanunlarına uymak yada uymamak yolunda yapacakları tercihleri elde edecekleri faydayı maksimize etmek için yapacaklarını ifade ederler.⁷⁴

Anlatılmak istenen; bir mükellef belirli bir miktar gelirini vergi dışı bıraktığında bundan elde edeceği gelir x ise ve eğer bu geliri beyan dışı bıraktığı tespit olunduğunda kayıp edeceği $x+y$ ise burada söz konusu tercihi y nin büyüklüğü ve yakalanma olasılığı belirleyecektir. Ayrıca mükellefin davranışlarını gerek denetleme sıklığı gerekse de mükellefin şahsen risk almayı sevip sevmediği de belirleyebilir.

Mükellefler risk almayı sevme derecelerine göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulurlar. Bunlar⁷⁵;

- Risk Nötr Bireyler; bunlar elde etmeyi beklediği değerın sıfır olması halinde risk almayacak olan birey sınıfıdır. Kişi kumar oynamak için x lira harcama yapacaksa ama bu kumarın maliyeti de x lira olacaksa vergisel anlatımda yakalandığında x lira kadar ceza ödeyecekse bu kumarı oynamak istemez.
- Risk seven birey ise bu oyun için x lira ödemeye razıdır bu bireyin motivasyonu bu faaliyet sonucu $2x$ lira kazanabileceği ümididir. Bireyin kaç x lira ödemeyi göze aldığı risk sevme derecesi ile doğru orantılıdır.

Bu durumda vergi ceza oranları nötr risk mükellefler üzerinde büyük etki bırakabilir. Mükellef yakalandığında götürüsünün çok olacağını; yani vergi kaçırma

⁷³ Yılmaz,2006,a.g.e.,s.70.

⁷⁴ Tayfun Moğol, M.Erkan Üyümez," Vergi Suç Ve Cezalarının Ekonomisi" **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s. 575-576.

⁷⁵ Moğol,Üyümez, a.g.e,s.577-578.

sonucu x lira gelir elde edecekse fakat yakalandığında bu x liraya karşılık 2 x lira ceza ödeyeceğini bilirse nötr risk birey olduğu için kanunlara uymayı seçebilir.

Vergi cezalarının yüksek belirlenmesi vergi kaçırma caydırıcı olabilir ancak mükellefleri iflas ettirmesi yada eşitliği bozması gibi durumlarında ortaya çıkması büyük olasılıktır. Bu sebepten cezaların hem caydırıcı olması hem de ceza verilmesi durumunda iflas ettirici değil ders veren nitelikte olması lazım gelir.⁷⁶

1.4.2.1.3.2 Denetim Sıklığı ve Yakalanma Olasılığı

Kayıtdışı ekonominin kayda alınmasındaki en önemli etmenlerden biri vergi idaresinin denetimidir. Denetim faaliyeti olanı inceleyebileceği gibi olmuşu da inceleyebilir. Denetimin asıl etkisi önleyici etkidir. Vergi bilincinin yerleştirilmesi, vergide adalet ve eşitlik gibi kavramların vurgulanması da denetimin hedeflerinden sayılabilir. Ancak denetimin temel amacı kişileri yasa koyucunun belirlemiş olduğu norm ve kurallara uygun bir şekilde hareket etmesini sağlamaktır.

Denetim kayıtdışı ekonominin önlenmesinde etkin bir uygulama aracıdır. Denetim etkinlik, caydırıcılık ve eğitim gibi fonksiyonlarını yerine getirdiği ölçüde bir anlam ifade etmektedir. Bunun içinde toplumun her kesiminin denetime açık olması gerekmektedir. Denetimin temel amacı mükelleflerin gelirlerini tam ve doğru olarak göstermeye yöneltilmiştir.⁷⁷ Etkin vergi denetimi için işlemlerin bilgisayar ortamında takip edilmesi ve denetim elemanlarının mükelleflerin banka hesapları gibi verilerine kolayca ulaşabilecekleri bir alt yapıya kavuşturulmalarını sağlamak alınacak önlemlerden sayılabilir. Mükellefler şayet bir gün denetleneceklerini bilirlerse kurallara uygun davranma olasılıkları yükselir. Denetleme oranı yükseldikçe kişilerin risk alma oranı düşecektir.⁷⁸

⁷⁶ Moğol, Üyümez, a.g.e, s.581.

⁷⁷ Selçuk Tekin, “**Kayıtdışı Ekonomi Ve Vergi Denetimi**” Vergi sorunları Dergisi, Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Ekim 2003, s.69.

⁷⁸ Aydemir, 1995, a.g.e, s.60

1.4.2.1.4 Vergi Denetim Örgütlerinin Çeşitliliği⁷⁹

Ülkemizde vergi denetiminde görev almakta olan çok çeşitli kurum ve kuruluşlar görülmektedir. Bu kuruluşlarda görev ayrımı tam olarak yapılmamış olmakla beraber çoğu zaman birbirlerine rakip şekilde çalışmaktadırlar. Vergi denetiminin çok başlı ve plansız bir şekilde yürütülmesi de kaynak israfına sebep olmakta ve verimliliği düşürmektedir. Maliye Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren başlıca denetim kuruluşlarını saymak gerekirse;

- Maliye Müfettişleri
- Hesap Uzmanları
- Maliye Kontrolörleri
- Maliye Denetmenleri
- Defterdarlık ve Vergi Dairesi Memurları

Bu kuruluşlar tarafından yürütülen denetimlerin geneli kayıt altındaki mükellefleri denetlemek amaçlı olmaktadır. Kayıt dışında çalışan kesimi kayıt altına almayı amaçlayan özel bir kuruluş olmaması kayıtdışı ekonomi ile mücadele de bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

1.4.2.1.5 Vergi Sistemindeki Karışıklık, Uyumsuzluk ve Aflar

Bir vergi sisteminin oluşturulmasında en önemli husus vergilemenin nasıl bir düzende oluşturulacağının belirlenmesidir . yükümlülerin rızası ve işbirliği sağlanmalı onları vergiye uyumlu hale getirecek tedbirler alınmalıdır. Aksi durumda vergi kayıp ve kaçaklarının vukuu bulması söz konusudur.⁸⁰ Vergi sistemindeki düzensizlikleri oluşturan faktörlerden bazıları şunlardır;⁸¹

⁷⁹ Benlikol, Akgür,a.g.e,s.28

⁸⁰ Yusuf Karakoç,” Hukuki Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp Ve Kaçakları” **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.90-110

⁸¹ Karakoç,a.g.e,s.93-95.

- Vergi uygulamalarında genel bir sistem olmadığı için çıkarılan vergi kanunları amaçlanandan daha az kapsayıcı olmaktadır. Değişen zamanla beraber hangi konuların vergileme kapsamında olması gerektiği konusunda çelişkiler yaşanmakta bu da vergi boşluklarını ortaya çıkarmaktadır.
- Vergi kanunlarının neredeyse her gün güncellenmesi bu güncellenmelerin kanunun baştan yazılması yolu ile olmayıp bir kanunun içindeki bir satırın yada cümleinin değiştirilmesi yönüyle olması ve kanunların yanı sıra tebliğ, tüzük, kanun hükmünde kararname, gibi düzenleyici işlemlerle vergi kanunlarının düzenlenmesi.
- Vergi kanunlarının değiştirilmesinin hızla yapılması ve bu sebepten dolayı bu kanunlara uyacak mükelleflerden ziyade bu kanunları uygulayacak gerek kamu personeli Gerekse de vergisel işlemlerin muhatabı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler in bu değişen kanun hükümlerine zaman darlığı sebebiyle yeterince nüfuz edememesi.
- Çok sık af kanunlarının çıkarılması dolayısıyla mükelleflerde nasıl olsa bir af çıkar psikolojisinin oluşmasına sebebiyet verilmesi ve vergisini düzenli ödeyen dürüst mükellefte de aksi yönde olumsuz ve motivasyon düşürücü etki yaratılması.
- Vergi kanunlarında muaflık ve istisnaların fazla olması kayıt altında olmasına rağmen büyük bir kesimin gelirlerinin vergilendirilmemesine sebep olmaktadır. Vergi kanunlarımızda bulunan istisna ve muaflıkların bazıları ;

Esnaf muaflığı, diplomat muaflığı, diplomatik özellik arz eden yerlerde çalışanlara yönelik ücret istisnası, serbest meslek kazançları istisnası, PTT acentesi istisnası, ücretlerde istisna, diğer kazanç ve iratlarda istisnadır. Bu istisna ve muaflıklar vergi kaybını özendiren ve vergi kayıp ve kaçaklarını arttırıcı etkisi bulunan düzenlemelerdir.⁸²

⁸² Serdar Gümüşay, “**Vergisel Açıdan Kayıtdışı Ekonomi**”, Maliye Postası Dergisi,Maliye Postası Yayıncılık, OCAK 2004, s. 62-65.

Yaşanan ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklardan sonra siyasi karar mercisinin vergi aflarına başvurması sık görünen bir olgudur. Hükümetler vergi afları yoluyla seçmenleri ile aralarında yumuşama sağlamayı da amaçlayabilirler. Sonuçta vergi affı çıkarmak ve bu vergi affının sınırını belirlemek tamamen siyasilerin elindedir.

Vergi afları yalnızca kayıtdışı ekonomiyi teşvik edici bir olu olarak kalmamakta aynı zamanda da vergisini ödeyen dürüst mükellefin üzerinde bir kırınlık ve vergiye karşı bir direnç yaratmaktadır. Tüm bu nedenlerden belirtilen afların çıkartılmaması ve vergi bilincinin oluşturulmasını sağlamak kayıtdışı ekonomi ile mücadele de vergi sistemi dahilinde yapılacak başlıca faaliyetlerden sayılabilir.⁸³

1.4.2.2. Sosyal Faktörler

Sosyal faktörler arasında demografik özellikler, nüfus artışı göç ve çarpık kentleşme sayılmıştır.

1.4.2.2.1 Demografik Özellikler⁸⁴

Çeşitli ampirik çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre risk alma bazı sosyal etnik ve fizyolojik şartlara göre değişiklik göstermekte bu da vergi kaçırma eğilimini etkilemektedir. Bunları inceleyecek olursak;

- Yaş; insan gençken risk almaya daha eğilimlidir bu bağlamda bir ülkedeki genç nüfus ne kadar fazla ise risk alma oranı da o denli yüksektir. Ülkemiz açısından bakarsak Türkiye nüfusunun %50'den fazlasının 25 yaş ve altında olduğu düşünülürse bu etken açısından risk alma oranı yüksek olacağı söylenebilir.

⁸³ Duran Bülbül, Hülya K. Karadeniz," Vergi Ve Sigorta Prim Aflarının Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi", **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s. 804-811.

⁸⁴ Yılmaz,2006,a.g.e,s.88-90

- Etnik Köken; coğrafi olarak ülkemiz vergi kayıt ve kaçaklarının fazla görüldüğü Akdeniz Havzası bölgesinde bulunmaktadır.
- Eğitim düzeyi arttıkça vatandaşlık bilinci dolayısıyla vergi bilinci daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Vergi bilincinin artması kayıtdışı ekonomiyi hem olumlu hem de olumsuz yönden etkileyebilir.
- Gelir düzeyi; gelir yükseldikçe artan oranlı tarifeye göre ödenecek vergi de artacağı için vergi kaçırmanın avantajı daha çok olacaktır. Ayrıca kişiler gelirleri yükseldikçe mali danışmanlar kullanarak kanun boşluklarından daha çok faydalanmaya başlayabilirler.
- Meslek açısından ise idari görevlerde bulunan kişilerin gelirlerini daha çok gizledikleri görülmüştür.

1.4.2.2.2 Nüfus Artışı, Göç Ve Çarpık Kentleşme

Hızlı nüfus artışı ve bunun beraberinde işsizlikle beraber büyük kentlere göç ve buralardaki düzensiz kentleşmede kayıtdışı ekonomiyi artırıcı sebeplerdendir. Kentleşme ve nüfus artışı büyük şehirlerde yeni değer yargılarının oluşmasına sebep olmakta ve yasalara uyum eğiliminin azalmasına sebep olmaktadır.⁸⁵

Hızlı nüfus artışı, bireylerin refah artışından paylarına düşen faydayı azaltmakta ekonominin gelişmesi yolunda bir engel oluşturmakta, kalkınma çabalarını yavaşlatmaktadır. Ve altyapıya olan ihtiyacı arttırmaktadır. Artan nüfusa aynı hızla iş olanakları sağlanamadığı zaman ortaya işsizlik çıkmakta; bu işsizliğin çözümü içinde kamuya aşırı istihdam yapılmakta bu da ancak ücretlerin düşük tutulmasıyla mümkün olmaktadır. Bu düşük gelirle geçinemeyen kişiler ek iş olanaklarına başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu da kayıtdışı ekonomiyi hatta yasadışı ekonomiyi körükleyen bir etken olmaktadır.⁸⁶

Göç değişik sebeplere dayanmakla beraber çoğunlukla ekonomik sebeple yapılan bir eylemdir. Amaç yetersiz gelir elde ettiği yerleşim biriminden daha çok gelir

⁸⁵ Tandırcıoğlu, a.g.e, s.5

⁸⁶ Mavral, 2003, a.g.e, s.263.

elde edeceğini düşündüğü daha büyük bir yerleşim birimine gitmek ve yaşamını sürdürmeye çalışmaktır. Bu yeni gelen göçlere gereken sosyal yardım ve altyapı çalışmalarının sağlanamaması ve bunun bir de yoksullukla birleşmesi insanları değişik arayışlara itmektedir. Kentlerde yaşamın kalabalık hale gelmesiyle insanlar birbirlerini tanımaz hale gelmekte bu da insanların işledikleri suçları daha kolay saklamalarına olanak sağlamaktadır.⁸⁷

Sonuç olarak hızlı kentleşme ve bazı bölgelerin diğer bölgelere nazaran geri kalmışlığına doğru orantılı olarak genişleyen çarpık kentleşme olgusu hukuk sisteminin gerektiği kadar işletilememesine, denetim zafiyetine, ve toplum hayatının istenen standartlara çıkarılamamasına sebep olmaktadır. Hızlı kentleşme ile ortaya çıkan sorunlarla mücadelede devlet yetersiz kalmakta bundan da kötüsü bu hizmetlerde devletin yerini gayri yasal örgütlere bırakabilmektedir. Devlet gelir takibi yapamamakta bu da kayıtdışı eğilimlere hız kazandırmaktadır.⁸⁸

1.4.2.3 Psikolojik Faktörler⁸⁹

Psikolojik faktörler arasında; bireylerin kendi kazanımlarını mı yoksa toplumun kazanımlarını ön planda tuttuğu, toplumsal baskı ve devletin elde edilen vergi gelirlerini nereler harcadığı yönündeki inanış açıklanmaya çalışılmıştır.

1.4.2.3.1 Bireylerin Kendi Kazanımlarını mı Yoksa Toplumsal Kazanımları mı Ön Planda Tuttukları.

Bireylerin toplumsal çıkarları kendi çıkarlarının üstünde tuttuklarında vergi kaçırma eğilimleri azalmaktadır.

⁸⁷ Mavral,2003,a.g.e,s.267

⁸⁸ Aydemir,1995,a.g.e,s.58-59.

⁸⁹ Yılmaz, 2006, a.g.e, s.97

1.4.2.3.2 Toplumsal Baskı

Vergi kaçırıcılar üzerinde toplumsal baskı yani toplumun vergi kaçırıcıyı ayıp görüp görmemesi bir etken olabilir. Vergi kaçakçılığı kimi toplumlarca affedilmez bir suç olarak görülebilir. Kimi toplumlarda ise ekonominin ve sosyal hayatın bozukluğu nedeniyle önemsiz bir kusur hatta bir zeka belirtisi olarak da görülebilir. Toplumca vergi kaçırmanın ayıp sayıldığı bir ülkede vergi kaçırmanın maliyeti manevi ve maddi maliyet olmak üzere iki türlüdür. Fakat vergi kaçırmanın hoş görüldüğü bir ülkede ise sadece maddi boyutta kalmakta ve bu da vergi kaçırıcıyı özendirilmektedir.

Ülkemizde vergi kaçakçılığı hoşgörü ile karşılanmakta hatta vergi kaçırıcı kişi zekası yüzünden iş bilir olarak dahi kabul edilmektedir. Bu toplumsal olarak kınamanın bir kenara bırakılması ve adeta bu kişilerin ödüllendirilmesidir.⁹⁰

Ayrıca mükellefin çevresindeki referans bireylerin de davranışı çok önemlidir. Bu bağlamda kişinin ailesi sevdikleri ve arkadaşları vergi kaçırıcıyı onaylıyorsa kişi de vergi kaçırırken vicdanen bir rahatsızlık duymayacak ve kayıtdışı kalmaya devam edecektir. Bu açıdan vergi idaresinin geniş toplumsal kitlelere ulaşarak vergi ödemenin amacını ödenen vergilerin nerelerde harcanacağını kendilerine sunulan bir çok hizmetin aslında başkalarının ödedikleri vergilerden karşılandığını anlatmalı ve vergi bilinci oluşturmalıdır.⁹¹

1.4.2.3.3 Devletin Vergileri Nerelere Harcadığı İle İlgili Görüş

Kayıtdışı işlemlerden doğan vergi kayıp ve kaçaklarının artmasındaki bir diğer sebep ise toplanan vergilerin yani kayıt içi çalışma sonucu gelir den devlete verilen payın doğru yerlere sarf edilmediği anlayışıdır. Vergi mükellefleri eğer verdikleri vergilerin kamu harcaması ile ilgili olmayan yerlere harcadığını veya bir kesime aktarıldığını bilirlerse vergi verme motivasyonları zarar görür.

⁹⁰ Yılmaz,2006,a.g.e.,s. 97

⁹¹ H.Hüseyin Bayraklı,Naci Tolga Saruç Ve İsa Sağbaş,” Vergi Kaçırıcıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi”, 19.Türkiye Maliye Sempozyumu, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s. 232.

Ekonominin bir kesimine gelir transferi yapıldığı izlenimi uyandırorsa da vergi ödeyenler arasında bir isteksizlik doğabilir. Şayet devlet vergi mükellefi bireylerden topladığı vergileri belirli bir kesime, mesela tarım kesimine destek ve sübvansiyon adı altında fazlaca miktarda değişik kaygılar güderek vermeğe başlarsa vergi ödeyenler arasında bu hoş karşılanmaz. Zira devlet aradan çekildiğinde görülür ki vergi ödeyen mükellefler aslında gereği kadar çalışmayan üretmeyen toplum kesimini sübvansiyon etmekten başka bir iş yapmamaktadırlar.⁹²

Diğer tüm koşullar optimum düzeyde sağlanmış bile olsa toplumda toplanan vergilerin kötü harcandığına dair bir kanı oluşmuşsa ,vergiye karşı bir direncin bir isteksizliğin oluşması da oldukça doğal sayılabilir. Kamu harcamalarının vergi ödeyenleri tatmin edecek düzey ve kalitede yapılmaması vergi ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin bozulması toplanan vergilerin israf edilmesi ve bunun toplumun gözü önünde yapılması vergi ödeyenler için önemlidir.

Sağlık eğitim gibi sorunlar dururken lüks sayılabilecek harcamaların artış göstermesi vergilerin dolandırıcıların devlete verdikleri zararların karşılanmasında kullanılması vergi mükellefi olsun yada olmasın idareye karşı toplumda bir kırgınlığa bir öfkeye yol açmaktadır. Kişiler vergi vermeyi bir vatandaşlık görevi değil kamu hizmetiyle alakası olmayan kaynaklara yapılan bir fon aktarımı olarak görmekte ve kayıtdışı ekonomiyi arttıran vicdani bahaneler en çok buradan desteklenmektedir.⁹³

1.4.2.4 Diğer Faktörler

Diğer faktörler içinde; siyasal faktörler ve enflasyon sayılmıştır.

1.4.2.4.1 Siyasal Faktörler

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının genişlemesinde siyasi faktörlerinde rolü vardır. Bunun nedenleri arasında siyasi partilerin faaliyetlerinde kayıtdışı faktörlere başvurmaları, siyasi iktidarın oy kaygısı nedeniyle bazı kesimlerin hareketlerine göz

⁹² Akalın,a.g.e,s.35

⁹³ Aydemir,1995,a.g.e,s.56.

yumması , yaşanan yolsuzluklarda adli yargılamanın tarafsız yapılamaması gibi sebepler sayılabilir.⁹⁴

Bir ülke demokrasi ile yönetiliyorsa yani hükümet seçimle işbaşına geliyorsa seçmen kitlesinin çoğunluğunu oluşturan kesim önem kazanmaktadır. Şayet bu kesim memur sınıfı değil de işletme sahipleri ve tarım sektörü ise devletten teşvikler vergi afları ve vergi indirimleri istisnaları isteyeceklerdir. İktidar da bir sonraki seçimlerde hüsrana uğramamak için bu kitlenin isteklerini göz önüne alabilir.

Seçmenler; kullanılabılır gelirlerinde azalmaya yol açacağı için vergileme sürecini elem bir olay olarak görürler. Politikacıların vergi yüküne ilişkin tutumlarını yakından takip ederler ve seçimlerde politikalarını beğenip beğenmediklerine dair sinyaller gönderirler. Burada ki en önemli sebep seçmenlerin kamu hizmetlerinden minimal maliyetle yararlanmak istemeleridir. Seçmenler faydalarını en yukarda tutmak isterler, Ve kendilerine sosyal hizmetleri en ucuz şekilde sunacak politikacıya oy vereceklerdir. Bu da politikacının davranışlarını etkileyici bir faktör olabilmektedir.⁹⁵

Öte yanan her bireyi ve her kesimi vergi mükellefi yapmaya çalışmak ,hayatından ve hükümetten memnun olmayan bir seçmen kitlesi yaratıp bir sonraki seçimlerde bu kitleden oy beklemek anlamına gelmektedir. Bu siyasi hükümeti vergi alma oy al ikilemi içerisinde bırakmaktadır. Bu sebeplerden seçim öncesi gecekondu affı vb gibi kayıtdışı faaliyetlere göz yumulabilir ve seçime mümkün olan en geniş halk kitlesi memnun edilerek girilmeye çalışılabilir.⁹⁶ Ayrıca yaşanan ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklardan sonra siyasi karar mevkii vergi aflarını mükellefi rahatlatmak içinde kullanabilmektedir.

⁹⁴ Mavral,2003,a.g.e,s.268.

⁹⁵ Turgay Berksoy, İbrahim Demir,” Politik Vergi Çevrimleri: Türkiye de Vergi Yüğü Üzerinde Politik Etkiler.”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.516.

⁹⁶ Demircan,a.g.e,s.563.

1.4.2.4.2 Enflasyon

Enflasyon yaşanan ülkelerdeki işletmeler enflasyondan etkilenmektedirler. Şayet vergi kanunlarında mükellefleri enflasyona karşı koruyacak tedbirler alınmamışsa sermayeler tıpkı suyun toprakları aşındırması gibi aşınmaya maruz kalmaktadır. Aşınmanın yanı sıra işletmelerin kazançları doğru şekilde tespit edilmediğinden dolayı;bu gelirler üzerinden yapılacak tarhiyatlar da adil ve doğru sonuçlar verememektedirler. Gerçekte zarar eden mükellef kağıt üstünde kar eder gibi gözükmektedir. Bu şartlar altında mükellefler kendilerini korumak için gelirlerini kayıtdışı tutmaya ve kayıtdışı yollara başvurmaya çalışabilirler. Enflasyonun kayıtdışı ekonomiyi etkileyen bu yönünün önüne geçilmesi için muhasebesel ve vergisel önlemler alınması gerekmektedir. Enflasyon muhasebesi ve değerlendirme işlemleri bu önlemlere örnek olarak verilebilirler.

1.5 KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Kayıtdışı ekonominin etkileri olumlu ve olumsuz etkileri olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

1.5.1 Kayıtdışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Neo liberal görüşe sahip olanlar kayıtdışı ekonominin bir ülkenin kalkınmasında küçümsenmeyecek role sahip olduğunu belirtmektedirler. Milli gelirden alınan pay kayıtdışı ekonomi ile birlikte büyüdüğü sürece kayıt dışı faaliyetlere olumlu bakılmakta ve ekonomi belirli bir düzeye geldikten sonra kayıtdışı faaliyetlerin kendiliğinden

azalacağı varsayılmaktadır. Bu görüşün ülkemize yansması sıkça gündeme getirilen vergi afları ve vergi cezalarının yumuşatılması olarak gözükmektedir.⁹⁷

Kayıtdışı faaliyetlerin diğer olumlu yönlerine bakacak olursak⁹⁸ ;

- Kayıtdışı faaliyetler istihdam yaratmakta resmi olmasa da gayri resmi işsizliği azaltmaktadır. Bu etki hem yasal hem de yasadışı faaliyetlerden kaynaklanmaktadır.
- Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ekonomik kriz dönemlerinde ve ekonominin durgunluğa girdiği dönemlerde dengeleyici bir rol üstlenmekte halkın geçimini sağlamasında yardımcı olmaktadır.
- Vergi, fon vb ek maliyetler mevcut olmadığı için mal ve hizmetlerin fiyatlarında ucuzlama görülebilecektir. Bu nedenle bu mallara olan talep artacak buna bağlı olarak arz da talebe ayak uyduracağı düşünülürse milli gelirde artış olacaktır.

Diğer olumlu görüşler ise; devlete verilen vergilerin olumlu kullanılmadığı ekonomilerde devlete verileceği yerde kayıtdışı tutulan ve üretime istihdama dönüştürülen vergiler israfı önler ve ekonomiye katkı yapar. Diğer bir görüşe göre de kayıtlı ekonomiye kaynak sağlamaktadır. Kayıtdışı yollarla elde edilen gelirler menkul kıymetler borsası ve finans piyasaları aracılığı ile ekonomiye gelir sağlarlar.kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonominin müşterisidir.⁹⁹

Kayıtdışı ekonomi bireylere özgürlük duygusu aşılar. Zira devletçe belirlenmiş bazı kural ve yasalar gerek vergisel gerek adli olsun değişik kökenlerden gelen bireylerin özgün yapılarına uymayabilir bu bağlamda kişilerin kuraldışı davranması ve bu davranışları karşısında bir yaptırımla karşılaşmamaları onlara heyecan ve

⁹⁷ Mavral,2003,a.g.e,s.139.

⁹⁸ Yetim,a.g.e,s.14

⁹⁹ Altuğ,1994,a.g.e,s.374-375

özgürlük duygusu verebilmektedir. Aynı şekilde davranan bireyler arası ilişkilerde kuraldışı davranma yolu ile pekişir.¹⁰⁰

1.5.2 Kayıtdışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonominin olumsuz etkileri arasında; gelir dağılımı ve vergi adaletini bozması, ekonomik göstergelerdeki bozucu etkisi, haksız rekabet ve sosyal güvenlik sistemi üzerindeki olumsuz etkisi açıklanmaya çalışılmıştır

1.5.2.1 Gelir Dağılımı ve Vergi Adaletsizliği

Kayıtdışı ekonomi hakkındaki olumsuz görüşlerin başında gelir dağılımını bozucu etki yapması ve vergi adaletsizliği yaratması sayılabilir.¹⁰¹ Vergi yükünü dürüst mükelleflerin sırtına yüklemektedir.¹⁰² Vergilenemeyen yada daha az vergilenen faaliyetler dolayısıyla vergi gelirlerinde azalma olacak bu da bütçe açıklarını doğuracaktır. Vergi kaçakçılığı nedeni ile de hali hazırda vergisini ödemekte olan mükellefler zor duruma düşeceklerdir.¹⁰³ Piyasa ekonomisi kayıtdışı ekonomik faaliyetler yokken bile adil gelir dağılımını sağlamakta yetersiz kalmaktadır, bir de bütün bunların üzerine avantaj elde eden bir kesim olduğu için gelir dağılımı ve vergi adaleti iyiden iyiye bozulmaktadır.¹⁰⁴

1.5.2.2 Ekonomik Göstergelerde ki Bozucu Etkisi

Kayıtdışı ekonomi kayıtlı ekonomi tarafından belirlenen ölçüm ve istatistiklere dahil olmadığı için bu ölçümleri bozucu etkisi vardır. Bunun zararı ise

¹⁰⁰ Aydemir , 1995,a.g.e.s.100

¹⁰¹ Şükrü Kızılot, , “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**”,5-6-7 Nisan Dedeman Oteli Nevşehir,T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225,S.156

¹⁰² Altuğ,1994,a.g.e.s.368.

¹⁰³ Yetim,1999,a.g.e.s.14.

¹⁰⁴ Yılmaz,2006,a.g.e.s.167.

bu istatistik ve ölçümlere göre belirlenecek olan sosyal ve ekonomik faaliyetlerin istenilen amaca ulaşamayacak olmasıdır. Gerek enflasyon oranları, gerekse de işsizlik oranları gerçek değerleri yansıtmayacağı için bu değerler göz önüne alınarak yapılacak düzenlemelerde istenilen sonuca ulaşmayacaktır.¹⁰⁵

1.5.2.3 Haksız Rekabet

Aynı mal ve hizmeti üreten piyasalarda yasal ve yasal olmayan işyerleri arası rekabet doğal olarak vergi yada sosyal sigortalar primi ödemeyen yasal olmayan işyeri lehine gelişecektir.¹⁰⁶ Bu durum kayıtlı faaliyette bulunanları ya tamamen piyasadan silebileceği gibi onları da kayıtdışı çalışmaya teşvik edebilir.

1.5.2.4 Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Sosyal güvenlik konusu çağdaş devlet sisteminin önemli bir konusu haline gelmektedir. Sosyal devlet kavramında sosyal güvenliği sağlamak devletin görevidir. Sosyal güvenliğin amacı bireyleri sosyal risklere hastalık işsizlik vb gibi risklere karşı koruma altına almaktır. Kayıtdışı ekonomi nedeniyle kayıt altına giremeyen dolayısıyla sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlı olmayan bireyler ve aileleri sosyal risklere karşı da savunmasız hale gelmektedirler.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Altuğ, 1994, a.g.e., s.369

¹⁰⁶ Yetim, 1999, a.g.e., s.14

¹⁰⁷ Aydemir, 1995, a.g.e., s.121.

2. BÖLÜM

KAYITDIŞI İSTİHDAM

Bu bölümde kayıtdışı istihdam kavramı açıklanmaya çalışılacak ve kayıtdışı istihdam şekilleri ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

2.1 Kayıtdışı İstihdam Kavramı

Kayıtdışı ekonomi dendiğinde akla faturasız mal veya hizmet alımı satımı gelmektedir. Oysa kayıtdışılığın istihdam üzerinde de büyük etkisi vardır. Kayıtdışı istihdamdan bahsetmeden önce kayıtlı istihdamın ne olduğundan bahsetmekte fayda olabilir. Sosyal sigortalar kanunu hizmet akdi ile bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan kişiyi sigortalı saymıştır. Buna göre bu şekilde çalıştırılanlar işverenleri tarafından sosyal güvenliğin sağlanması amacıyla sigortaya bildirilirlerse kayıt altına alınmış olurlar. Kayıt altına alınabilmesi için sigortalının çalıştığı gün sayısının ve aldığı ücretin gerçeğe uygun şekilde beyan edilmesi gereklidir.¹⁰⁸

Bu bağlamda kayıtdışı istihdam çalıştırıldığı sosyal güvenlik kuruluşları ve/veya devlet tarafından tespit edilemeyen işveren tarafından bildirilmeyen istihdam grubu olarak tanımlanabilir. Bir ülkede çalışan insanların resmi toplam istihdam rakamları tarafından kapsanamamasıdır.

Bazı yazarlar kayıtdışı istihdamı değişik şekillerde tanımlamışlardır. Örneğin Castells ve Portes kayıtdışı istihdamı kendi hesabına çalışanlar, işverenler ve ücretsiz aile işçilerinin toplamı olarak tanımlamışlardır.¹⁰⁹ Raqui ise kayıtdışı istihdamı, süresiz iş sözleşmesine sahip olmayan çalışanlar ve sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmayanlar olarak tanımlamıştır.

¹⁰⁸ Çalışkan, Polat, a.g.e, s.47

¹⁰⁹ Tuncer Bulutay, "İşgücü Piyasası Açısından Kayıtdışı Ekonomi", Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, D.İE Yayınları Yayın No: 2486, 2001, s.99.

Bir diğ er tanıma g ore kayıtdışı istihdam sadece sosyal g uvenlik kuruluşlarına bağlı olmayan çalışanlardır. Tuncer Bulutay'ın yaptığı bir başka tanımlamaya g ore ise kayıtdışı istihdam; kendi hesabına çalışanlar, işverenler, ücretsiz aile işçileri ve özel sektörde işyeri büyüklüğü 1 kişi ile 3 kişi arası olan ve ücretli veya yevmiyeli çalışanların toplamı olarak açıklamıştır.¹¹⁰

Ücretsiz aile işçilerinden kasıt kendi işlerinde bir ücret almadan veya sosyal güvenceye sahip olmadan gönüllü olarak çalışan kesimdir. Birkaç  rnek vermek gerekirse kendi tarlasında çalışan aile yada kendi dükkanlarında çalışan çocuklar gösterilebilir. Özellikle tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi kapsamındaki istihdam oldukça büyük rakamlara ulaşmaktadır.

Diğ er bir tanımla kayıtdışı istihdam; "niteliği itibariyle yasal, fakat kamu makamlarına bildirilmemiş herhangi bir ücretli faaliyet olarak tanımlanmıştır. Buna göre suç sayılan faaliyetler, ev ekonomisi dahilinde yürütülen faaliyetler ve düzenleyici  er eve içinde yer almadıkları için kamu makamlarına beyan edilmek zorunda olmayan faaliyetler kapsam dışında bırakılmışlardır."¹¹¹ Kayıtdışı ekonomi hemen hemen her ülkede görülen ve gerek ülkeler için gerekse de bireyler için sorun teşkil eden bir olgudur.¹¹²

Kayıtdışı istihdam kavramı; kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan formel işletmelerdeki kaçak çalışanların yanı sıra k  k işletmelerde ücret karşılığı çalışan işçileri de kapsamaktadır. Bunların ortak özellikleri her iki grupta  alışanlarında sosyal güvenlik kurumlarının koruyucu şemsiyelerinden uzak olmalarıdır.¹¹³

Kayıtdışı ekonomide iştirakçiler işveren ve işçi arasındaki veya mal satıcısı ile malı alan kişi arasındaki alışverişi düzenleme amacıyla yasa koyucu tarafından konulmuş kanun ve kuralların yaptırımlarından kurtulma olanağına

¹¹⁰ Bulutay,a.g.e,s.101

¹¹¹ " **Avrupa Birliğinde Kayıtdışı  alışma, Konusunda  zlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme**",Ankara:TİSK Yayınları , Aralık 2000,Yayın No: 199,s.8.

¹¹² Serdar Günay,"**Türkiye de Kayıtdışı  stihdamın Analizi-1**",Yaklaşım Dergisi, Yaklaşım Yayıncılık,Haziran 2002, s.166

¹¹³ şişman,a.g.e,s.54

sahiptirler. Kayıtdışı çalışma yada kayıtdışı bir şekilde işçi çalıştırmada elde edilen gelir üzerinden vergi kesintisi ve sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken primler tahakkuk ettirilmemekte ve ödenmemektedir. Diğer taraftan bu işlemler saptanamadıklarından dolayı ölçülememekte ve resmi politikalara ışık tutmakta yetersiz bir ulusal veri ambarı oluşmasına yol açmaktadırlar.

Devlet işsizlikle gereği kadar mücadele edememekte alınan kararlar ya yetersiz kalmakta yada ters etki yapmaktadırlar. Her kayıtdışı faaliyette olduğu gibi kayıtdışı istihdam da ahlaki bozulmaya ve devlete karşı bir güven kaybına sebep olmaktadır.¹¹⁴ Kayıt altındaki işlerin giderek riskli hale gelmeleri ve gerekli geliri verememeleri, sürekli-süreksiz, part-time gibi bölümler ayrılması problem teşkil etmektedir. Ayrıca bu işlerde işverenlerin yüklenmek istemediği ve mali açıdan işletmeleri zorlayan yatırım kararlarını etkileyen sosyal güvenlik yükümlülükleri de diğer bir etkidir.

Devletinde çalışanlar için koymuş olduğu asgari şartlar vardır bunların çoğu çalışanların menfaatinedir. Haftalık ve günlük çalışma sürelerinin belirlenmesi yıllık izin, doğum izni, analık yardımı, hastalık yardımı, dul ve yetimlere sağlanan yardımlar bu düzenlemelere örnek olarak verilebilir.. Kayıtdışı istihdam bu şartların kanun tarafından belirlenen asgari standardın da altına düştüğünü ifade eder.¹¹⁵

Kamu sektöründe kayıtdışı istihdama görülmezken, özel sektörde üç dilimli bir bölünme söz konusudur. Bunlar ücretlerin gerçek durumlarında gösterildiği büyük işverenler ve sendikalar tarafından sağlanan anlaşmalarla desteklenen sendikalı kesim, göstermelik olarak asgari ücretten gösterilen halbuki çok daha fazla maaş alan ara kesim ve hiç gösterilmeyen kayıtdışı kesimdir.¹¹⁶

Kayıtdışı istihdam sadece işverenlerin dayatmasıyla meydana gelen bir durum değildir. Çalışanlarda bazen kendi rızaları ile kayıtdışın da kalmayı seçebilmektedirler. Örnek vermek gerekirse emekli olanlar, dul ve yetim aylığı almakta

¹¹⁴ “**Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, Ankara:D.P.T Yayınları Yayın No: 2603-ÖİK:614,2001,s.43.

¹¹⁵ Altuğ, 1994,a.g.e,s.23

¹¹⁶ “**Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma, Konusunda İzlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme**”,Ankara:TİSK Yayınları , Aralık 2000,Yayın No: 199,s.43

olanlar ve küçük müteşebbisler örnek olarak verilebilir. Çalışmamın bu bölümünde anlatılanların daha sağlam temellere oturması amacıyla Türkiye’den teknik verilerle anlatılanlar desteklenmek istenmiştir. Bu bölümde Türkiye ile ilgili istatistiksel bilgilere sıkça yer verilecektir.

2.2 Kayıtdışı İstihdamın Şekilleri¹¹⁷

Kayıtdışı istihdamın değişik şekilleri vardır. Bunlar sigortalı çalıştırıldığı halde sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmeyenler, sigortalı çalıştırıldığı halde sosyal güvenlik kuruluşlarına eksik bildirilenler, aldıkları ücretten daha az bildirilenler, sigortalıların geç bildirilmesi, emekli olup ta çalışanlar yabancı ve çocuk işçilerdir. Aşağıda bunlar ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1 İşçinin Kayıtdışı Çalışması Kendi İradesinde Olmayan Kayıtdışı İstihdam Şekilleri

2.2.1.1 Sigortalı Olarak Çalışması Gereken Bir Kişinin Çalışmalarının İlgili Kamu Kurum Ve Kuruluşlarına Hiç Bildirilmemesi

Kayıt dışı istihdamın en sık ve en ciddi şekilde görülen şekli çalışanların çalışmalarının kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesidir. Devlet açısından en sakıncalı durum budur zira diğer kayıt dışı istihdam şekillerinde düşük te olsa devletin faaliyetten haberi olmakta ve prim ve vergi elde edebilmektedir. Çalışanların çalışmalarının kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmediği durumda ise devlet hem vergi hem sosyal sigorta prim kaybına uğramakta hem de bu gösterilmeyen çalışanların tespiti çok zor olmaktadır.

¹¹⁷ Ahmet Burçin Yereli, Oğuz Karadeniz,” Türkiye de Kayıtdışı İstihdamın Ve Vergi Kayıp Ve Kaçaklarına Etkisi”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.180.

Bu işverene kalmış bir durum olmakla beraber işçilerde bu kayıtdışılığa ortak olabilmektedirler. “İşçi sadece kendi emeği için ödenmesi öngörülen vergi ve sosyal ödemelerin karşılığında devletin verdiği hizmetlerin yetersiz kaldığını düşündüğünde aldığı net ücretin yükselmesi karşılığında kayıtdışı çalışmaya kolayca razı olabilmektedir.”¹¹⁸ Uzun vadede kendi aleyhine olan bu duruma kısa vadeli geçim sorunları yüzünden ses çıkartmayabilmektedir.

2.2.1.2 Çalışanın Çalışmalarının Ücret Olarak Eksik Bildirilmesi

Kayıtdışı istihdamın bir diğer şekli ise ; çalışanların çalışmalarına karşılık olarak aldıkları ücretlerin gerek vergi dairesine gerekse de sosyal güvenlik kuruluşlarına olduğundan az gösterilmesidir. Asgari ücretin uygulandığı durumlarda işverenler ek maliyetlere katlanmamak için bütün çalışanları asgari ücretten göstermektedirler. Türkiye rakamları incelendiğinde; 2004 yılı için özel sektör çalışanlarının kadın erkek toplam rakamının % 48'i, kamu kesimi çalışanlarının ise sadece % 4'ü asgari ücretten gösterilmektedir.¹¹⁹

Kamu kesiminde kayıtlar daha kesin olduğu için ve ödeme resmi yollardan yapıldığı için çalışanların aldıkları ücretler gerçeği yansıtmaktadır. Tablo 2 de de görüldüğü üzere asgari ücretle çalıştığı beyan edilen kişilerin kamu ve özel sektör arasındaki oransal çokluğu açıkça anlaşılmaktadır. Genel toplamda bakıldığında kamu ve özel sektör çalışanlarının %43'ünün asgari ücretten beyan edildiği görülmektedir.

¹¹⁸ Turan Serdengeçti, “Türkiye de İstihdam Yatırım Ve Haksız Rekabet Sorunları”, **Türkiye de İstihdam Yatırım Ve Haksız Rekabet Sorunları Semineri**, Antalya Martı Myra Tatil Köyü, 24-29 Mayıs 2003, s.113.

¹¹⁹ **S.S.K 2004 Yılı İstatistik Yıllığı**

http://www.ssk.gov.tr/sskdownloads/anasayfa/istatistik/istatistik2004/T1_15.xls

TABLO-2

Türkiye de 2004 Yılı Kamu Ve Özel Sektör Çalışanlarının Günlük Kazanç Durumuna Göre Dağılımı (*) ¹²⁰

KAZANÇ ARALIĞI (GÜNLÜK)	ÖZEL SEKTÖR İSTİHDAM RAKAMI (KİŞİ)	KAMU SEKTÖRÜ İSTİHDAM RAKAMI(KİŞİ)	TOPLAM İSTİHDAM (KİŞİ)
14.80 YTL (*)	2.667.337 (%48)	29.290 (%4)	2.696.627 (%43)
GENEL TOPLAM	5.519.871 (%100)	661.380 (%100)	6.181.251(%100)

KAYNAK: S.S.K 2004 Yılı İstatistik Yıllığı

http://www.ssk.gov.tr/sskdownloads/anasayfa/istatistik/istatistik2004/T1_15.xls, Tablo 13 teki bilgilerden tarafımda derlenmiştir.

2004 yılı ortalama kazanç günlük 26.90 YTL dir. Bunu aylığa çevirdiğimizde 807.28 YTL çıkmaktadır. yani bir kişi 807.28 YTL ile ailesini geçindirdiğini beyan etmiştir. Günümüz şartlarında elbette bu pek mümkün görünmemektedir. Bu rakam ancak mutfak masraflarını karşılamakta yeterli olabilmektedir.. Bu sebepten genelde ailenin diğer fertleri de çalışmakta ve aileye gelir getirmektedirler. Fakat ailenin sosyal güvenliği zaten bir fert tarafından hali hazırda sağlandığından dolayı diğer fertlerin çalışmalarını kayıt dışında tutmaları kolaylaşmaktadır¹²¹

2.2.1.3 Çalışanın Çalışmalarının Gün Olarak Eksik Bildirmesi

Bu durumda sigortalıların çalışmaları sosyal güvenlik kuruluşları ve ilgili diğer makamlara eksik bildirilmektedir. Sigortalı 30 gün fiilen çalıştığı halde 15 gün yada 20 gün bildirilmekte bu durumda da vergi ve prim kaybı oluşmaktadır. 2004 yılı eylül ayı aylık prim ve hizmet belgeleri verilerine göre Türkiye de sigortalı kişilerin

¹²⁰ 14.80 YTL aslında 14.805.000 TL yi ifade etmektedir. Bu rakam 01/07/2004-31/12/2004 tarihleri arasında geçerli olan asgari ücretin bir güne denk gelen kısmıdır. 14.805.000 x 30 = 444.150.000 TL etmektedir. Tabloda ki rakamların YTL ye çevrilmesi uygun görülmüştür.

¹²¹ Yereli,Karadeniz,a.g.e.s.184

aylık ortalama prim ödeme gün sayıları 27 gün dür.¹²² 2004 yılı eylül ayı aylık prim ve hizmet belgelerindeki mevcut 6.181.251 toplam sigortalı düşünüldüğünde 30 gün olması gereken prim ödeme gün sayısındaki küçükmüş gibi gözükken 3 günlük farkın aslında oldukça büyük bir fark olduğu görülebilir.

Ücretin eksik gösterilmesi sadece ilerde alınacak emekli aylığının miktarını etkilerken; günün eksik gösterilmesi sigortalılar için daha vahim sonuçlar doğurmaktadır. Emeklilik için gereken süre belirli bir yıl ve belirli bir prim ödeme gün sayısıdır. Sigortalı işçi yılını doldursa bile her ay eksik gösterildiği için gerektiği sürede emekli olamayacak ve gününü doldurmak için prim ödemeye devam etmek zorunda kalacaktır. Ayrıca sigortalı iken de sigortalının kendisi için 90 gün ve ailesi için 120 günlük prim ödemesi gerekmektedir. Bu durumda sigortalı 30 gün yerine 15 gün gösterilirse 3 ayda alması gereken sağlık karnesini ancak 6 ay sonra alabilecek ve mağdur olabilecektir.

2.2.1.4 Sigortalının İkinci Bir İşte Çalışıp Bu İşyerindeki Çalışmalarının İlgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Bildirilmemesi

Son yıllarda yaşana ekonomik krizlerinde etkisiyle insanlar tek bir maaşla geçinmekte zorlanmaya başlamış bunun sonucunda da ek bir iş bularak geçimlerini daha kolay hale getirmeye çabalamaya başlamışlardır. Ülkemizde de bazı memur ve işçilerin gerçek mesailerinin ardından ikinci bir işte çalışmaları olağan bir durumdur. İkinci bir işte çalışma sadece gelir durumu düşün kesimler de görülmemektedir. Sözgelimi bu durum doktorlar arasında çok yaygındır. Doktorlar bir den fazla hastanede hizmet vermekte fakat bu durum bazı durumlarda bildirilmemektedir. bulunmaktadır.

Genelde bu kişiler ilk işlerinden sosyal güvenlik sağladıkları için ikinci işlerinin kayıtdışı kalmasına kendileri de itiraz etmemektedirler. Sosyal güvenlik yasasında da bir ayda 60 gün prim ödeyenlerin erken emekli olabileceği konusunda bir husus

¹²² S.S.K 2004 Yılı İstatistik Yıllığı

http://www.ssk.gov.tr/sskdownloads/anasayfa/istatistik/istatistik2004/T1_15.xls, TABLO-13

bulunmaması prim ödeme günü artsa bile emeklilik yaşının olması sebebiyle ikinci işte çalışanlara bu işte de sigortalı gösterilmek çok az bir katkı sağlamaktadır.

2.2.1.5 Sigortalının Çalışmaya Başladığı Tarih İtibariyle Bildirilmemesi Şekli İle Meydana Gelen Kayıtdışı İstihdam.¹²³

Sigorta incelemelerinde çok rastlanılan bir olgu da deneme süresi içinde çalıştırılan işçilerdir. İşe yeni giren bir işçinin işverenin isteklerini karşılayabileceğinin anlaşılması ve işe uyumlu olup olmadığının anlaşılması için bir deneme süresi konulmuştur. Bu süre bir aydır. Bu süre zarfında işveren yanında çalıştırılan sigortalıyı ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına bildirmemektedir.

Yapılan incelemeler sonucunda sigortalı olması gerektiği halde sigortasız çalışan çalışanlar tespit edildiğinde işverenler bu bir aylı sürenin ardına sığınmaktadırlar. Bu işvereni cezadan kurtarmaktadır. Bu durumdaki işçiler ya bir aylık sürenin dolmasıyla sigortalı yapılmakta ya işten çıkarılmakta yada eğer bir inceleme vuku bulmamışsa sigortasız çalıştırılmaya devam edilmektedir

2.2.1.6 Sosyal Sigortalar Kurumuna Bildirilmekle Beraber Vergi Dairesine Bildirilmeyen Sigortalılar.

Kayıtdışı istihdam dendiğinde elbette sadece sosyal sigorta prim kaybı söz konusu değildir. İşçilerin ücretlerinden kesinti yolu ile tahsil edilen gelir vergisi de kayıt dışı istihdam da önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum özellikle basit usulde vergilendirilenlerin yanlarında çalışanlar arasında ve inşaat işlerinde yaygın olarak görülmektedir. Özel bina inşaatı yaptıran kişilerin belediyeden ruhsat alabilmek için sosyal sigorta primlerini ödemiş olmaları gerekmesi ama vergi açısından böyle bir zorunluluğun bulunmaması çalışanların sosyal sigortalar kurumuna bildirilmesine fakat vergi dairesine bildirilmemesine sebep olmaktadır.

Özel inşaat yaptıranlar belediyeye primlerini ödediklerini sosyal sigortalar kurumundan alacakları borcu yoktur yazısı ile yapmaktadırlar. Burada sosyal sigortalar kurumu bina inşaatını ilgilendiren asgari işçilik oranlarının doğru hesaplanıp

¹²³ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.186

hesaplanmadığını kontrol ederek; - ki bu asgari işçilik oranları binanın büyüklüğü, betonarme karkas ahşap vb gibi hangi inşaat türüne ait olduğu gibi kıstaslara bakılarak hesaplanır- özel inşaat sahibine borcu yoktur yazısı vermektedir.

Fakat vergi dairesi vergi borcu olup olmadığını denetlememekte belediye de vergi ile ilgili bir hususu araştırmamaktadır. Bu mevzuatta görülen bir eksikliktir. Ayrıca vergi dairesine bildirimde bulunulsa bile henüz ortak bir numara kullanımı mevcut olmadığı için çapraz denetimlerle vergi kaçırılıp kaçırılmadığı anlaşılamamaktadır.

2.2.2 Çalışanların Kendi İradeleri İle Kayıtdışı İstihdam Edildikleri Kayıtdışı İstihdam Şekilleri

2.2.2.1 Yabancı Kaçak İşçiler

Yabancı kaçak işçilik kavramı bir ülkeye resmi yada gayri resmi yollardan girip o ülkede sürekli yada süreksiz bir şekilde istihdam edilmek suretiyle çalışan kesimi ifade eden bir kavramdır.¹²⁴ Türkiye’de bulunup ta mevcut kanunlara göre çalışma ve oturma iznine tabi olmadığı halde ülkemizde çalışan işçilere kaçak yabancı işçi denmektedir.¹²⁵ Hemen hemen her gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ülkemizde de çalışma hayatının en büyük tehditlerinden biri yabancı kaçak işçiliktir.

Elbette ülkeye yasal yollarla girmiş ve yasal mevzuata uygun olarak çalışan yabancı işçiler de vardır. Fakat bu tip yabancı işçiler genelde özel bilgi ve uzmanlığa sahip olan veya yönetici kadrosunda istihdam edilen kişilerden oluşmaktadır. Bir diğer yabancı kaçak işçi türü ülkeye yasal yollarla girmekle beraber çalışma izni olmadan çalışan kişilerdir.

Bir ülkede hem yüksek işsizlik hem yüksek boyutlarda kayıtdışı ekonomi mevcutken yabancı işçilerinde bu ekonominin içinde olması ekonomi ve toplumu zora sokmaktadır. Zira bu işçiler topluma dağılması gereken paranın yönünü değiştirmekte bir taraftan da ülke içi işsizliğe yol açmakta, yerli işçilerin çalışma koşullarını

¹²⁴ Serdar Günay, "Türkiye de Kayıtdışı İstihdamın Analizi-II", Yaklaşım Dergisi, Yaklaşım Yayıncılık, Temmuz 2002, s.166

¹²⁵ Yereli, Karadeniz, a.g.e, s.188

düşürmekte ve sendikasılaştırma süreçlerini hızlandırmaktadır.¹²⁶ Yabancı kaçak işçilik sadece işsizliğin yaşandığı gelişmekte olan ülkeler açısından problem teşkil etmekle kalmamaktadır. Gelişmiş batı ülkelerinde de büyük bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Yabancı kaçak işçiliği destekleyen temel olgu küreselleşmedir. Ülkeler arası ve büyük şirketler arası rekabetin artması firmaları işgücü maliyetlerini aşağıya çekmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda herhangi bir ek masrafı olmayan kaçak olduğu içinde sosyal sigortalar kurumuna bildirilmeyen düşük maliyetli yabancı işçiler işverenler tarafından olumlu algılanabilmektedir. Ülkemizde yabancıların çalışmasıyla ilgili mevzuatı düzenleyen “Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun” 06.03.2003 tarihinde yürürlüğe girmiş ve bu konudaki mevzuat Avrupa Birliği normlarına uydurulmaya çalışılmıştır.

Yabancı işçileri değişik sebeplerle ülkemize gelmektedirler. Özellikle S.S.C.B’nin parçalanmasından sonra ekonomik olarak zor durumda olan doğu bloğu ülke vatandaşları daha çok gelir elde etmek amacıyla ülkemize gelmektedirler. Bu kişiler gerek legal gerekse de illegal (fuhuş gibi) sektörlerde çalışmaktadırlar. Ülkemiz diğer bir taraftan bir kaçak işçi köprüsüdür. Bu köprü fakir ülkelerden refah içindeki Avrupa Birliği Ülkelerine uzanmaktadır. Emniyet teşkilatının çabalarıyla her geçen yıl daha çok kaçak işçi yakalanmasına rağmen tekstil, ev hizmetleri ve turizm sektöründe hatırı sayılır bir rakamda yabancı kaçak işçi çalıştırıldığı tahmin edilmektedir.

Bu işçilerin durumları iç açıcı gözükmemektedir. Zira bu işçilerin bir çoğu belli bir miktar para biriktirdikten sonra ülkelerine dönmeyi amaçlamakta bu sebepten çok ağır çalışma koşullarına razı gelmektedirler. Ülkede bulunmaları veya çalışmaları yasadışı olduğu için işverenlerce yapılan haksız muameleleri kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Kaçak yabancı işçiler üzerinde anlaştıkları ücreti bile alamamakta sağlık sorunlarında hiçbir yerde yardım görememektedirler.¹²⁷

¹²⁶ Nusret Ekin, “Türkiye de Yapay İstihdam Ve İstihdam Politikaları”, İstanbul:İ.T.O Yayınları
Yayın No: 2000-33,2000,s.267

¹²⁷ Ekin,2000,a.g.e,s.267

Kaçak yabancı işçilerin bir kısmı bağımlı-bağımsız olarak çalışırken bir kısmı da kayıtlı ekonomideki sektörlerde iş bulabilmektedir. Her yerde çalışırlarsa çalışsınlar yabancı işçiler gerek S.S.K,gerek vergi idaresi gerekse de toplumsal yapı açısından önemli sorun teşkil etmektedirler.

2.2.2.2 Çocuk İşçi Çalıştırılması Yolu İle Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı sektör istihdamının önemli bir kesimini çocuk istihdamı oluşturmaktadır.¹²⁸ Çocuk istihdamını irdelemeden önce çocuk kavramını teknik olarak açıklanması kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Çocuk Kavramı Türkiye'nin de imzalamış olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi birinci maddesi gereğince erken yaşta reşit sayılmalar hariç 18 yaşına kadar her birey çocuk kabul edilmektedir.¹²⁹Türk Medeni Kanununun on birinci maddesi gereğince de erginlik 18 yaş ile başlamaktadır.¹³⁰ Diğer kanunlarda da çocuk kavramı hakkında göndermelerde bulunulmuştur. 4857 sayılı İş Kanunu nun 71. maddesin de 15 yaşından daha küçüklerin çalıştırılmayacağını belirlemiştir.¹³¹

Çocukların Türkiye de değişik bölgelerde çalışma biçimlerinde ve çalıştıkları sektörlerde farklılık gözlenebilmektedir. Diğer göze çarpan nokta ise çocuk istihdamının sadece kayıtdışı istihdamın değil enformel hatta illegal ekonominin de önemli bir kolu olduğu gözlenmektedir.¹³² Turizm sektöründe, bankalarda, mali sektörde, stajyer ve çırak adı altında ücret bile ödenmeden çocuk ve genç istihdamı ile karşılaşilmektedir. Aşağıdaki tablolarda T.U.İ.K verilerine dayanılarak 2002 ve 2003 yıllarında Türkiye de 14-19 yaş grubu arasındaki istihdam rakamları verilmiştir.

¹²⁸ Ekin, 2000,a.g.e,s.256.

¹²⁹ **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme** ,Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Tarafından 20Kasım 1989 Tarihinde Kabul Edilmiştir. <http://www.die.gov.tr/CIN/CIN-tr/CRC-tr.html>.,22.06.2006

¹³⁰ **Türk Medeni Kanunu** , Kabul Tarihi 22.11.2001, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> 22.06.2006

¹³¹ **4857 Sayılı İş Kanunu** , Kabul Tarihi 22.05.2003, http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm 22.06.2006

¹³² Ekin,2000,a.g.e,s.256

TABLO-3
Türkiye’de 2002 Yılı İtibari İle 14-19 Yaş Grubu Arası İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu (Bin Kişi)

YAŞ GRUBU	S.S.K	T.C Emekli Sandığı	Bağ-Kur	Kayıtlı Değil	Toplam
14-19 YAŞ	229	1	7	1458	1696

KAYNAK: T.U.İ.K İş Gücü Veritabanı,

http://lmsnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_age=2&p_konu=istihdamy&p_x=kendi_kayitli_kod&p_y=kod_yasgr&p_lan=1&p_yas=15&p_done_m=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002,22.06.2006

TABLO-4
2003 Yılı İtibari İle 14-19 Yaş Grubu Arası İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu (Bin Kişi)

YAŞ GRUBU	S.S.K	T.C Emekli Sandığı	Bağ-Kur	Bilmiyor (*) ¹³³	Toplam
14-19 YAŞ	200	3	3	1268	1475

KAYNAK: T.U.İ.K İş Gücü Veritabanı,

http://lmsnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_age=2&p_konu=istihdamy&p_x=kendi_kayitli_kod&p_y=kod_yasgr&p_lan=1&p_yas=15&p_done_m=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2003,22.06.2006

Tablo-3 ve Tablo-4 de görüleceği üzere 14-19 yaş arası istihdam edilen çocukların büyük bir kısmı kayıtdışı olarak çalıştırılmaktadır bu rakam 2002 yılında 1.458.000. 2003 yılında ise 1.268.000 olarak saptanmıştır. Bu çocuklar gerek sağlık yardımlarından gerekse de sosyal güvenliğin sağladığı diğer olanaklardan yoksun olarak çalışmaktadırlar. Aşağıdaki tabloda ise diğer yaş gruplarına göre çalışan çocuk sayıları 1999 yılı verilerine göre verilmiştir. Oranlamak gerekirse 2002 yılında 14-19 yaş arası çalışan kesimin %86 sı,2003 yılında ise 14-19 yaş arası çalışan kesimin %86 sının kayıtdışı çalıştığı görülebilmektedir.

¹³³ (*) T.U.İ.K den elde edilen verilerle hazırlanmış daha önceki tablolarımızda da görüldüğü üzere 2002 yılında “kayıtlı değil” ibaresi ile ifade edilen bölüm 2003 yılında “bilmiyor” ibaresi ile ifade edilmiştir. Kanımızca bu hane kayıtlı değil hanesine denk gelmektedir. Zira aynı sorgulama methodu uygulanmakta fakar kayıtlı değil ibaresi yerine bilmiyor ibaresi çıkmaktadır.

Çocuk işçi çalıştırmak düşük ücret ve sigortasız çalışma nedeniyle maliyetlerini düşürmeye çalışan işverenlere oldukça çekici gelmektedir. Diğer yandan ekonomik kriz dönemlerinde çocukların çalıştırılması ailelerin ekonomik olarak ayakta kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan çocuklar çifte sömürü altında kalmaktadırlar.

Diğer taraftan halk arasında 18 yaştan küçük insanların sigortalanmasının mecburi olmadığı yönündeki yanlış kanı da çocukların sigortasız çalıştırılmasına zemin hazırlamaktadır.¹³⁴ Tarım kesimi ise çocuk işçi çalıştırılmasının asıl yoğunlaştığı kesimdir.¹³⁵ Kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak tarımda çalışan çocuk kentlerde stajyer çırak adı altında kayıt dışı çalıştırılmaktadırlar.¹³⁶

Çocuk istihdamını teşvik eden tek nokta düşük ücretli çalışmaları ve sosyal güvenlik yüklerinin göz ardı edilebilir olması değildir. Bazı sektörler özellikle çocuk istihdam etmek istemektedirler. Emek yoğun işlerde örneğin dokumacılık gibi işlerde çocuklar daha atik ve hızlı olduklarından dolayı çocuk istihdamı tercih edilebilmektedir. Veya iş nevi gereği küçük parçalarla çalışılmasını öngören bir sektörsel çocukların küçük ellerine ihtiyaç duyulabilmektedir.¹³⁷

Yapılan incelemelerde bazı sektörlerde sadece erkek çocukların bazı sektörlerde ise kız çocukların yoğun olarak istihdam edildiği gözlenmektedir. Örnek vermek gerekirse; mobilyacılık, inşaat, oto tamirciliği, lokantacılık, barcılık ve kahvehanecilik gibi sektörlerde sadece erkek çocuklarının istihdam edildiği; tekstil, hazır giyim ve deri eşya imali sektörlerinde de yoğun kız çocuk istihdamı olduğu gözlenmektedir.¹³⁸

Çocuk istihdamına sadece ekonomik yönden bakılmamalıdır olgunun sosyal boyutları da çok önemlidir. Zira gelişmekte olan ve okula devam etmesi gereken

¹³⁴ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.191

¹³⁵ Günay,Temmuz 2002,s.153

¹³⁶ Ekin,2000,a.g.e,s.258.

¹³⁷ TÜSİAD,"Türkiye de İşgücü Piyasası Ve İşsizlik"İstanbul:TÜSİAD Yayınları,Yayın No: TÜSİAD-T/2002/12-354,Aralık 2002,s.106

¹³⁸ İnsan Tunalı,"İstihdam Durum Raporu,Türkiyede İşgücü Piyasası Ve İstihdam Araştırması",ANKARA:Ankara Üniversitesi Basımevi,Türkiye İş Kurumu Yayınları,2004,s.37.

insanların sağlıksız şartlarda ve ağır koşullarda şalıştırılması en başta ũlkenin geleceğini tehdit etmektedir.

Fakat iřgücü maliyetlerinin dūřuklūđı űzellikle kűĳk űlĳekli iřyerlerini ĳocuk istihdamına yűneltmektedir. 2002 yılında 14-19 yař arası istihdam edilen kiřilerin % 80 ĳalıřan sayısı 1-9 kiři arası olan iřyerlerinde istihdam edilmiřtir.¹³⁹2003 yılında ise bu oran % 79 a inmiřtir.

2.2.2.3 Kayıt Dışı Ekonomide Emeklilerin İstihdamı¹⁴⁰

Kayıt dıřı istihdamın bir diđer kolunu da kayıtdıřı istihdam edilen emekliler oluřturmaktadır. Bu kesimin devamlı gelirleri ve sađlık yardımları olduđu iĳin kayıt dıřı ĳalıřtırılmaları kolay olmaktadır.¹⁴¹ Bu kiřiler zaten bir gelirleri olduđu iĳin dūřuk űcretleri kabul etmekte bu da iřverenleri emekli iřĳi ĳalıřtırma yűnünde teřvik etmektedir. Zira hem tecrűbeli hem de az űcretle ĳalıřan eleman elde etmek rekabet ortamındaki iřverenlerin lehine bir durumdur.

Ŭlkemizde geĳmiř yıllarda erken emekliliğe olanak tanınması sebebiyle insanlar genĳ yaşta emekli olmuş, fakat emekli aylıklarının yetersizliği nedeni ile de tekrar ĳalıřmak zorunda kalmışlardır. Toplumda aynı 18 yaşından kűĳk iřĳilerin sigortalı yapılamayacağı hakkında bir kanı olduğu gibi, emekli olmuş kişilerinde sigortalı yapılamayacağı hakkında bir kanı vardır.

Ŭte yandan mevzuatta ki ĳarpıklıklarda adeta emeklileri kayıtdışı ĳalıřmaya itmektedir. Bir emekli gerek kendisi işyeri aĳarak gerekse de başka bir iřte ĳalıřarak istihdam edildiğinde. S.S.K veya Bađ-Kur kurumlarına sosyal gűvenlik destek primi adı altında kendisine hiĳbir getirisi olmayan primi űdemek zorundadır.

Bu primin miktarı S.S.K Emeklilerinde prime esas kazanĳları űzerinden % 30 , Serbest Avukat Ve Noter Aylıkların da % 15, Bađ-Kur dan emekli olup ta ticari

¹³⁹ T.U.İ.K İř Gűcű Veritabanı,

http://lmsnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_age=2&v_siz=1&v_siz=2&v_siz=3&v_siz=4&v_siz=5&v_siz=7&v_siz=8&v_siz=9&v_siz=10&p_konu=istihdamy&p_x=isyeri_buyuk&p_y=kod_yasgr&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002,22.06.2006

¹⁴⁰ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.192.

¹⁴¹ Gűnay,Temmuz 2002,a.g.e,s.155

faaliyeti sebebiyle vergi mükellefiyeti tesis ettirenlerden sosyal yardım zammı dahil tahakkuk ettirilen aylıklarından %10'u kadar, diğer sosyal güvenlik kuruluşlarından emekli olmakla birlikte ticari veya serbest meslek faaliyetleri dolayısıyla vergi mükellefiyeti olanlardan ise Bağ-Kur Kanunu'nun 50. maddesine göre belirlenen 12. gelir basamağının % 10 kadardır. Diğer sosyal yardım kuruluşlarından emekli olanların ödedikleri aylık prim yaklaşık 62.40 YTL dir.¹⁴²

Bu ödeme emeklinin maaşını arttırmamakta, aldığı sağlık hizmetinin kalitesini etkilememektedir. Adeta yaşlılığında da üretmek topluma faydalı olmak isteyen bireylere tekrar çalıştıkları için verilen bir ceza niteliğindedir.

2.2.2.4 Yetim Aylığı Alarak Kayıtdışı Çalışanlar¹⁴³

Kendi rızasıyla kayıtdışı istihdam edilen bir diğer kesim de yetim aylığı almakta olan kesimdir. Yetim aylığı; S.S.K, Bağ-Kur veya Emekli Sandığı sigortalısı olup vefat eden sigortalıların yakınlarına bağlanan bir aylıktır. Bu aylık S.S.K ve Bağ-Kur da ölüm aylığı Bağ-Kur'da ise yetim aylığı olarak isimlendirilmektedir. Bu kişilerin aylıklarının kesilmemesi için bu kişilerin sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak istihdam edilmemeleri gerekmektedir.

Ekonominin zayıf olması kişileri bu gelirden vazgeçemeyecek durumda bırakabilmektedir. Bu durumda bu kişiler hem bu yetim ve ölüm aylıklarını almayı sürdürmekte hem de bir işte faal olarak çalışmaktadırlar. Aşağıdaki tablolarda 2002 ve 2003 yılları arasında eşinin öldüğünü beyan eden ve kayıtdışı çalışan kişiler gösterilmeye çalışılmıştır.

¹⁴² **Pratik Bilgiler,**” Vergici Ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi” Süryay Sürekli Yayınlar A.Ş, Mayıs 2006,s.253.

¹⁴³ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.193

TABLO-5 2002 Yılı İtibari İle Medeni Durumuna Göre İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu

MEDENİ DURUM	S.S.K	T.C Emekli Sandığı	Bağ-Kur	Kayıtlı Değil	Toplam
Eşi Ölmüş	22	10	21	265	318

KAYNAK: T.U.İ.K İş Gücü Veritabanı,

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_mar=4&p_konu=istihdamy&p_x=kendi_kayitli_kod&p_y=medeni_durum&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002,23.06.2006

TABLO-6 2003 Yılı İtibari İle Medeni durumuna göre İstihdam Edilenlerin Kayıtlılık Durumu

MEDENİ DURUM	S.S.K	T.C Emekli Sandığı	Bağ-Kur	Bilmiyor (*) ¹⁴⁴	Toplam
Eşi Ölmüş	22	10	19	256	308

KAYNAK: T.U.İ.K İş Gücü Veritabanı,

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_mar=4&p_konu=istihdamy&p_x=kendi_kayitli_kod&p_y=medeni_durum&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002,23.06.2006

Tablolarda da görüldüğü üzere eşinden ayrıldığını beyan eden 2002 yılında 318.000. kişiden 265.000 kişi kayıt dışı çalışmaktadır. Bu kişilerden eşi sigortalı olmayanlarda olduğu muhakkaktır. Fakat sigortalı olanların kayıtdışı çalışmasındaki en büyük etkende sigortalı eşleri dolayısıyla almakta oldukları yetim ve ölüm aylıklarıdır.¹⁴⁵ 2003 yılında ise bu rakam eşinin öldüğünü beyan eden 308.000 kişiye karşılık bunların 256.000 kişisinin kayıtdışı çalışması olarak görülmektedir. Oranlamak gerekirse 2002 yılında eşi ölmüş olup çalışmakta olan kişilerden herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların toplam çalışanlara oranı %83 iken 2003

¹⁴⁴ (*) T.U.İ.K den elde edilen verilerle hazırlanmış daha önceki tablolarımızda da görüldüğü üzere 2002 yılında “kayıtlı değil” ibaresi ile ifade edilen bölüm 2003 yılında “bilmiyor” ibaresi ile ifade edilmiştir. Kanımızca bu hane kayıtlı değil hanesine denk gelmektedir. Zira aynı sorgulama methodu uygulanmakta fakat kayıtlı değil ibaresi yerine bilmiyor ibaresi çıkmaktadır.

¹⁴⁵ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s. 193

yılında bu oran yine %83 olarak gerçekleşmiştir. Kişiler gelirlerini kaybetmemek için; kendileri herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıt olduklarında eşlerinden dolayı aldıkları aylıkları kesileceğinden dolayı kayıtdışı kalmayı tercih edebilmektedirler.

2.2.2.5 Malullük Aylığı Alıp Kayıtdışı İstihdam Edilenler

S.S.K ve Bağ-Kur da ki ölüm aylığı yada Emekli Sandığı'nda ki yetim aylığındaki durum malullük aylığı alanlarda da aynen geçerlidir. Malullük aylığı alan kişi, geliri yeterli olmadığı için bir iş bulup kayıtlı olarak çalışmaya başladığında bu kişiye malullüğünden dolayı bağlanmış olan maaş kesilmektedir. Bu sebepten dolayı malullük aylığı almakta olan kişiler bu gelirlerinden olmamak için çalıştıkları yerde kayıtdışı çalıştırılmaya gönüllü olarak razı olmaktadır.

2.2.2.6 İşsizlik Ödeneği Aldığı Halde Kayıtdışı Çalışanlar

Gelişmiş Ülkelerde uzun zamandan beri uygulanmakta olan işsizlik ödeneği olgusu, 01.06.2000 tarihinde yürürlüğe giren 4447 sayılı Kanun ile mevzuatımıza ve sosyal güvenlik sistemimize kazandırılmış, çalışan kesimin lehine olan bir düzenlemedir. İlk ödenekler Şubat 2002 tarihinde hak sahiplerine ödenmeye başlamıştır. Mevzuatımıza göre işsizlik ödeneği alabilmek için şu şartların sağlanmış olması gerekmektedir. Öncelikle işsizlik ödeneğinden ¹⁴⁶;

- 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 2 nci maddesine göre bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan sigortalılar,
- 506 sayılı Kanunun geçici 20 . maddesi kapsamına girip de memur ve sözleşmeli statüde olmayanlar,

¹⁴⁶ **İşsizlik Sigortası Nedir?**,

http://www.ssk.gov.tr/wps/portal/!ut/p/_s.7_0_A/7_0_HQ?cpid=267,22.06.2006

- Mütakabiliyet esasına dayalı olarak yapılan anlaşmalara göre Türkiye'de sigortalı olarak çalışan yabancılar,
- 4081 sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkındaki Kanun'a göre çalıştırılan koruma bekçileri,
- Ücretli ve sürekli olarak ev hizmetlerinde çalışanlar, Kamu sektörüne ait tarım ve orman işlerinde ücretle çalışanlar,
- Özel sektöre ait tarım ve orman işlerinde ücretle ve sürekli olarak çalışanlar,
- Tarım sanatlarına ait işlerde çalışanlar,
- Tarım işyerlerinde yapılan ve tarım işlerinden sayılmayan işlerde çalışanlar ve işyeri sayılmayan işyerlerinin park, bahçe, fidanlık vb. işlerinde çalışanlar,

faaydalanabilirler. Faydalanma koşulları 120 günü kesintisiz olmak şartıyla son 3 yıl içinde en az 600 gün prim ödemek şartı ile hak sahiplerine sigortalı oldukları son dört aylık prime esas kazançlarının %50'si nispetinde ödeme yapılacaktır.

2004 Yılı Aralık ayı verilerine göre işsizlik ödeneği almak için 413.395 kişi başvurmuş ve bu başvurulardan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'ndan 371.446 sının şartları taşıdığı tespit edilmiş ve ödenek bağlanmış¹⁴⁷.

İşsizlik ödeneği almakta iken tekrar sigortalı olarak çalışmaya başlayan kişinin ödeneği kesilir. Yetim ölüm aylıklarında olduğu gibi bu durumda da çalışanlar bir yandan işsizlik ödeneklerini almakta diğer taraftan da fiilen çalışmaktadırlar. Ek bir gelir sağlanması işsizlik ödeneği alındığı zaman sürecinde kayıtdışı istihdamı adeta teşvik edici bir nitelik taşımaktadır.

¹⁴⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem 22,Cilt 76 ,Yasama Yılı 3, 1 Mart 2005, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil3/bas/b064m.htm>,22.06.2006

2.2.2.7 Yeşil Kart Sahiplerinin Kayıtdışı İstihdamı¹⁴⁸

Kayıtdışı istihdamın yoğun yaşandığı bir diğer kesimde Yeşil Kart sahipleridir. Yeşil Kart uygulaması imkanı olmayan vatandaşların sağlık yardımlarının devlet tarafından karşılanması amacıyla kurulmuş, fakat çoğu iyi niyetli girişimde de olduğu gibi kötüye kullanılmış bir uygulamadır. Sağlık bakanlığı verilerine göre ülkemizde 13 milyona yakın yeşil kart hamili vardır. Yeşil kart da diğer ödenek ve yardımlar gibi kayıtlı bir işe girildiğinde geri alınmaktadır. Dolayısıyla yeşil kart sahipleri de kayıtdışı istihdam edilmektedirler.

2.3 Kayıtdışı İstihdamın Sebepleri

Kayıtdışı istihdamı oluşturan bir çok sebep mevcuttur. Bunların bir çoğu kayıt dışı ekonomiyi oluşturan sebeplerle benzerlik göstermektedir. Aşağıda bu sebepler açıklanmaya çalışılacaktır. Bu sebepler dört temel başlık altında toplanabilmekteyse de bu ana başlıkların alt başlıkları sayılan konuları da incelenmesi uygun görülmüştür. Bu dört temel başlık; işyerinin büyüklüğü, kayıtlı sektör işgücü maliyetinin kayıtdışı sektör işgücü maliyetine oranı, işyerinin kamu kurum ve kuruluşları tarafından denetlenme oranı ve cezaların büyüklüğüdür.¹⁴⁹

2.3.1 İşverenler ve Çalışanlar Üzerindeki İstihdamla İlgili Mali Yükümlülüklerin Fazlalığı

Ücret üzerinden yapılan prim ve vergi kesintileri işveren için büyük yük oluşturmaktadır. Öte yandan iş geleneği olarak işçilerin işe başlarken brüt ücret üzerinden değil de ellerine geçecek olan net ücret üzerinden pazarlık yapmaları, bu net

¹⁴⁸ Yereli , Karadeniz,a.g.e,s.194.

¹⁴⁹ Sübidey Togan, “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**”,5-6-7 Nisan Dedeman Oteli Nevşehir,T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225,s.84.

cret üzerinden ödenecek olan aslında bir kısmı da işveren tarafından ödenmesi gereken yükümlülükleri tamamen işverenin üzerine yıkmaktadır.¹⁵⁰ ücretler üzerindeki büyük vergi yükü kaçak işçi çalıştırmayı, bordrolarda bilgilerin eksik gösterilmesini, ücretin asgari ücret üzerinden gösterilmesi gibi sonuçlara neden olmaktadır.¹⁵¹ İstihdam zerindeki vergi yükü adeta işverenleri yasalara uydukları ve kayıtlı işçi çalıştırdıkları için cezalandırmaktadır.¹⁵²

Türk vergi sistemi her ne kadar beyan esasına dayansa da ücretliler konusunda asgari ücret kavramı mevcut olduğundan çalışanlar için bir beyan söz konusu olmamaktadır. Öte yandan ülkemizde kayıt düzeni tam yerleşmediğinden ilk kayda giren işlemler yoğun olarak vergilenmektedirler.

Vergiler ile sosyal güvenlik primleri emeğin istihdam maliyetini yükseltmekte ve müteşebbislerin karlılık oranlarını düşürmektedir. İşverenlerde bu durumdan kurtulmak ve karlılık oranlarını yükseltmek amacıyla kayıtdışı istihdama yönelmektedirler.¹⁵³ Kayıtdışı alışma aslında işçi ve işverenin vergi politikasına karşı bir reaksiyonu olarak ya düşünülebilir.¹⁵⁴

İşverenin üzerinde temelde iki yük vardır birincisi ücretlilerin gelirleri üzerinden yapılan stopaj yani gelir vergisi kesintisidir. 01.01.2006-31.12.2006 tarihleri arasında geçerli asgari ücret olan 531 YTL cret aldığı varsayılan bir sigortalı için işveren işçinin ödemesi gereken payları da fiilen kendisi ödediği için toplamda 264.71 YTL prim ve vergi kesintisi ödemek zorunda kalmaktadır . Bu rakamın açılımlarını göstermek gerekirse;

- 74.34 YTL SSK Primi İşçi Hissesi,
- 5.31 YTL İşsizlik Sigortası İşçi Payı,
- 67.70 YTL Gelir Vergisi (%15),

¹⁵⁰ Oğuz Karadeniz,İbrahim Soysal “**Kayıtdışı İşçilik Ve Sebepleri**”, Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği Yayını Ekim –Kasım-Aralık-1998,s.58.

¹⁵¹ Friedrich Ebert Vakfı,”**cretlerin Vergilendirilmesi**”,Ekonomi Forumu Wirtschaftsforum,İstanbul Çırağan Palace Oteli, 20 şubat 1993

¹⁵² alışkan,Polat,a.g.e,s.51.

¹⁵³ Yılmaz,1996,a.g.e.,s.47

¹⁵⁴ Ekrem Karayılmazlar, Adem Kalça,”**Kayıtdışı İstihdam**”, Banka Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekonomik Ve Sosyal Yayınlar A.ř.,Ağustos 1999,Sayı:8,s.15.

- 3.19 YTL (%0.06),
- 103.55 YTL SSK Primi İşveren Hissesi,
- 10.62 YTL İşsizlik Sigortası İşveren Payı.

Bütün bunlara ek olarak işçi emekli olduğunda veya işten çıktığında kıdem tazminatı, ihbar tazminatı gibi işçiyi korumayı amaçlayan fakat işveren için ek bir mali yük olan bazı yaptırımlarda işverenleri zorlamaktadır.

Globalleşme ile birlikte işgücü maliyetlerinin düşürülmesi büyük önem taşımaya başlamıştır. Bu yerli yatırımcının dış ülkelerle rekabet edebilmesi için önemlidir. Diğer taraftan ülkeye yeni yatırımlar yapılmasında yabancı yatırımcıların öncelikli olarak baktıkları gösterge işgücü maliyetleridir. Yeni yatırımlar hem ülkenin cari açığını kapsamasında etkili olacak hem de iş olanağı sağlaması bakımından işsizliğin dolayısıyla kayıtdışı ekonominin azalmasına sebep olabilecektir. Maalesef ülkemiz 2001 yılından beri OECD ülkeleri arasında en yüksek işgücü maliyetine sahip ülkedir ve bu durum henüz değişmemiştir.¹⁵⁵ Aşağıdaki tablo’ da yükselmekte olan piyasalarda 1999 yılı itibari ile işgücü maliyetleri verilmektedir

TABLO-7 1999 Yılı İtibari İle Bazı Ülkelerdeki Saatlik İşgücü Maliyetleri.

Ülke Adı	Saatlik İşgücü Maliyeti (\$)
Endonezya	0.14
Hindistan	0.56
Rusya	1.22
Venezuela	1.48
Meksika	1.76
Filipinler	1.78
Macaristan	1.94
Malezya	1.96
Çek Cumhuriyeti	2.06

¹⁵⁵ Ali Coşkun, "İşgücü Maliyetlerinin Düşürülmesi Mutlaka Kayıt Dışı Ekonomi İle Birlikte Ele Alınmalıdır", TİSK İşveren Dergisi, Mart 2006, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1415&id=,23.06.2006

Çin	2.11
Kolombiya	3.54
Şili	4.86
Portekiz	5.25
Tayvan	5.45
Arjantin	5.58
Türkiye	5.78
Brezilya	6.74

KAYNAK: TİSK,İşveren Dergisi,Mart 2001,

http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=271&id=16,23.06.2006

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere ülkemiz dünya ülkeleri arasında işgücü maliyetleri açısından oldukça yüksek bir yerde bulunmaktadır. Türkiye ile Endonezya arasında saatlik işgücü maliyetlerinde 40 kattan fazla fark bulunmaktadır. Bu hem sanayicimizin gelişen piyasalarla örneğin Çin gibi, mücadele etmesine köstek olmakta, hem de yabancı yatırımcıların istihdam gerektiren yatırımları ülkemize yapmasında engel teşkil etmekte hatta mani olmaktadır. Son zamanlarda bir Güney Koreli otomotiv şirketinin kurmak istediği fabrikayı bizim ülkemiz yerine Çek Cumhuriyetine kurma kararı almasında işgücü maliyetlerinin etkisi olmadığını söylemek doğru olmaz. Ayrıca vergi tüketime ayrılmış geliri azaltarak işçileri gelirlerini daha da yükseltmek için boş zamanlarından kısıntı yaparak daha çok çalışmaya sevk eder. Vergilendirildiği için azalan geliri ihtiyaçlarını karşılayamayan çalışanlar kendisine ek bir iş bulma eşi ve çocuklarını da çalışmaya sevk edebilmektedir¹⁵⁶. Çoğunlukla bulunan ek işler kayıtdışı olmaktadır. Görülmektedir ki vergiler sadece işvereni kayıtdışı istihdama yöneltmemekte işçiyi de aynı şekilde kayıtdışı istihdama yöneltmektedir.

2.3.2 İşverenlerin Sendikaların Baskılarından Kurtulmak İstemeleri

İşverenlerin kayıtdışı ekonomiye yönelmelerindeki etkenlerden biri de kayıtlı ekonomideki sendikaların varlığıdır.¹⁵⁷ Sendikalar doğal olarak üyelerinin menfaatlerini gözetmekte onlara ücret artışı ve diğer ek imkanlar yaratmaya; çalışma koşullarını

¹⁵⁶ Yaşar Aydın, "Türk Vergi Sistemi İçerisinde Gelir Vergisinin Ekonomik Etkileri", Vergi Ve Muhasebeci İle Diyalog Dergisi, Süryay Sürekli Yayınlar AŞ Yayını, Kasım 2002, s.109

¹⁵⁷ Yılmaz, 1996, a.g.e, s.46

iyileştirmeye çalışma saatlerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalarında başarılı olduklarında bu işçilere ek gelir fakat işverene ek bir maliyet yaratmaktadır. İşçi sendikaları üyelerinden güçlerini almaktadır. Bu durumda işveren ne kadar az sendika üyesi işçi istihdam ederse o kadar faydasına olacaktır. Bunun çaresi de kayıtdışı eleman istihdamıdır. Kayıtdışı işçi çalıştırmak işverenlere sendikaların etkilerini azaltma imkanı verir.

2.3.3 İşsizlik

Kayıtdışı istihdamın belki de en önemli sebeplerinden birisi hali hazırda ekonomide mevcut olan işsizlik durumudur. Hızlı nüfus artışı ve bölgesel geri kalmışlık ile körüklenen iç göç nedeniyle artan işsizlik işteki seçiciliği kırmakta ve nerede ve nasıl olursa olsun insanları çalışmaya zorlamaktadır¹⁵⁸.

Bir taraftan yüksek işsizlik ve kayıtdışına çıkışın kolaylığı, diğer taraftan da gerek işçiye gerekse de işverene ağır yükler yükleyen bir çalışma mevzuatının bulunması, insanları kayıtdışı çalışmaya ve kayıtdışı eleman çalıştırmaya adeta teşvik etmektedir.¹⁵⁹ İşsizliğin çok fazla olması işçilerin pazarlık gücünü azaltmakta işverenleri avantajlı bir konuma geçirmektedir.¹⁶⁰

Ekonomik dalgalanmalar daralma çöküş vb olayların yaşandığı ekonomilerde üretimdeki düşüşe paralel olarak işsiz kalan kesimler özellikle işsizlik yardımlarının yeterince sağlanmadığı veya hiç sağlanmadığı ülkelerde yaşamlarını sürdürebilmek için hiçbir sosyal güvenliğin olmadığı ve ağır çalışma koşullarının hüküm sürdüğü kayıtdışı çalışma hayatında çalışmaya razı olabilmektedirler. Bu kişiler bir işletmede kayıtdışı çalışabildikleri gibi kendi işlerini de kurma yoluna gidebilmektedirler.¹⁶¹

2.3.4 Kayıtlı Ekonomide İstihdam Edilenlerin Kazançlarının Az Olması

Kayıtlı ekonomide ücretlerin seviyesini etkileyen, sendikaların gücü, işsizlik oranı kamu kesimi ücret düzeyi enflasyon gibi bir çok kriter vardır. Kamu kesiminde

¹⁵⁸ “**Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**”, Ankara:D.P.T Yayınları Yayın No: 2603-ÖİK:614,2001,s.46

¹⁵⁹ Karayılmazlar,Kalça,a.g.e.,s.22

¹⁶⁰ Çalışkan,Polat,a.g.e,s.52

¹⁶¹ Yılmaz,1996a.g.e,s.48

ücretlerin düşük tespit edilmesi veya asgari ücretin geçinmeye yetmemesi gibi durumlarda gerek kamu kesiminde gerekse de özel sektörde kayıtdışı istihdam da artış olmaktadır. Zira hem kamu hem de özel sektör çalışanları geçimlerini sağlamak için ek iş yapmak durumunda kalmaktadırlar. İkinci işlerinde zaten ilk işlerinde sosyal güvenliklerini sağlayan bu kesim tekrar kayıtlı olmak konusunda diretmemekte ve genelde kayıtdışı kalmayı tercih etmektedir.

2.3.5 Çalışma Saatleri

Bir ekonomide mesai saatleri kişilerin ikinci bir iş yapmak için vakit bulamayacakları kadar yükseğe kayıtdışı istihdamı engelleyici bir faktör olabilmektedir. Uzun çalışma saatleri enformel ekonomide ilave iş yapma maliyetini de arttırmaktadır. Mesai saatleri uzadıkça kayıtdışı istihdamın azalacağı söylenebilir.

2.3.6 Gelir Dağılımdaki Adaletsizlik¹⁶²

Kayıtdışı İstihdamı etkileyen bir başka faktörde gelir dağılımdaki adaletsizliktir. Geçimini sağlamakta zorlanan kişiler ek işlerde çalışma ihtiyacı duymakta bu ek iş genellikle kayıt dışı olmaktadır.

2.3.7 Yıllar İtibarıyla Çıkarılan Borçlanma Kanunları ve Cezaların Yetersizliği¹⁶³

Borçlanma kavramı S.S.K, Bağ-Kur ve diğer kanunla kurulmuş sandıkları bağlı olmaksızın ve bir hizmet akdine dayanarak yapılan çalışmaların uzun vadeli sigorta primleri ödenme kaydıyla değerlendirilmesidir. Ülkemizde geçmiş yıllarda çıkarılan borçlanma yasaları tahsil edilmesi gereken primin geç tahsil edilmesi sonucu ortaya çıkan eksiklikleri gidermeye yönelik çıkarılmamış sadece prim borçlarının biraz olsun tahsilatını amaçlamıştır.

¹⁶² Karayılmazlar,Kalça,a.g.e,s.23

¹⁶³ Karadeniz,Soysal,a.g.e,s.62

Bu kanunlardan yararlanarak prim ödemedikleri günleri sonradan borçlanan kişiler bu ödedikleri primlerin getirisini kısa zamanda geri alabilme olanağına sahiptirler. Örnek olarak emekli olması için 15 yıl sigortalılığı gereken bir kişi 12 yılını bir den borçlanmakta 36 ay daha prim ödeyerek verdiği paraları geri almaya başlamaktadır. Yani toplamda bakılacak olursa normal bir sigortalının 180 ay sonra geri almaya başlayacağı birikiminden bu kanunlardan yaralanan sigortalılar 36 ay gibi kısa bir süre sonra geri almaya başlayabilmektedir.

Görüldüğü üzere borçlanma ucuz ve kolay bir yoldur . Yıllar yılı çalışmasını devletten saklamış gerek prim gerekse de vergi kaybı yaratmış sigortalı çıkarılan kanunlarla kayırmakta ve kısa zamanda emekli olabilme şansını yakalayabilmektedir. Bu durum siyasi kesimi de etkilemekte artan kayıtdışı çalışan kesimi oy potansiyeli olarak algılayan siyasiler de bu tür kanunların çıkarılmasını halka vaat etmekte ve çıkarmayı sürdürmektedirler. Bu davranış şekli nasıl olsa bir af kanunu çıkar bende bütün hepsini toptan öder kurtulurum düşüncesini kayıt dışı istihdam edilenler arasında yaygınlaştırmakta,¹⁶⁴ normal sigortalılığı tercih edilmemesine yol açmaktadır. Normal sigortalılık hem işlem olarak karışık kalmakta hem de getirisini çok uzun süreler sonra vermekte olduğundan bu tür kanunlara bel bağlanmaktadır.

Türkiye gerek adli gerekse de idari ve sosyal afların çok çıkarıldığı bir ülkedir. Bunların büyük çoğunluğu da oy kaygısı ile çıkarılmaktadır. Örnek vermek gerekirse 1969 yılları ile 1994 yılları arasında 11 adet prim affı kanunu çıkarılmıştır. Ayrıca bu gibi çıkarılan aflar vergisini ve primini ödeyen mükellef üzerinde de olumsuz etki yapmakta ve bunu vergi kaçırmayı haklı gösterecek sebeplerden sayılmasına yol açmaktadır. Dürüst mükellef bu şekilde aldatıldığını düşünmekte ve vergi uyumu bozulmaktadır. İstanbul Ticaret Odasının 1997 yılında yaptığı bir ankete göre; sanayicilerin %80'i af kanunlarının vergi kaçırmaya sebebiyet verdiğini beyan etmişlerdir.¹⁶⁵

Mevzuatımızdan kaynaklanan bir diğer sorun da kayıtdışı istihdam tespit edildiğinde verilen cezaların yetersiz ve önleyicilikten uzak kalmasıdır. Ayrıca denetim

¹⁶⁴ Bülül, Karadeniz, a.g.e, s.811

¹⁶⁵ Bülül, Karadeniz, a.g.e, s.810

yetersizliği de başlı başına kayıtdışı istihdamı destekleyen bir olgu haline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse bilanço usulüne göre defter tutmakta ve işçi çalıştırmakta olan bir mükellef şayet işyerini S.S.K. ya bildirmezse asgari ücretin 3 katı kadar bir cezaya çarptırılmaktadır. Çalışanları zamanında kuruma bildirmemesi durumunda ise ceza sadece her bir çalışan için asgari ücret kadardır.¹⁶⁶

2.3.8 Çalışanların Kendi İşini Yapma İsteđi¹⁶⁷

İnsanlar belli bir süre çalıştıktan sonra kendi işlerini yapmak isteyebilirler. Fakat yeterli sermayeleri olmadığı için genelde kayıtlı ekonominin dayattığı vergi ve diğer yükümlölüklerin altına girmek istemezler. Bu durumda kayıtdışı çalışmaya yönelmektedirler

2.3.9 Nitelikli İşgücünün Varlıđı¹⁶⁸

Belli bir meslekte uzmanlaşmış insanlar normal çalışma düzenlerinin yanında kedi hesaplarına yada arızı işler yapmak suretiyle ek gelir elde etme yoluna gidebilirler. Bunlara verilecek örneklerden biri özel hocalardır. Öğretmenlik mesleğinde adını duyurmuş olan kişi daha sonra okulda görevli olmadığı zamanlarda dershanelerde çalışarak yada evlerde özel dersler vererek ek gelir elde etmektedir. Bir diğer örnek te doktorlardır. Meşhur doktorlar normal mesailerinde hastanelerde çalışmakta diğer zamanlarında hasta muayenesine veya özel ameliyatlara girmektedirler.

2.3.10 Düşük Rekabet Gücü Ve Küreselleşme.¹⁶⁹

Kayıtdışı işgücüne başvurma, gerileyen sektörlerdeki firmaların maliyetlerini kısararak ayakta kalma çabalarından kaynaklanabilmektedir. Küreselleşen ekonomilerle birlikte mal hareketlerinin serbestleştiği dünyada ne nerede daha ucuz mal ediliyorsa oradan alınmaktadır.

¹⁶⁶ **Pratik Bilgiler,**” Vergici Ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi” Süryay Sürekli Yayınlar A.ř., Mayıs 2006,s.251.

¹⁶⁷ Yılmaz,1996,a.g.e, s.49

¹⁶⁸ Yılmaz,1996,a.g.e, s.49

¹⁶⁹ “ **Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma, Konusunda İzlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme**”,Ankara:TİSK Yayınları , Aralık 2000,Yayın No: 199,s.8.

Dolayısıyla siz yabancı bir ülkeye bir şey satmak istiyorsanız bunu hem ucuza mal etmeli hem de uluslar arası kabul görmüş belirli standartlarda üretmelisiniz. Bu bağlamda yukarda da bahsedildiği gibi üretim maliyetleri sizinkilerden düşün ülkelerin ürettikleri mallarla mücadele edebilmek için işverenler kayıtdışı istihdama yönelmektedirler . Fakat bu kısa vadede etkisi olan geçici bir önlemdir.

Bu tip kayıtdışı istihdam genelde küçük sanayi kuruluşlarında görülmektedir. Zira bunlarda işyeri sahibi ile sermaye sahibi aynı kişi olmakta kararlar tek bir elden verilmektedir. Gelişmiş büyük sanayi şirketlerinde çok sayıda ortak bulunduğundan dolayı kayıtdışı istihdama daha az başvurulmaktadır. Zira uluslar arası piyasalarda da iş yapabilmek için düzenli ve resmi bir işletme olunması lazım gelmektedir.¹⁷⁰

2.3.11 Kültürel Açıdan Kabul Görme

Kayıtdışı istihdamın bazı türleri halk tarafından iyice kabul görmüş bu şekilde kayıtdışı çalışan kişilere hiçbir şekilde sosyal bir yaptırım uygulanmamıştır. Mesela evlere gündelikçi giden temizlikçiler veya evlerimize çağırdığımız tesisatçı, elektrikçi gibi meslek erbabının sigortalanması gerektiği toplumsal olarak düşünülmez.. Bu kişilerin kendilerini geçindirmeye çalıştıkları düşünülmekte ve gerek devlet gerekse de toplum tarafından buna ses çıkarılmamaktadır.

2.3.12 Kayıtdışı Çalışma Fırsatının Kolay Olması¹⁷¹

Her bir birey kayıtdışı çalışıp çalışmama konusunda kendi fayda maliyet analizlerini yaparak karar vermektedir. Bu kararında yakalanma olasılığı, elde edeceği gelirin miktarı, yakalandığında maruz kalacağı ceza gibi kriterler etkili olmaktadır. Birey bu kriterlere göre değerlendirme yapacak ve ekonomi bireye ne kadar risksiz bir ortam sunuyorsa birey de o derece kayıtdışı faaliyette bulunma yolunu seçebilecektir.

¹⁷⁰ Günay,Haziran 2002,a.g.e,s.169

¹⁷¹ “ Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma, Konusunda İzlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme”,Ankara:TİSK Yayınları , Aralık 2000,Yayın No: 199,s.8.

2.3.13 Sosyal Güvenlik Yasalarının Popülist Yapısı¹⁷²

Mevcut sosyal sigorta sistemimiz sigortalı olan bir kişinin anne, baba, eş ve çocuklarının da sosyal güvenliği sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Burada amaç biraz sosyal devlet ilkesini işletmek biraz da popülist oy kaygısıdır denebilir. Durum böyle olunca eğer bir ailede bir kişi sigortalı ise ve bu kişi anne veya baba durumunda ise ailede diğer herhangi bir bireyin sigortalı olmasının kısa vadede herhangi bir faydası gözükmemektedir. Kişiler genelde uzun vadede plan yapmamakta sağlık yardımını ilerde alınacak maaştan daha önemli görmektedirler. Böyle bir düzenleme olduğu için ailenin diğer fertleri kayıtdışı istihdam edildiklerinde bu durumu daha kolay kabul etmektedirler.

2.3.14 Sigortalıların Sosyal Güvenlik Hizmetlerine Bakış Açısı

Çalışanlar doğal olarak ödedikleri primler karşılığında kaliteli ve yeterli bir sağlık hizmeti beklemektedirler. Bu bağlamda sağlık hizmetinin sağlandığı hastaneler sigortalı memnuniyeti için önem teşkil etmektedirler. Sigortalı veya sigortalının aile fertlerinin memnuniyetsizliği kayıtdışı istihdama yol açabilmektedir. Şayet sigortalının geliri belli bir düzeyde ise sigortalı devletin sunduğu sağlık hizmetleri yerine özel sigorta şirketlerinin sunduğu özel sigortaları tercih edebilmektedir.

Sigortalılar genelde ilgisizlik, çok sıra bekleme ve hizmet yetersizliğinden şikayet etmektedirler. Bu durumda yukarıda da anlatıldığı üzere sigortalı kayıtdışı çalışmayı seçebilmekte ve işvereninden sigorta priminin ücretine eklenmesini talep edebilmektedir.¹⁷³

¹⁷² Günay,Haziran 2002,a.g.e,s.170

¹⁷³ Karadeniz,Soysal,a.g.e,s.63.

2.3.15 Çalışma İlişkilerinde Meydana Gelen Değişmeler

Günümüzde artan rekabet ve değişen çalışma koşulları sebebiyle iş ilişkileri de değişmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yarım gün veya günün birkaç saati çalışma gibi kavramlar, eve iş verme veya taşeronluk gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse okuldan sonra restoranlarda paket servis elemanı olarak çalışan öğrenciler, evlerinde bijuteri mağazalarının vermiş olduğu kolye vb takı işlerini yapmakta olan kadınlar, veya evlerine bir firmanın malı gönderilen ve bunları komşularına satmaya çalışan ev hanımları gösterilebilir.

Bu durumda çalışmakta olanlar işverenler tarafından kayıtdışı tutulmakta çalışanlarda çalışmalarını fazla önemsemediği için bir ek gelir elde etmek amacıyla yaptıkları için kayıtlı olmak konusunda ısrar etmemektedirler. Büyük firmalar esnekliği taşeronlara yada fason çalışan firmalara işlerini yaptırarak sağlamakta taşeron yada fason çalışan firmalarda esnekliği vergi ve sosyal güvenlik yasalarındaki boşlukları kullanarak yada bu düzenlemelerden tamamen kaçınarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

2.4 Kayıtdışı İstihdamın Etkileri

Kayıtdışı istihdamın gerek ekonomik gerekse de sosyal hayat açısından bir çok etkisi bulunmaktadır. İstihdam insanlarla alakalı bir olgu oldu için belki de sosyal hayatta ki etkileri ekonomik hayatta ki etkilerinden daha çok görülmektedir. Aşağıda kayıtdışı istihdamın olumlu ve olumsuz yönlerini incelemeye çalışacağız. Kayıtdışı istihdam ile kayıtdışı ekonominin etkileri birbirine benzer olduğu için kayıtdışı istihdamın benzer etkileri kısaca anlatılmaya çalışılmıştır.

2.4.1 Kayıtdışı İstihdamın Olumlu Etkileri

Kayıtdışı istihdamın olumlu etkileri arasında; rekabet gücünü arttırması, ekonomik büyümeyi hızlandırması, istihdamı arttırması gibi etkileri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.1.1 Rekabet Gücü Yaratması

Ağırlıklı olarak emek faktörünü kullanan işletmeler, ağırlıklı olarak teknoloji faktörünü kullanan işletmelerle rekabet edebilmek ve kayıtlı istihdamın maliyetlerinden kurtulmak için kayıtdışı istihdama yönelmektedirler. Kayıtdışı istihdam maliyetleri düşürerek,müteşebbislere yabancı ülkelerle; teknolojiyi yoğun olarak kullanan ülkelerle; rekabet gücü tanımaktadır.

2.4.1.2 Ekonomik Büyümeyi Hızlandırması

Kayıtdışı istihdam kamu kurumlarına ödenmesi gereken vergi ve sosyal yükümlülük karşılıkları müteşebbislerin sermayelerine eklenmekte olduğu bu birikimde zamanla yatırıma dönüşeceği ve bu yatırımında tekrar iş olanağı sağlayacağı iddia edilmektedir.¹⁷⁴

2.4.1.3 İstihdamı Arttırması

Kayıtdışı ekonominin gelişen dünya ekonomilerinde faal nüfusa % 30 ile % 70 arasında bir işgücü sağladığı ve gayri safi yurtiçi hasılaya % 20 ila % 70 arasında bir katkı sağladığı görülmektedir.¹⁷⁵ Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sebebiyle istihdam edemediği işsizlere iş olanakları sağlamak ve işsizliği azaltmakta etkili olmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Günay,Temmuz 2002,a.g.e,s.155

¹⁷⁵ Ekin,1995,a.g.e,s.21

¹⁷⁶ Günay,Temmuz 2002,a.g.e,s.155

2.4.2 Kayıtdışı İstihdamın Olumsuz Etkileri

Kayıtdışı ekonominin olumsuz etkileri başlığı altında; kayıtdışı ekonominin sosyal güvenlik sisteminde yarattığı olumsuzluklar, çalışanlar üzerindeki etkileri, haksız rekabete yol açması ve diğer olumsuz etkileri sayılmıştır.

2.4.2.1 Sosyal Güvenlik Sisteminde Yarattığı Olumsuzluklar

Daha önce de bahsedildiği gibi kayıtdışı istihdam edilen kişiler sosyal güvenlik primi ödememekte kurumlara bir katkıları olmamaktadır. Aileden bir kişinin sosyal güvenceye sahip olması o kişinin anne, baba, eş ve çocuklarına da sosyal güvenlik yardımlarından faydalanma olanağı sağlamakta fakat bu kişiler faydalandıkları yardımlar için kuruma bir ödemede bulunmadıkları için kurumlar zor duruma düşmektedirler. Sosyal güvenlik sistemindeki prim ödeme uygulaması bu hizmetlerin finansmanını sağlamakta doğru bir yöntemdir. Fakat primlerin yüksekliği ve işçilerin gelirlerinin büyük bir kısmını bu kurumlara vermek zorunda olmaları onları ister istemez kayıtdışına yöneltmiş buda sosyal güvenlik kurumlarının finansmanını zora sokmuştur.¹⁷⁷

2.4.2.2 Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Kayıtdışı istihdamın çalışanlar üzerindeki en büyük etkisi şüphesiz sosyal güvenlik olanaklarından yoksun kalmalarıdır. Gerek sağlık hizmetleri gerekse de yaşlılık aylıklarından mahrum kalan sigortalılar gelecek için kendilerini korumaya alamamaktadırlar. Anayasamızın 60. maddesinde; “Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir, ve devlet bu güvenliğı sağlayacak gerekli tedbirleri alır teşkilatı kurar “denmiştir.¹⁷⁸ Bu surette sosyal güvenliğe sahip olmak anayasal bir haktır. Kayıtdışı istihdam bu hakka karşı gelerek aslında anayasal bir suç işlemektedir.

Gene daha önce açıklandığı üzere kısmen kayıtlı gösterilen sigortalılarda bundan zarar görmektedirler. Zira bu kişilerde emeklilik süreleri uzamakta ve primleri

¹⁷⁷ Friedrich Ebert Vakfı, “Enformel Sektör Ve Sosyal Güvenlik:Sorunlar Ve Perspektifler”, Ekonomi Forumu Wirtschaftsforum, İstanbul Kasım 1998.s.36

¹⁷⁸ T.C.ANAYASASI Kabul Tarihi 07.11.1982, <http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>,25.06.2006

eksik ödendiği günleri eksik gösterildiği için geç emekli olmakta ve yaşlılık aylıkları geç bağlanmaktadır.

Kayıtdışı istihdamın çalışanlar açısından bir diğer olumsuz yanı kayıtdışı istihdam edilenlerde asgari ücret gibi bir koruyucu hükmün bulunmamasıdır. Ücret tamamen işverenle işçi arasındaki pazarlıkla belirlenmekte; işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde pazarlıkta işveren öne çıkmaktadır. İş bir işçi kabul etmez ise ondan daha zor durumda olan ve kabul edecek bir çok işçi bulunmaktadır.

En az diğerleri kadar önemli bir başka etkisi de çocuk istihdamını arttırmasıdır. Okullarında eğitim alıp topluma faydalı bireyler olarak yetişmeleri gereken çocuklar kayıtdışı istihdamı yoğun yapılan kitlelerindendir. Çocuklar okul yerine çalışma koşulları çoğu zaman yetersiz işyerlerinde çalışmakta; hem eğitimsiz kalmakta hem de psikolojik ve bedensel baskılarla karşılaşmakta sağlıklı birer birey olamamaktadırlar.¹⁷⁹

2.4.2.3 Haksız Rekabete Yol Açması

Çalışanlarını kayıtdışı istihdam eden bir işyeri şüphesiz ki çalışanlarını kayıtlı gösteren bir işyerine oranla çok daha düşük maliyetle çalışma olanağına sahiptir. Bu maliyet farkını gerek ürettiği mamullerin fiyatını düşük tutarak gerekse de gene üretimini daha ucuza yapmasını sağlayacak teknolojik donanımına yatırım yaparak kullanabilir. Bu hem adaletsizliği doğurmakta hem de kayıtlı işyerinin devlete olan güvenini sarsmakta ve onu da kayıtlı ekonomiden uzaklaştırmakta etken olmaktadır.

2.4.2.4 Diğer Olumsuz Etkileri¹⁸⁰

Kayıtdışı istihdamın diğer olumsuz etkilerini sayacak olursak;

¹⁷⁹ Günay, Temmuz 2002, a.g.e, s.157.

¹⁸⁰ “ Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma, Konusunda İzlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme”, Ankara: TİSK Yayınları , Aralık 2000, Yayın No: 199, s.67

- Ekonomik verilerin güvenilirliğine zarar vermesi ve bu verilere dayanılarak verilecek olan ekonomik kararların öngörülen etkileri yaratmasına engel olması,
- Gelir dağılımının bozulması,
- Kaynak dağılımında etkinliğin bozulması,
- Sendikaların güç kaybetmesi,
- Ekonomide kurumsallaşma eğiliminin azalması,
- Uzun vadede ihracatın azalması, marka yaratılamaması,
- Tüketici haklarının korunmaması,
- Çevre kirliliği,
- Çarpı kentleşme sorunları,
- Standart dışı mal ve hizmet üretimi,
- Ahlaki değerlerin zedelenmesi olarak sayılabilir.

3. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BOYUTU VE DOĞURDUĞU VERGİ KAYBI.

Bu bölümde önce Türkiye’de kayıtdışı istihdamın,2002, 2003, 2004, 2005 ve 2006 yılları itibari ile boyutu incelenecek daha sonrada 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarına göre kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan tahmini vergi kaybı gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1 Kayıtdışı İstihdamın Boyutu

Türkiye de kayıtdışı İstihdamın boyutunun anlaşılabilmesi için T.U.İ.K hane iş gücü anketine göz atmak gereklidir. Aşağıda 2002, 2003, 2004,2005 ve 2006 yılının bir kısmı kayıtdışı istihdamın değişik türevleri açısından incelenmeye çalışılmıştır.

3.1.1. Türkiye’de 2002 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi

2002 yılı açısından kayıtdışı istihdam ; kayıtdışında çalışan kesimin mesleğine,çalışma şekline,ikinci bir işi olup olmamasına göre tablolarla incelenmeye çalışılacaktır.

Aşağıda Tablo-8 de görüleceği üzere 2002 yılı için verileri verilen T.U.İ.K hane işgücü anketine göre 8.979.000 ücretli veya yevmiyeli çalışandan 1.751.000 i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışmaktadır. Aynı yılda 1.186.000 işverenden 223.000’ i sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olmadan çalışmaktadır. Bu aynı zamanda 223.000 kayıtdışı işyeri de demektir.

1.646.000 geçici veya mevsimlik işçinin ise neredeyse %89’unun yani 1.474.000 kişinin kayıtdışı çalıştığı gözlemlenmektedir. Aynı yıl 4.455.000 Ücretsiz aile işçisinin de %95’ten fazlasının herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalıştığı görülmektedir

TABLO-8

Türkiye de 2002 Yılı İtibari ile Kayıtdışı İstihdamın Çalışma Şekline Göre Dağılımı (Bin Kişi)

	S.S.K	T.C EMEKLİ, SANDIĞI	BAĞ- KUR	KAYITLI DEĞİL	DİĞER	TOPLAM
Ücretli Veya Maaşlı	5080	2138	3	1751	7	8979
Yevmiyeli (Mevsimlik, Arızı, Geçici)	170	0	0	1474	1	1646
İşveren	107	0	854	223	2	1186
Kendi Hesabına	139	0	1636	3309	5	5089
Ücretsiz Aile İşçisi	78	0	3	4374		4455
Toplam	5573	2139	2495	11133	15	21354

KAYNAK: T.U.İ.K. İşgücü Veritabanı

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_ist=1&v_ist=2&v_ist=3&v_ist=4&v_ist=5&v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&p_konu=istihdamy&p_x=isteki_durum&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002 ,21.06.2006.

2002 yılı toplam rakamlarına bakıldığında ise kayıtdışı istihdamın boyutları net bir şekilde görülebilecektir. Toplam 21.354.000 çalışandan 5.573.000 kişisi S.S.K ya kayıtlı, 2.139.000 kişisi T.C Emekli Sandığına Kayıtlı, 2.495.000 Kişisi Bağ-Kur a kayıtlıdır. Bunları topladığımızda 10.207.000 kişi etmektedir. Toplam istihdam edilen nüfus sayısı olan 21.354.000 den bu rakamı çıkarttığımızda 11.147.000 rakamı bulunmaktadır.

Bu rakam 2002 yılı için T.U.İ.K Hane İşgücü Anketine göre Kayıtdışı İstihdam Edilen Kişi Sayısını göstermektedir. Yüzde olarak hesaplanacak olursa; kayıtlı istihdamın toplam istihdam içerisindeki oranı % 52.2'dir. Görüleceği 2002 yılında kayıtlı çalışandan daha çok kayıtdışı çalışan saptanmıştır.

Aşağıda verilen Tablo-9 incelendiğinde ise kayıtdışı istihdamın hangi mesleklerde yoğunlaştığı da anlaşılabilmektedir. Buna göre en düşük kayıtdışılık -meslekleri tayin edilemeyenler oranlamaya dahil edilmemiştir- müteşebbisler,direktörler ve üst kademe yöneticileri arasında 69.000 kişi ile görülmekte, en yüksek kayıtdışılık ise bütün kayıtdışı istihdamın yarısından fazla olmak üzere tarım ,hayvancı ormancı,balıkçı ve avcılar arasında 6.758.000 kişi ile görülmektedir. Burada bu kişilerin geçinmeleri için devletin göz yumduğu yada vergi idaresinin taşrada denetimlerinin yetersiz olduğu gibi varsayımlar çıkarılabilir.

TABLO-9 Türkiye de 2002 yılı itibari ile Kayıtdışı İstihdamın Mesleki Dağılımı (Bin kişi)

	SSK	T.C EMEKLİ SANDIĞI	BAĞ- KUR	KAYITLI DEĞİL	DİĞER	TOPLAM
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bunlarla ilgili Meslekler	502	969	107	137	3	1719
Müteşebbisler,Direktörler ve Üst Kademe Yöneticileri	184	143	218	69	1	617
İdari personel vb. İşlerde Çalışanlar	659	456	11	164	2	1291
Ticaret Ve Satış Personeli	622	7	731	978	3	2341
Hizmet İşlerinde Çalışanlar	878	387	213	741	1	2220
Tarım,Hayvancı,Ormancı, Balıkçı, Ve Avcılar	89	1	662	6758	1	7511
Tarım Dışı Üretim Falliyetlerinde Çalışanlar, Ulaştırma Makineleri Kullananlar	2540	83	554	2250	3	5430
Meslekleri Tayin Edilemeyenler	97	92	0	35	0	225
TOPLAM	5573	2139	2495	11133	15	21354

KAYNAK: T.U.İ.K. İş Gücü Veritabanı

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrpor?v_mes=1&v_mes=2&v_mes=3&v_mes=4&v_mes=5&v_mes=6&v_mes=7&v_mes=8&v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&p_konu=istihdamy&p_x=kod_meslek&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002, 21.06.2006

Bir oranlama yapılacak olursa yaklaşık ilmi ve teknik elemanlar ile serbest meslek sahiplerinin %8'inin, müteşebbisler, direktörler, ve Üst kademe yöneticilerinin %11'inin, idari personel ve benzeri işlerde çalışanların % 13 ünün, ticaret ve satış personelinin %42 sinin, hizmet işlerinde çalışanların %33 ünün, tarım,hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılarının %90 ının, tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananların % 41 i, mesleği tayin edilemeyenlerin ise %16 sı kayıtdışı istihdam edilmektedir.

Aşağıda Verilen Tablo-10 da ise 2002 yılı itibari ile ek işe sahip kişiler kayıt dışı istihdam açısından incelenmektedirler.

TABLO :10
Türkiye de 2002 Yılı İtibari İle Ek İşi Olanların Kayıtlılık Durumu (Bin Kişi)

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU	EK İŞİ OLANLAR	TOPLAM
Sosyal Sigortalar Kurumu	93	93
T.C Emekli Sandığı	60	60
Bağ-Kur	83	83
Kayıtlı Değil	139	139
Diğer	1	1
Toplam	375	375

KAYNAK: T.U.İ.K İşgücü Veritabanı

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_eis=1&p_konu=istihdamy&p_x=kod_ekis&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002, 21.06.2006

Tablo-4 incelendiğinde T.U.İ.K verilerine göre 2002 yılı itibari ile Türkiye’de ek iş sahibi olan 375.000 kişi görülmektedir. Bu kişilerden 93.000 i Sosyal Sigortalar Kurumu’na bağlı,60.000 i T.C. Emekli Sandığına bağlı, 83.000 i Bağ-Kur Kurumu’na bağlı,yaklaşık 1000 kişi ise diğer sosyal güvenlik kurumlarına bağlı görülmektedir. 139.000 kişi ise kayıtdışı görülmektedir. Tüm kayıtlı ek işe sahip olanlar genel ek işe sahip olanların %63 ü iken kayıtdışı olarak ek işe sahip olanlar %37 dir.

3.1.2 Türkiye’de 2003 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi

2003 yılı açısından kayıtdışı istihdam; kayıtdışında çalışan kesimin mesleğine, çalışma şekline, ikinci bir işi olup olmamasına göre tablolarla incelenmeye çalışılacaktır.

TABLO-11

Türkiye’de 2003 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Çalışma Şekline Göre Dağılımı (Bin Kişi)

	S.S.K	T.C EMEKLİ, SANDIĞI	BAĞ- KUR	BİLMİYOR (*)	DİĞER	TOPLAM
Ücretli Veya Maaşlı	5125	2177	17	1713	11	9042
Yevmiyeli (Mevsimlik, Arızı, Geçici)	146	0	1	1515	2	1665
İşveren	99	0	759	194	1	1052
Kendi Hesabına	122	0	1656	3463	9	5250
Ücretsiz Aile İşçisi	59	0	22	4057	0	4138
Toplam	5550	2177	2455	10943	23	21147

KAYNAK: T.U.İ.K İşgücü Veritabanı

http://lmsnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_ist=1&v_ist=2&v_ist=3&v_ist=4&v_ist=5&v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&p_konu=istihdamy&p_x=isteki_durum&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2003, 21.06.2006.

(*) Bu tabloda da 2002 yılında “kayıtlı değil” ibaresinin yer aldığı sütunda “bilmiyor” ibaresi yer almıştır. Yukarıdaki açıklamamıza istinaden burada da Devlet İstatistik Enstitüsü yada yeni adıyla Türkiye İstatistik Kurumu nun soru sorma tekniğinin değiştiği düşünülmekte ve 2002 yılında “kayıtlı değil” sütununa “bilmiyor” sütununun tekabül ettiği düşünülmektedir.

Tablo-11 de verilen 2003 yılı rakamları incelenecek olursa; .

T.U.İ.K hane işgücü anketine göre 9.042.000 ücretli veya yevmiyeli çalışandan 1.713.000 i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışmaktadır. Aynı yılda 1.052.000 işverenden 194.000 i sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olmadan çalışmaktadır. Bu aynı zamanda 194.000 kayıtdışı işyeri de demektir. 1.665.000 geçici veya mevsimlik işçinin ise neredeyse %91 yani 1.515.000 kişinin kayıtdışı çalıştığı gözlenmektedir. Aynı yıl 4.138.000 Ücretsiz aile işçisinin de %95'ten fazlasının yani 4.057.000 kişinin herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalıştığı görülmektedir.

2003 yılı toplam rakamlarına bakıldığında ise kayıtdışı istihdamın boyutları net bir şekilde görülebilecektir. Toplam 21.147.000 çalışan kişiden -ki bunların içinde ücretliler memurlar işverenler arım işçileri ücretsiz aile işçileri vardır- 5.550.000 kişisi S.S.K ya kayıtlı, 2.177.000 kişisi T.C Emekli Sandığına Kayıtlı, 2.455.000 Kişisi Bağ-Kur a kayıtlıdır. Bunları topladığımızda 10.182.000 kişi etmektedir.

Toplam istihdam edilen nüfus sayısı olan 21.147.000 den bu rakamı çıkarttığımızda 10.965.000 rakamı bulunmaktadır. Bu rakam 2003 yılı için T.U.İ.K Hane İşgücü Anketine göre Kayıtdışı İstihdam Edilen Kişi Sayısını göstermektedir. Yüzde olarak hesaplanacak olursa; kayıtdışı istihdamın toplam istihdam içerisindeki oranı % 51.8 dir. Görüleceği üzere 2003 yılında da T.U.İ.K Hane İşgücü Anketlerin de 1990 yılından beri her yıl olduğu gibi kayıtlı çalışandan daha çok kayıtdışı çalışan saptanmıştır.

Bir sonraki sayfada sunulan Tablo-12 incelendiğinde kayıtdışı istihdamın hangi mesleklerde yoğunlaştığı da anlaşılabilmektedir. Buna göre en düşük kayıtdışılık – burada da meslekleri tayin edilemeyenler oranlamaya dahil edilmemişleridir- müteşebbisler,direktörler ve üst kademe yöneticileri, arasında 84.000 kişi ile görülmekte en yüksek kayıtdışılık ise bütün kayıtdışı istihdamın yarısından fazla olmak üzere tarım ,hayvancı ormancı,balıkçı ve avcılar arasında 6.531.000 kişi ile görülmektedir.

Bir oranlama yapılacak olursa yaklaşık ilmi ve teknik elemanlar ile serbest meslek sahiplerinin %8 i, müteşebbisler, direktörler, ve Üst kademe yöneticilerinin %13 ü, idari personel ve benzeri işlerde çalışanların % 11 i, ticaret ve satış personelinin %43

ünün, hizmet işlerinde çalışanların %32 si, tarım,hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılarının %91 i, tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makineleri kullananların % 42 si, mesleği tayin edilemeyenlerin ise %20 sı kayıtdışı istihdam edilmektedir.

TABLO:12 Türkiye de 2003 Yılı İtibari İle Kayıtdışı İstihdamın Mesleki Dağılımı (Bin Kişi)

	SSK	T.C EMEKLİ SANDIĞI	BAĞ- KUR	BİLMİYOR (*)	DİĞER	TOPLAM
İlmi ve Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve Bunlarla ilgili Meslekler	534	1013	116	142	3	1808
Müteşebbisler,Direktörler ve Üst Kademe Yöneticileri	180	144	239	84	3	650
İdari personel vb. İşlerde Çalışanlar	674	446	15	147	2	1285
Ticaret Ve Satış Personeli	621	6	743	1042	6	2419
Hizmet İşlerinde Çalışanlar	863	406	233	721	2	2226
Tarım,Hayvancı,Ormancı, Balıkçı, Ve Avcılar	81	1	546	6531	2	7162
Tarım Dışı Üretim Falliyetlerinde Çalışanlar, Ulaştırma Makineleri Kullananlar	2490	78	562	2229	4	5363
Meslekleri Tayin Edilemeyenler	107	82	0	46	0	235
TOPLAM	5550	2177	2455	10943	23	21147

KAYNAK: T.U.İ.K İş Gücü Veritabanı

http://lmsnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_mes=1&v_mes=2&v_mes=3&v_mes=4&v_mes=5&v_mes=6&v_mes=7&v_mes=8&v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&p_konu=istihdamy&p_x=kod_meslek&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2002, 21.06.2006

Bir sonraki sayfada sunulan Tablo-13 de ise 2003 yılı itibari ile ek bir işe sahip olanların kayıtdışı istihdama göre durumları gösterilmeye çalışılmıştır.

TABLO-13
Türkiye’de 2003 Yılı İtibari ile Ek İşi Olanların
Kayıtlılık Durumu (Bin Kişi)

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU	EK İŞİ OLANLAR	TOPLAM
Sosyal Sigortalar Kurumu	61	61
T.C Emekli Sandığı	49	49
Bağ-Kur	81	81
Kayıtlı Değil	98	98
Diğer	1	1
Toplam	290	290

KAYNAK: T.U.İ.K İşgücü Veritabanı

http://lmisnt.pub.die.gov.tr/die/plsql/lmrapor?v_sos=1&v_sos=2&v_sos=3&v_sos=4&v_sos=5&v_sos=6&v_eis=1&p_konu=istihdamy&p_x=kod_ekis&p_y=kendi_kayitli_kod&p_lan=1&p_yas=15&p_donem=9&p_bol=&p_il=&p_nuf=3&p_yil=2003, 21.06.2006

Tablo-13 incelendiğinde T.U.İ.K verilerine göre 2003 yılı itibari ile Türkiye’de ek iş sahibi olan 290.000 kişi görülmektedir. Bu kişilerden 61.000 i Sosyal Sigortalar Kurumu’na bağlı, 49.000 i T.C. Emekli Sandığına bağlı, 81.000 i Bağ-Kur Kurumu’na bağlı, yaklaşık 1000 kişi ise diğer sosyal güvenlik kurumlarına bağlı görünmektedir. 98.000 kişi ise kayıtdışı görünmektedir. Kayıtlı ek işe sahip olanlar; tüm ek işe sahip olanların %66 sı iken kayıtdışı olarak ek işe sahip olanlar %34 tür.

3.1.3 2002 ve 2003 Yılları Verilerinin Karşılaştırılması, 2002 Yılına Dek Kayıtdışı İstihdamın Türkiye’deki Gelişimi ve Verilerin Kısaca Analiz Edilmesi

2002 ve 2003 yılı rakamları karşılaştırıldığında gerek toplam çalışan sayısında gerekse de kayıtdışı istihdamda azda olsa bir azalma gözlemlenmiştir. T.U.İ.K Hane İşgücü anketine göre 2002 yılında 21.354.000 kişi olan toplam istihdam sayısı 2003 yılında 21.147.000 ye düşmüştür. İstihdamda görülen azalmaya bağlı olup olmadığı bilinmemekle beraber kayıtdışı istihdam edilen kişi sayısı da 2002 yılındaki 11.133.000 kişiden ,2003 yılında 10.943.000 kişiye düşmüştür. Bu azalma incelendiğinde işveren

ve ücretli işçi memur kesiminde kayıtdışı istihdamın azaldığı fakat mevsimlik /yevmiyeli işçi sınıfında ise kayıtdışı istihdamda artış olduğu gözlenmektedir.

İşveren kesimi ile ücretli maaşlı kesiminde kayıtdışı çalışan toplam kişi sayısı 2002 yılında 1.974.000. kişi iken bu rakam 2003 yılında 1.907.000. kişiye düşmüştür. Buna karşılık mevsimlik/yevmiyeli işçi kategorisinde kayıtdışı çalışan sayısı 2002 yılında 1.474.000 kişi iken 2003 yılında bu rakam 1.515.000 kişiye yükselmiştir. 41.000 kişilik bir artış olmuştur. Burada ücretli yevmiyeli çalışanların bir kısmının yevmiyeli işçilik kategorisine geçtiği söylenebileceği gibi bu artışın tarım sektöründeki emek talebine bağlı olduğu da söylenebilir. Bir kesinlik yoktur.

Bu rakamlar arasındaki bir diğer olgu ise kayıtdışı işveren rakamıdır.¹⁸¹ Bu rakam 2002 yılı için 223.000 kişi,2003 yılı için ise 194.000 kişidir Zira bu kişiler işverendir yani bu kişiler işyerlerinde başka kişileri de istihdam etmektedirler. Bu çalışanların işgücü anketine dahil olup olmadığı bilinemez fakat dahil olmadığı varsayıldığında her bir işverenin 2 işçi çalıştırdığı farz edilirse bu 2002 yılı için 446.000 kişi ek kayıtdışı istihdam,2003 yılı için ise 388.000 kişi ek kayıtdışı istihdam etmektedir. Bunun oransal karşılığı 2002 yılı kayıtdışı istihdamında %4 ,2003 yılı kayıtdışı istihdamında ise %3.5 artış olması demektir.

2002 ve 2003 yılı verilerini ayrıntılı olarak inceledikten sonra geçmiş yılların verilerinin verilmesi kayıtdışı istihdamın tarihsel gelişimi açısından faydalı olabilir. Aşağıda verilen Tablo-14 te Türkiye’de1990-2001 yılları arası kayıtdışı istihdam oranları verilmektedir.

¹⁸¹ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.182

TABLO 14- Türkiye’de 1990-2001 Yılları Arasındaki Kayıtdışı İstihdam Rakamları. (Bin Kişi)

Yıllar	Toplam İstihdam	Bir Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlı Olmayanlar	Kayıtlı Olmayanların Yüzdesi
1990	18.539	10.314	% 55.6
1991	19.288	9.878	% 51.2
1992	19.459	9.578	% 49.2
1993	18.500	8.784	% 47.5
1994	20.006	9.138	% 45.7
1995	20.586	10.134	% 49.2
1996	21.194	10.153	% 52.6
1997	21.204	10.946	% 51.6
1998	21.779	10.953	% 50.03
1999	22.048	11.494	% 52.1
2000	21.580	10.925	% 50.6
2001	21.524	11.382	% 52.9

KAYNAK: Kuvvet Lordoğlu, ”Türkiye İş Gücü Piyasaları Durum Raporu”
<http://www.istanbulsmmmmodasi.org.tr/html.asp?id=5934> 27.06.06,2.Bölüm S.51

Tabloda da görüleceği üzere Türkiye de 1990 yılından beri en yüksek işsizlik % 55.6 ile 1990 yılında görülmüştür. 1994 te % 45.7 ile en düşük düzeyine ulaşan kayıtdışı istihdam o tarihten sonra inişli çıkışlı bir grafik izlemiş ve 1995 yılı hariç daima % 50’lerin üstünde tutunmuştur. İstihdam rakamı incelenecek olursa 1999 yılında istihdamın en yüksek rakamsal boyutuna ulaştığı gözlenmektedir. Bu tarihten sonra belki de ekonomik krizlerin etkisiyle bu rakamın tekrar 21.000.000 seviyelerine düştüğü ve düşüşü devam ettirdiği görülmektedir.

Bu tablolarda belirtilen 12 yılın kayıtdışı istihdam ortalaması alındığında 12 yıllık kayıtdışı istihdamın toplam istihdam içindeki payı ortalama olarak %50.7 dir. Bu çalışmakta olan 1 kayıtlı işçiye karşılık 1 kayıtsız işçi var anlamına gelmektedir. Burada büyük bir vergi ve prim kaybı oluşmaktadır

2002-2003 yılları T.U.I.K İşgücü Veritabanına yansıdığından bu yıllarla ilgili ayrıntılı tablolar ve bilgiler yukarıdaki kısımda açıklanmaya çalışılmıştır. Bu iki yıl en ayrıntılı veriye sahip olan yıllar olduğu için bu iki yılı birbiri arasında ayrıca karşılaştırılması uygun görülmüştür. Ayrıca genel fikir vermesi amacıyla 2002 yılına dek olan verilerde tabloda verilip kısaca özetlenmiştir.

Çalışmamızın bir sonraki kısmında 2002 ve 2003 yıllarına göre daha az veri edinilebilen 2004, 2005 ve 2006 yılları verileri aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

TUİK Hane İşgücü Anketine göre tabloda olmayan 2004 ve 2005 ve 2006 yılları için kayıtdışı istihdam oranları çalışma şekillerine göre kayıtdışı istihdam şeklinde verilmiştir. Bu rakamlar henüz işgücü veritabanına yansımamıştır dolayısıyla ayrıntılı tablolar hazırlanması mümkün değildir. Sadece istihdam sayıları ve herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlılık durumları gösterilebilmektedir. Sosyal güvenlik kuruluşları arası dağılım yapılamamaktadır.

3.1.4 Türkiye’de 2004 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi

Aşağıda verilen Tablo-15 te 2004 yılı kayıtdışı istihdam durumu görülmektedir.

TABLO-15 2004 YILI Kayıtdışı İstihdam Durumu(Bin Kişi)

ÇALIŞMA ŞEKLİ	TOPLAM İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM ORANI
ÜCRETLİ	9.279	1.967	% 21.2
YEVMIYELİ	1.800	1.650	% 91.7
İŞVEREN	1.020	247	% 24.2
KENDİ HESABINA ÇALIŞAN	5.388	3.529	% 65.5
ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	4303	4.152	% 96.5
TOPLAM	21.791	11.549	% 53

KAYNAK: T.U.İ.K Haber Bülteni,30.03.2005,Sayı:49. deki bilgilerden derlenmiştir.
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=17&tb_id=6, 28.06.2006

2004 yılı rakamları incelendiğinde 9.279.000 ücretli çalışanın 1.967.000 i herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışmaktadır. yevmiyeli yada mevsimlik işçi olarak çalışanlarda ise durum daha vahimdir. 1.800.000 yevmiyeli çalışandan 1.650.000 kişisi kayıtdışı istihdam edilmektedir. Kendi hesabına çalışan 5.388.000 kişiden 3.529.000 kişi de kayıtdışı istihdam edilmektedir. 1.020.000 işverenin ise 247.000 i kayıtdışı çalışmaktadır. daha öncede açıklandığı üzere bu rakam diğerleri arasında özellik taşımaktadır.toplamda bakılacak olduğunda ise 21.791.000 çalışandan 11.549.000 çalışan herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olamamakta ve bu rakamlar doğrultusunda 2004 yılı kayıtdışı istihdamın tüm istihdam içindeki payı %53'e ulaşmaktadır.

3.1.5 Türkiye’de 2005 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi

2005 yılı rakamlarını inceleyecek olursak;

TABLO-16
Türkiye’de 2005 YILI Kayıtdışı İstihdam Durumu(Bin Kişi)

ÇALIŞMA ŞEKLİ	TOPLAM İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM ORANI
ÜCRETLİ	10.358	2.384	%23
YEVMIYELİ	1.590	1.467	%92
İŞVEREN	1.132	295	%26
KENDİ HESABINA ÇALIŞAN	5.438	3.543	%65
ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	3.527	3.360	%95
TOPLAM	22.046	11.050	%50.1

KAYNAK: T.U.İ.K Haber Bülteni,22.05.2006,Sayı:82. deki bilgilerden derlenmiştir.
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=283&tb_id=9 28.06.2006

Ücretli çalışan sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Fakat bu artış kayıtdışı istihdamda da gözlenmektedir. 2005 yılında ücretli çalışan 10.358.000 kişiden 2.384.000 kişisi kayıtdışı istihdam edilmektedir. Aynı yılda yevmiyeli çalışmakta olan 1.590.000 kişiden 1.467.000 kişi gibi büyük bir çoğunluk ta kayıtdışı istihdam edilmektedir. Kayıtdışı çalışan işverenlerin sayısı ise 295.000 olmuştur. Genel toplama bakılacak olursa22.046.000 çalışandan 11.050.000 çalışan kayıtdışı istihdam edilmektedir. Bunun yüzdesel oranı yani kayıtdışı istihdamın kayıtlı istihdam içindeki oranı ise %50.1 olarak gerçekleşmiştir.

3.1.6 Türkiye’de 2006 Yılı İtibarı İle Kayıtdışı İstihdamın Boyutunun İncelenmesi

Aşağıda ise 2006 yılı mart ayı verilerinden oluşturulmuş tablo görülmektedir.

TABLO-17
2006-MART AYI KAYITDIŞI İSTİHDAM DURUMU (Bin Kişi)

ÇALIŞMA ŞEKLİ	TOPLAM İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM	KAYITDIŞI İSTİHDAM ORANI
ÜCRETLİ	10.735	2.482	%23.1
YEVMIYELİ	1.271	1.139	%89
İŞVEREN	1.185	297	%25
KENDİ HESABINA ÇALIŞAN	5.212	3.355	%64
ÜCRETSİZ AİLE İŞÇİSİ	2.868	2690	%93
TOPLAM	21.272	9.964	%46

KAYNAK: T.U.İ.K Haber Bülteni, 20.06.2006,Sayı: 100
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=298,28.06.2006>

Bu tabloda ilk dikkati çeken veri kayıtdışı istihdamın genel istihdam içindeki oranının düşüklüğüdür. Tablo ilk 3 aylı verileri yansıttığı için yıllık ortalamanın daha net bir sonuç vereceği açıktır. 2006 yılı mart ayında 10.735.000 ücretli çalışandan 2.482.000 kişi kayıtdışı olarak istihdam edilmiştir. 1.271.000 yevmiyeli çalışandan 1.139.000 kişi kayıtdışı istihdam edilmiştir.

Tüm yıllarda daima en yüksek kayıtdışılık oranı yevmiyeli/mevsimlik işçilikte görölmektedir. 1.185.000 işverenden ise 297.000 işveren kayıtdışı olarak çalıştığını beyan etmiştir. 2006 Mart ayı toplam rakamlarına bakılacak olursa 21.272.000 çalışandan 9.964.000 çalışan kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir. Bu kayıtdışı istihdamın toplam istihdam içindeki payı % 46 dır.

3.2 Kayıtdışı İstihdamın Doğurduğu Vergi Kaybı¹⁸²

Kayıtdışı istihdam doğal olarak bir vergi kaybı yaratmaktadır. Bu kayıp daha önceki bölümlerde verilen veriler dikkate alındığında oldukça büyük bir rakam teşkil edecektir. Kayıtdışı istihdamdan doğan vergi kaybının hesaplanmasında T.U.İ.K Hane İşgücü Anketinin verilerinden faydalanılmıştır.

Bu bölümde Yereli ve Karadeniz in kullandığı hesaplama metodu örnek alınmıştır. Buna göre temel varsayım; ücretli yevmiyeli, ve kendi hesabına ve işveren olarak çalışan ve herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadığını beyan eden kişilerin vergi dairesine de vergi ödemediğidir. Öte yandan eksik bildirilen yada sadece sosyal sigorta kurumlarına bildirilip vergi idaresince tespit edilmemiş kayıtdışı istihdam edilenler de vardır.

Kayıtdışı istihdam rakamının içinde; ücretliler, yevmiyeliler, işverenler, ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlar bulunmaktadır. Kayıtdışında ki bütün istihdamın asgari ücretle çalıştığını varsayıp bu rakamı asgari ücretli bir kişi için verilmesi gereken vergiler toplamıyla çarpmak doğru sonucu vermeyebilecektir.

Hesaplama da yevmiyeli ve ücretli kayıtdışı istihdam edilen kişilerin asgari ücret üzerinden vergi kaybı yarattığı; kendi hesabına ve işveren olarak çalışan kişilerin ise ortalama ödenen gelir vergisi üzerinden vergi kaybı yarattığı varsayılmıştır. Yani vergi kaybı çalışma şekillerine göre ayrı ayrı hesaplanacaktır.

3.2.1 Asgari Ücret Üzerindeki Vergi Ve Prim Yüğü

Bu hesaplamalara geçmeden evvel asgari ücretin ayrıntılı açıklamasının verilmesi; asgari ücret üzerinden ücret alan ve asgari ücretten işçi çalıştıran işçi ve işverenin katlandığı vergisel yüklerin görülmesi açısından faydalı olabilir. Aşağıdaki tabloda asgari ücret; asgari ücret üzerinden hesaplanan gelir vergisi, damga vergisi, sosyal sigorta primlerinin işçi ve işveren payları; işsizlik sigortası; net ücret ve işçini işverene maliyeti gözükmektedir.

¹⁸² Yereli, Karadeniz, a.g.e.s. 195-198

TABLO –18 2006 Yılı Asgari Ücret Üzerinden Yapılan Yasal Kesintiler,Net Ücret Ve Bu Kesintilerin İşçi Ve İşverene Maliyeti. (*)

	AÇIKLAMA	RAKAMLARIN HESAPLANMASI	16 Yaşından Büyük İşçiler İçin	16 Yaşından Küçük İşçiler İçin	Kapıcılar
A	ASGARİ ÜCRET	-----	531.00	450.00	531.00
B	SSK Primi İşçi Hissesi	(A) X %14	74.34	63.00	74.34
C	İşsizlik Sigortası İşçi Hissesi	(A) X %1	5.31	4.50	5.31
D	Gelir Vergisi Matrahı	(A) – ((B)+(C))	451.35	382.50	----
E	Gelir Vergisi	(D) X % 15	67.70	57.38	----
F	Damga Vergisi	(A) X %0 6	3.19	2.70	3.19
G	KESİNTİLER TOPLAMI	(B)+(C)+(E)+(F)	150.54	127.58	82.84
Ğ	İŞÇİNİN TOPLAM PRİM VE VERGİ YÜKÜ (*)	(B)+(C)+(E)+(F)	150.54	127.58	82.84
H	NET ASGARİ ÜCRET	((A)-(G))	380.46	322.42	448.16
I	SSK Primi İşveren Hissesi	(A) X %19.5	103.55	114.89	103.55
J	İşsizlik Sigortası Primi İşveren Hissesi	(A) X %2	10.62	11.43	10.62
K	İŞVERENİN TOPLAM PRİM YÜKÜ	((I)+(J))	114.17	126.32	114.17
L	ASGARİ ÜCRETİN İŞVERENE MALİYETİ	((A)+(K))	645.17	576.32	645.17

KAYNAK: Pratik Bilgiler,” Vergici Ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi” Süray Sürekli Yayınlar A.Ş, Mayıs 2006,s.253 deki bilgilerden tarafımca oluşturulmuştur.

(*) 01.01.2006-31.12.2006 tarihleri arası geçerli asgari ücret olan 531YTL üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo-18 incelendiğinde 2006 yılı için geçerli olan asgari ücretin üzerinden hesaplanan prim ve vergiler görülmektedir. Buna göre 16 yaşından büyükler için saptanan 531 YTL'nin % 14'ü yani 74.34 YTL'nin SSK Primi İşçi Hissesi, %1'inin yani 5.31 YTL'sinin işsizlik sigortası işçi hissesi olarak kesildiği görülmektedir. Brüt asgari ücretten bu rakam çıkarıldığında gelir vergisi matrahı bulunmaktadır. Gelir vergisi matrahı $531 \text{ YTL} - 79.65 \text{ YTL} = 451.35 \text{ YTL}$ 'dir. Bu rakam üzerinden %15 gelir vergisi hesaplanmaktadır. Bu işlemin sonucunda gelir vergisi 67.70 YTL olmaktadır.

Damga vergisi ise gelir vergisi matrahından değil brüt ücretten hesaplanmaktadır. 2006 yılı için oran binde 6 dır. Bunun sonucu olarak damga vergisi de 3.19 YTL çıkmaktadır. bütün bu kesintilerden sonra işçinin eline geçecek olan net rakam 380.46 YTL olmaktadır. Yani işçinin alması gereken 150.54 YTL “ki bu brüt ücretin yaklaşık olarak % 30 una tekabül etmektedir- işçiden alınmaktadır. Bir başka deyişle işçi eline geçmesi gereken ücretin üçte biri daha işçiye ulaşmadan prim ve vergiler yoluyla geri alınmaktadır.

Bunlara ek olarak tekrar brüt kazanç üzerinden SSK primi işveren hissesi hesaplanmaktadır. Bu hissenin oranı en az tehlike derecesinde sayılan işyerlerinde %19.5'tur. Bu oran asgari ücrete uygulandığında sonuç 103.55 YTL etmektedir. Buna ek olarak bir de işsizlik sigortası işveren hissesi vardır. Bu da brüt kazancın %2'si kadardır. Bu oran asgari ücrete uygulandığında işsizlik sigortası işveren hissesi 10.62 YTL etmektedir.

Bu şekilde işverenin toplam prim yükü 114.17 YTL etmektedir. Brüt ücrete bu ek primlerde eklendiğinde kayıtlı bir işçi çalıştırmak için işverenin her ay cebinden çıkan ücret, vergi ve prim toplamı 645.17 YTL etmektedir. 645.17 YTL den işçinin cebine giren rakam ise sadece 380.46 YTL etmektedir. Bu yaklaşık olarak % 58 e denk gelmektedir. Bu çalışmada kayıtdışı istihdamın nedenleri arasında sayılan vergi ve prim yükü burada daha net anlaşılmaktadır. İşveren bu kadar maliyete katlanmak istememekte, işçi de eline daha çok para geçmesini isteyebilmekte ve kayıtdışı istihdama yönelebilmektedirler.

Tabloda 16 yaşından küçükler için tek fark 16 yaşından küçükler için asgari ücretin düşük belirlenmesidir. Kapıcılar için asgari ücret normal asgari ücret olmakla beraber gelir vergisi hesaplanmamakta fakat damga vergisi aynı oranda asgari ücret üzerinden hesaplanmaktadır. Tekrar özetlemek gerekirse işçinin ödediği toplam vergi ve damga vergisinin toplamı 70.89 YTL ,işçinin ödediği toplam prim miktarı işsizlik sigortası ile birlikte; 79.65 YTL etmektedir. İşverenin ise toplam ödediği prim miktarı; 114.17 YTL etmektedir.

3.2.2 Kayıt Dışı Ekonominin Doğurduğu Vergi Kaybının Yaklaşık Olarak Hesaplanması¹⁸³

Çalışmamızın bu kısmında bağımsız çalışanlar ve ücretli çalışanlardan kayıtdışı çalışanlarının yaratmış oldukları vergi kaybı sayısal olarak ifade edilmeye çalışılacaktır. İlgili tüm yıllara ait asgari ücret tutarları bilinmektedir. Bu bağlamda kayıtdışı olarak ücretli/yevmiyeli çalışanların tahmini ne kadarlık bir vergi kaybına sebep oldukları doğru olarak hesaplanabilmektedir. Fakat kayıtdışı bağımsız çalışanların ve işverenlerin sebep oldukları vergi kaybının hesaplanabilmesi için ilgili yıllara ait ortalama beyan edilen gelir vergisi rakamının bilinmesi gerekmektedir. 2003 ve 2004 yıllarına ait ortalama beyan edilen gelir vergisi tutarlarına ulaşılmıştır. Fakat 2005 yılı için bu rakama ulaşamamıştır. Bu sebepten 2005 yılı bağımsız çalışanları için kullanılacak olan ortalama gelir vergisi miktarı 2004 yılında beyan edilen ortalama gelir vergisi rakamı olarak kullanılacaktır.

İlgili yıllar için uygulanmış asgari ücretler bilinmektedir ücretli ve yevmiyeli çalışanlar için se ilgili yıllarda geçerli asgari ücret üzerinden hesaplanan vergi;prim ve damga vergisi rakamları kullanılmıştır.

Çalışmamızda örnek aldığımız Yereli ve Karadeniz in çalışmasında bulunan 2003 yılı hesaplamaları 2004 ve 2005 yılı hesaplamaları da eklenerek daha zengin bir içerik sağlanması amaçlanmıştır. Vergi Kaybı olarak gelir vergisi,Damga Vergisi ve vergi sayılmamakla birlikte kamunun bir kaybı olduğu için sosyal güvenlik prim kayıpları da gösterilmeye çalışılacaktır.

¹⁸³ Yereli;Karadeniz,a.g.e,s.195-198

Gelir vergileri hesaplanırken brüt ücretten % 15 oranında sosyal sigortalar primi indirilmesi ve bulunan oran gelir vergisi tarifesinin ücretliler için belirlenen en alt dilimi olan % 15 ile çarpılması yolu ile bulunmaktadır. Yeni Türk lirasına geçilmesiyle büyük rakamları algılamada sorun olabileceği düşüncesiyle YTL nin geçerli olmadığı yıllarda da rakamlar YTL ye çevrilerek verilmiştir. Ayrıca rakamlar Amerikan Doları ile de ifade edilerek daha rahat bir karşılaştırma ve açıklama sağlanması amaçlanmıştır.

Yereli ve Karadeniz in çalışmasında bulunmakla beraber 2003-2004 ve 2005 verileri henüz elde edilemediği için yalnız sosyal güvenlik kuruluşuna bildirilenler ve yabancı kaçak işçilerden oluşan vergi kayıp ve kaçaklarına değinilememiştir. Herhangi bir kamu kurum ve kuruluşuna bildirilmeyenler vergi kaybının hesaplanmasında dikkate alınmıştır.

Fikir vermesi amacıyla Yereli ve Karadeniz 2002 yılı verileri ile hazırlamış oldukları ek işi olanlar yabancı işçiler ve sadece SSK ya bildirilen işçiler hakkında bilgiler 2002 yılı için verilecektir. 2002 yılında Herhangi bir kamu kurum ve kuruluşuna kayıtlı olmayanların yaratmış olduğu vergi kaybı son 3 yılın aynı başlık altındaki vergi kaybı ayrıntılı bir biçimde inceleneceği için burada yer verilmemiştir.

3.2.2.1 2002 Yılı Kayıtdışı İstihdam Nedeniyle Oluşan Vergi Kaybı

3.2.2.1.1 Yabancı Kaçak İşçiler Dolayısıyla Oluşan Vergi Kaybı

“Ülkemizde çalışan yabancı kaçak işçi sayısı T.U.İ.K verileri dikkate alınarak 300.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Bu kişilerin yıllık asgari ücret tutarları üzerinden neden oldukları gelir ve damga vergisi kaybı ise 212.430.600 YTL dir.”¹⁸⁴

¹⁸⁴ Yereli,Karadeniz,a.g.e,s.197.

3.2.2.1.2 Sosyal Sigortalar Kurumuna Bildirilip Maliye Bakanlığına Bildirilmeyen İşçiler Dolayısıyla Oluşan Vergi Kayıp ve Kaçağı

Vergi tahsilatının yapıldığı 22 ildeki vergi dairesi ve sosyal sigortalar verileri karşılaştırıldığında SSK ya bildirilmesine karşın vergi idaresine bildirilmeyen 1.700.000 çalışanın olduğu tespit edilmiştir. Bunların yaridan fazlasının özel inşaatlarda çalışan ve diğer ücretler başlığı altında vergilendirilen çalışanlardır. Bu kişiler ve diğer yarı için farklı vergi kayıp hesabının yapılması gerekmektedir. Buna göre özel inşaatlarda çalışanlar için vergi matrahı yıllık asgari ücret tutarının % 25 tir. Bu bağlamda brüt asgari ücretin % 25 ile çalışan sayısının çarpımı kadar bir vergi kaybı söz konusu olacaktır. Geri kalan yarı ise asgari ücretin neden olduğu vergi kaybı ile değerlendirilecektir.

3.2.2.1.3 İkinci Ek İşte Çalışmadan Dolayı Vergi Kaybı

2002 yılı T.U.İ.K Hane İşgücü Anketine göre 189.000 kişi ikinci bir işte çalışmakta ve kayıtdışı istihdam edilmektedir. Bu kişilerin her iki işte de kayıtlı olmadıkları yada birinde kayıtlı diğerinde kayıtsız oldukları yönünde bir sonuca ulaşılamamaktadır. Bu kişilerin asgari ücret üzerinden vergilendirildiği göz önüne alınırsa yaratacağı vergi kaybı 133.831.278 YTL olacaktır.¹⁸⁵

3.2.2.2 2003 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli, Yevmiyeli, İşveren Ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan Vergi Ve Prim Kaybı

T.U.İ.K Hane İşgücü Anketine göre 2003 yılında 1.713.000 i ücretli 1.515.000 i yevmiyeli olmak üzere toplam 3.228.000 kişi kayıtdışı olarak istihdam edilmiştir.¹⁸⁶ Bu kişiler şayet çalışsalardı ve asgari ücret üzerinden gelir beyan etselerdi bu kişiler aylık 39 YTL¹⁸⁷ gelir vergisi ve aylık 1.8 YTL damga vergisi ödemeleri

¹⁸⁵ Yereli,Karadeniz., a.g.e, s.197

¹⁸⁶ Bkz. s. 77

¹⁸⁷ 01.01.2003 ile 31.12.2003 yılları arasında geçerli olan asgari ücret 16 yaşından büyükler için 306 YTL idi.

gerekecekti. Aylık kişi başı toplamı 40.8 YTL olan bu rakamın yıllık toplamı ise 489.6 YTL edecek idi. 2003 yılında ücretli ve yevmiyeli olarak çalıştığı halde kayıtdışı istihdam edilen 3.228.000 kişi ile kişi başı yıllık gelir vergisi ve damga vergisi kaybı çarpıldığında sonuç; 1.580.428.800,00 YTL etmektedir.

Bunu damga vergisi gelir vergisi olarak ayrımını düşündüğümüzde 69.724.800,00 YTL damga Vergisi ve 1.510.704.000,00 YTL gelir vergisi olduğu görülmektedir. bu kişiler şayet kayıtlı olsalardı S.S.K ya da prim ödeyeceklerdi. 2003 yılı için işçi ve işveren hisseleri prim toplamı kişi başı aylık 111.69 YTL den 3.228.000 kişi için yıllık toplam 4.326.423.840,00YTL edecekti.¹⁸⁸

İşveren veya kendi hesabına çalışanlar incelenecek olduğunda 2003 yılı T.U.İK Hane İşgücü Anketine Göre 194.000 İşveren ve 3.463.000 kişi de kendi hesabına çalışan kişinin kayıtdışı istihdam edildiği görülecektir. Bu kişilerin neden olduğu vergi kaybının hesaplanmasında Gelir Vergisi beyannamelerinin ortalama rakamları dikkate alınabilir.¹⁸⁹ 2004 yılında otomasyona geçmiş 22 ildeki 155 vergi dairesine verilen 2003 Yılı gelir vergisi Beyanname verileri şu şekildedir.

Buna göre gelir vergisi beyannamesi veren 846.570 mükellef 5.188.780,76 YTL gelir beyan etmiş ve bunun sonucunda da 1.598.702.712,65 YTL gelir vergisi hesaplanmıştır. Buna göre mükellef başına ortalama beyan edilen gelir vergisi matrahı 6.130 YTL dir. Bu matrah üzerinden hesaplanan ortalama gelir vergisi ise ;1.890 YTL dir. Bu bağlamda 2003 yılında kayıtdışı istihdam edilmiş 194.000 işveren ve 3.463.000 kendi hesabına çalışan kişi şayet kayıtlı olsalardı bu ortalama vergiyi vereceklerdi denilebilir. Kayıtdışı kalmaları sebebiyle meydana gelen vergi kaybı 3.657.000 kişi ile ortalama hesaplanan gelir vergisi olan 1.890 YTL nin çarpımı ile hesaplanabilir. Bu da 6.911.730.000 YTL etmektedir.

Bu 3.657.000 Kişinin kayıtlı olmadıkları dolayısıyla ödemedikleri Bağ-Kur primleri hesaplanacak olursa da 2003 yılı için ortalama aylık Bağ-Kur 12. basamak

¹⁸⁸ 306,00YTL x %36.5 (SSK işçi ve işveren hisseleri ve işsizlik sigortaları prim oranları toplamı)

¹⁸⁹ Yereli,Karadeniz., a.g.e, s.197

Primi¹⁹⁰ 149.29 YTL dir. Bunun yıllık toplamı 1791.48YTL etmektedir. Toplam prim kaybı ise ; 6.549.687.000 YTL dir.

Herhangi bir kamu kurum ve kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların 2003 yılında sebep oldukları prim ve vergi kaybı şu şekilde oluşmaktadır. Gelir vergisi kaybı; 8.422.434.000 YTL; Damga Vergisi Kaybı: 69.724.800,00 YTL, SSK primi Kaybı; 4.326.423.840,00YTL, Bağ-Kur Primi kaybı; 6.549.687.000 YTL ;toplamda kamunun prim ve vergi kaybı ise 19.368.269.640 YTL. Olacaktır. 31.12.2003 Merkez Bankası döviz alış kurunun 1.39 YTL¹⁹¹ olduğu düşünüldüğünde bu rakamın dolar olarak büyüklüğü; 13.934.006.935 Amerikan Doları civarında olduğu gözlenmektedir. Bu rakam verileri elde edilemediği için hesaplanamayan ek işte çalışanlar; sadece SSK ya bildirilenler; yabancı işçilerin doğurduğu vergi ve prim kaybı da eklendiğinde rakam daha da büyüyecektir.

3.2.2.3 2004 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli, Yevmiyeli, İşveren Ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan Vergi Ve Prim Kaybı.

T.U.İ.K Hane İşgücü Anketine göre 2004 yılında 1.967.000 i ücretli 1650.000 i yevmiyeli olmak üzere toplam 3.617.000 çalışan kayıtdışı olarak istihdam edilmiştir.¹⁹² Bu kişilerin çalıştığı varsayılırsa ve asgari ücret üzerinden vergilendirildikleri düşünülürse her bir çalışan aylık; 55.28 YTL Gelir Vergisi ve 2.6 YTL Damga Vergisi Ödeyecektir.¹⁹³

¹⁹⁰ 2004 ve 2005 yıllarının aksine 2003 yılında Bağ-Kur primleri dörder aylık periyodlar halinde belirlenmişlerdir. Bunlar 12. Basamak ilk 4 ay için 124.48 YTL,2. 4 ay için 149.38YTL,3. 4ay için ise 174.02 YTL olarak belirlenmiştir. Bunun ortalaması ise;149.29 YTL etmektedir. Bağ-Kur Hesaplamalarında 12. basamağın kullanılmasındaki Sebep 12 Basamağa kadar basamakların otomatik arttırılması 12 basamaktan sonra ise isteğe bağlı olmasıdır. Bir anlamda asgari basamak da denilebilir.

¹⁹¹ **Döviz Kurları Arşiv**; www.tcmb.gov.tr,29.06.2006

¹⁹² Bkz. s.84

¹⁹³ 2004 yılında 2 periyodlu bir asgari ücret uygulanmıştır.Asgari ücret İlk 6 ay 16 yaşından büyükler için 423 YTL,2. 6 ay ise 444.15 YTL olarak saptanmıştır. Hesaplamalarımızda 2004 yılı için bu iki asgari ücretin ortalaması alınmıştır. Hesaplamalarda kullanılan 2004 Yılı Ortalama Asgari Ücreti:433.75 YTL dir.

Aylık çalışan başına toplam 57.88 YTL eden bu vergi yılda 694.56 YTL etmektedir. 2004 yılında ücretli ve yevmiyeli çalışan 3.617.000 kişi ile bu yıllık kişi başı damga ve gelir vergisi toplamı çarpıldığında 2.512.223.520 YTL etmektedir. Bunun Damga Vergisi ve Gelir vergisi olarak ayrımı düşünüldüğünde 112.850.400 YTL si damga Vergisi, 2.399.373.120 YTL si ise Gelir Vergisidir.

Bu kişilerin kayıtlı çalıştıkları varsayıldığında SSK primi de ödenmesi gerekecekti. Bu durumda aylık kişi başı 158.31 YTL, yıllık kişi başı 1899.72 olan ve işçi ve işveren SSK prim hisseleri ve işsizlik sigortasının toplam olan rakam kadar prim ödenmesi gerekmekteydi. Bu durumda 3.617.000 kişi ile bu rakamın yıllık toplamı çarpıldığında prim kaybı ortaya çıkmaktadır. Bu rakam; 6.868.683.000 YTL dir.

İşverenler ve kendi hesabına çalışanların neden olduğu vergi kaybını hesaplamaya çalışırken Maliye Bakanlığı'na açıklanmış olan 2004 yılı mükellef başına ortalama beyan edilen gelir vergisi rakamı kullanılmıştır.¹⁹⁴ Buna göre; 2004 yılında 1.241.653 gelir vergisi mükellefi ortalama kişi başı 6.740,68 YTL gelir beyan etmiş. Bu gelir üzerinden de ortalama 2059,38 YTL gelir vergisi hesaplanmıştır.

Bu bağlamda 2004 T.U.İ.K verilerine göre 3.529.000 kendi hesabına çalışan ve 247.000 işveren kayıtdışı olarak çalışmaktadır. Bu kişilerin neden olduğu gelir vergisi kaybı; yıllık ortalama hesaplanan gelir vergisi 2059,38 YTL ile bu iki rakamın toplamının yani 3.776.000 kişinin çarpılmasıyla bulunacaktır.

Bu rakam 7.776,218,880 YTL dir. Bu kişiler şayet kayıtlı olarak çalışsalar Bağ-Kur primi de ödeyeceklerdi. Bu sebepten aylığı 208.83 YTL ,yıllığı 2505,96 YTL olan 2004 Yılı 12. basamak Bağ-Kur primi ile gene 3.776.000 rakamının çarpılması gerekmektedir. Bunun sonucunda Bağ-Kur prim kaybı; 9.462.504.960 YTL olmaktadır.

2004 yılı genel vergi ve prim kaybına bakacak olursak; Gelir Vergi Kaybı; 10.175.592.000 YTL, Damga Vergisi Kaybı; 112.850.400 YTL, SSK primi Kaybı; 6.868.683.000, Bağ-Kur Primi Kaybı ise 9.462.504.960 YTL olmaktadır. Toplam Vergi ve Prim Kaybı Rakamı; 26.619.630.360 YTL etmektedir. Bunun dolar karşılığı ise

¹⁹⁴ **Faaliyet Gruplarına Göre Ortalama Vergi Beyanları,**
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/FGGOVB/faaliyetgrp2004GV.xls.htm,15.11.2006.

31.12.2004 Merkez Bankası Döviz Alış Kuru rakamı Olan 1.33 YTL ye bölündüğünde 20.014.759.669 Amerikan Doları bulunmaktadır.

3.2.2.4 2005 Yılında Kayıtdışı Çalışıp Herhangi Bir Kamu Kurum ve Kuruluşuna Bildirilmeyen Ücretli,Yevmiyeli,İşveren Ve Kendi Hesabına Çalışanlar Sebebiyle Oluşan Vergi Ve Prim Kaybı.

T.U.İ.K verilerine göre 2005 yılında 2.384.000 Ücretli,1.467.000 kişide yevmiyeli çalışan olmak üzere 3.851.000kişi kayıtdışı istihdam edilmiştir.¹⁹⁵ Bu kişilerin kayıtlı olarak istihdam edildikleri varsayıldığında, kişi başına aylık ;62.3YTL Gelir vergisi; 2.93 YTL damga Vergisi olmak üzere 65.2 YTL vergi ödemesi gerekmektedir.¹⁹⁶ Bunun kişi başı yıllık toplamı782.40 YTL etmektedir. 2005 yılında kayıtdışı istihdam edilen ücretli ve yevmiyeli çalışan sayısı olan 3.851.000 kişi ile bu rakam çarpıldığında yıllık vergi kaybı 3.013.022.400 YTL etmektedir. Bu rakamın gelir vergisi damga vergisi olarak ayrımı gerekirse ;damga vergisi 135.401.160 YTL; gelir vergisi ise; 2.877.621.240 YTL ‘dir.

Bu Kişilerin kayıtlı istihdam edildiklerinde SSK primi de ödeyecekleri düşünülürse kişi başı aylık prim miktarı asgari ücret üzerinden 178.37 YTL dir. Bunun yıllık toplamı da 2140.44 YTL etmektedir. Bu rakamı 3.851.000 kayıtdışı çalışan ücretli ve yevmiyeli kişi sayısı ile çarparsak; yıllık Prim kaybı 8.242.834.440 YTL etmektedir.

Gene T.U.İ.K verilerine göre 2005 yılında kendi hesabına çalışan, 3.355.000 kişi ve işveren olarak çalışan 297.000 kişi kayıtdışı olarak çalışmaktadır . Bu kişilerin kayıtlı olarak çalıştığı varsayıldığında bu kişilerden elde edilecek vergi geliri; ortalama gelir vergisi beyanlarının toplam kayıtdışı çalışan kişi sayısı ile çarpılmasıyla elde edilebilir.

Daha önce de belirtildiği üzere 2005 yılı ortalama hesaplanan gelir vergisi miktarı elde edilemediği için 2005 yılı kayıtdışı çalışan bağımsız çalışanlar ve işverenlerin

¹⁹⁵ Bkz.s.85

¹⁹⁶ 01.01.2005-31.12.2005 tarihleri arasında 16 yaşından büyükler için asgari ücret 488.70 YTL dir.

sebepler oldukları gelir vergisi kaybının hesaplanmasında 2004 yılı ortalama hesaplanan gelir vergisi rakamı kullanılacaktır.

Bu bağlamda 2004 yılı için yıllık kişi başı hesaplanan gelir vergisi ortalama 2059,38 YTL dir. Bu rakam ile toplamı 3.652.000.kişiye ulaşan işveren ve kendi hesabına çalışan kişi sayısını çarparsak bu kişilerin sebebiyet verdiği vergi kaybı kabaca hesaplanabilir. Bu bağlamda 2005 yılında kayıtdışı olarak kendi hesabına çalışan kişiler ve işverenlerin neden olduğu vergi kaybı 7.520.855.760. YTL dir.

Şayet bu kişiler kayıtlı çalışsalardı Bağ-Kur primi de ödemek zorunda kalacaklardı bu bağlamda sebep oldukları Bağ-Kur prim kaybı aylık kişi başı; 229.70 YTL,yıllık ise 2756.40 YTL olmaktadır. Toplam Bağ-Kur prim kaybı ise kendi hesabına çalışan ve işverenlerden oluşan 3.652.000 kişi ile yıllık prim toplamının çarpımı ile bulunulabilir. Bu rakam 10.066.372.800 YTL olmaktadır.

2005 yılı toplam vergi kaybı özetlenecek olursa ; 10.398.477.000 YTL gelir vergisi, 135.401.160 YTL damga Vergisi , 8.242.834.440 YTL SSK primi ve 10.066.372.800 YTL Bağ-Kur Primi olmak üzere toplam 28.843.085.400 YTL dir. Bu rakamın 31.12.2005 Merkez Bankası döviz alış kuru olan 1.34 YTL ye bölündüğünde sonuç 21.524.690.597 Amerikan Doları çıkmaktadır.

3.2.2.5 2003, 2004 ve 2005 Yıllarına İlişkin Kayıtdışı İstihdam Sebebiyle Oluşan Vergi Kaybının Özetlenmesi.

Bu bölümde Türkiye’de son 3 yıl içerisinde kayıtdışı istihdam sebebi ile tahmini oluşan vergi kaybı topluca gösterilmeye çalışılmıştır.

TABLO-19

Türkiye’de 2003, 2004 ve 2005 Yıllarında Kayıtdışı İstihdam Sebebiyle Oluşan Tahmini Vergi ve Prim Kaybı

YILLAR	2003	2004	2005	TOPLAM
TAHMİNİ VERGİ/PRİM KAYBI (YTL)	19.368.269.640	26.619.630.360	28.843.085.400	74.830.985.400
TAHMİNİ VERGİ/PRİM KAYBI (USD)	13.934.006.935	20.014.759.669	21.524.690.597	55.473.457.201

KAYNAK: Çalışmamın üçüncü bölümündeki bilgilerden tarafımda oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere 2003-2004-ve 2005 yıllarına ait kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan vergi/prim kaybı kabaca hesaplanarak rakamlarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse 2003 yılında dolar bazında kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan kabaca vergi/prim kaybı ; 13.934.006.935 (on üç milyar) Amerikan Doları, 2004 Yılında Kayıtdışı İstihdamdan Kaynaklanan kabaca vergi/prim kaybı ; 20.014.759.669 (yirmi milyar) Amerikan Doları ve son olarak 2005 Yılında kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan kabaca vergi/prim kaybı 21.524.690.597 (yirmi bir milyar) Amerikan Doları dır. Son 3 yılda gerçekleşen toplam vergi/prim kaybı ise 55.473.457.201 (elli beş milyar) Amerikan Dolarıdır. Bu değerin YTL olarak ifadesi ise 74.830.985.400 (yetmiş dört milyar) YTL dir.

2003, 2004 ve 2005 yılı verileri elde edilemediği için oluşturduğu vergi kaybı hesaplanamayan yabancı kaçak işçiler; kayıtdışı olarak ikinci bir işte çalışanlar ve

sadece SSK kurumuna bildirilen işçilerin de yarattığı vergi kaybı düşünülürse rakamın çok daha büyümesi olasıdır. Konsolide bütçe rakamlarına göre Türkiye'nin 2003 yılı borç stoğunun 202.7 milyar Dolar, 2004 Yılı borç stoğunun 235.6 milyar Dolar¹⁹⁷ olduğu düşünülürse bu yıllarda ki kayıtdışı istihdamdan doğan vergi kaybının önemli bir rakam olduğu görülebilecektir.

Şayet kayıtdışı istihdamdan oluşan bu vergi ve prim kaybı tahsil edilebilseydi 2004 yılı itibari ile dış borçlarımızın %31'i herhangi bir ek kaynağa gerek kalmadan karşılanabilecek; borçlar azaldığı için bütçedeki faiz yükü azalacak bütçedeki diğer kalemlere daha çok kaynak aktarılabilme olanağı doğabilecekti.

3.3 Kayıtdışı Ekonominin ve İstihdamın Önlenmesine İlişkin Öneriler

3.3.1 Servetteki Artışın Kaynağının Sorgulanması

Gelişmiş ülkelere bakıldığında bu ülkelerde de kayıtdışılık önlenmiş değildir. Fakat kayıtdışı ekonominin oranı kayıtlı ekonomiye oranla oldukça düşük hale getirilmiştir. Bunun en önemli nedeni çoğu gelişmiş ülkede kişilerin servetlerindeki artışın kaynağının ne olduğunun sorulabilir, sorgulanabilir olmasıdır.¹⁹⁸ Bunun bir diğer açıklaması da mükelleflerin ilgili dönemde beyan ettikleri vergi matrahı ile gene ilgili dönemde servetlerinde meydana gelen artış arasında vergi idaresince ilişki kurulmalı fark varsa nedeni araştırılmalıdır. Şayet bu şekilde bir denetim yapılırsa mükellefleri gerçek gelirlerin beyan etme konusunda bir etki yapılabilir.¹⁹⁹

3.3.2 Vergi Oranlarının Düşürülmesi

Ülkemizde uygulanan vergi oranları bir çok ülkeye nazaran oldukça yüksektir. Her ne kadar vergi oranları ile kayıtdışı ekonomi arasında bir ilişki yoksa da asıl sebep

¹⁹⁷ **Türkiye nin Mali Görünümü**,İstanbul: Mart Matbaacılık,İ.S.M.M.MO Yayınları ,Yayın No:52,s.67

¹⁹⁸ Kızılot,Çomaklı,a.g.e,s.131

¹⁹⁹ Ahmet Cesur,Erkan Yetkiner”**Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilebilmesine Yönelik Öneriler**”, Vergi Dünyası Dergisi, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını,Kasım 1994,s.74

denetim yetersizliği de olsa ülkemizde yapılan araştırmalar mükelleflerin vergiye bakışlarında en önemli faktörün vergi oranı olduğunu göstermektedir.²⁰⁰

Vergi oranlarının indirimine yönelik alınabilecek bazı tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür; en düşük gelir grubuna isabet eden vergi dilimi düşürülerek dar gelirli kesimin vergiden soğuması engellenebilir gene aynı şekilde en yüksek gelir grubuna denk gelen vergi geliri de düşürülerek gelirin yeni yatırım yaratıcı özeliği zedelenmemelidir.²⁰¹ Gelirin belli bir kısmı vergi dışı tutulmalı bir tür en az geçim indirimi messesı gerçekçi olarak sağlanmalıdır.

Mümkün olduğu kadar vasıtalı vasıtasız vergilerin oranları düşürülmeli vergi sisteminde olabildiğince adalet sağlanmalıdır. Ancak vergi oranları düşürülürken ve vergi isitemi adaleti sağlanırken verginin tabana yayılması da sağlanmalıdır.²⁰²

3.3.3 Sosyal Güvenlik Yükümlülüklerinin Getirdiği Yükün Azaltılması

Özel sektörde çalışanlar ile işveren arasındaki pazarlık genelde net ücret üzerinden yapıldığından dolayı sosyal güvenlik yükümlülüklerinin oluşturduğu maliyet genellikle işveren üzerinde kalmaktadır.sosyal güvenlik yükümlülüklerinin oluşturduğu mali yük işverenleri kayıtdışı istihdama dolaysıyla kayıtdışı ekonomiye yöneltebilmektedir. Kayıtdışı ekonominin en önemli unsurlarından olan kayıtdışı istihdam edilenleri kayıt altına alınabilmesi ve onların sosyal haklardan faydalanabilmeleri için zemin hazırlanmalıdır. Bunun için sigorta prim oranlarının düşürülmesi ve gelir vergisi tarifesinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.²⁰³

Bu düzenlemeler yapıldıktan sonra etkin ve ödünsüz bir denetim hala kayıtdışı işçi istihdam eden işverenler bulunmalı ve cezalandırılmalıdır. Vergi idaresi ile sigorta idaresinin birbirine bilgi aktaran bir duruma getirilmesi kayıtdışı istihdamı önlemede yardımcı olabilir.

²⁰⁰ Yılmaz,2006,a.g.e,s.214

²⁰¹ Cesur,Yetkiner,a.g.e,s.76

²⁰² Mavral, Kasım 2003,a.g.e,s.145

²⁰³ Aydemir,1995,a.g.e,s.212

Gelişmiş ülkelere oranla oldukça yüksek düzeyde olan sosyal güvenlik yükümlülükleri uygun bir düzeye getirilebilir ve bu sosyal güvenlikle ilgili denetimlerin artırılmasıyla desteklenebilirse kayıtdışı istihdam önlenilecektir.²⁰⁴

3.3.4 Vergi Denetiminin İyileştirilmesi²⁰⁵

Bir ülkenin vergilemede başarılı olabilmesi için mantıklı ve uygulanabilir kanunların yanında oturmuş bir vergi idaresine de ihtiyacı vardır. Bu vergi idaresinin teknoloji, işgücü bakımından sıkıntısı olmayan diğer taraftan da etkili bir denetim mekanizmasına sahip bir vergi idaresi olması gerekmektedir. Türk Vergi Sistemi'nde beyan esası geçerlidir. Bu bağlamda mükelleflerin beyanlarının doğruyu yansıtır yansıtmadığı incelenmelidir. Ülkemizde vergi denetim elemanları nitelikli ancak sayı bakımından yetersizdirler.

Bu yetersizliğin yanı sıra birden çok denetim örgütünün bulunması ve bu örgütler arası iletişim eksiklikleri de mevcut olması denetim faaliyetinin etkinliğinde rol oynamaktadır. Yakın zamanda Maliye Bakanlığı denetim birimleri arası koordinasyon kurulunun kurulması bu iletişimsizliğe önlem olarak düşünülmüştür. Vergi denetim kurumlarının birleştirilmesi ve tel bir elden denetimlerini sürdürmeleri verimliliği arttırabilecektir.

Diğer taraftan fonksiyonel bir vergi incelemesi için vergi inceleme elemanlarının gerek nicelik gerekse de nitelik açısından geliştirilmesi gerekmektedir. Denetim planlı bir şekilde yapılmalıdır. Kaynak ve işgücü israfı önlenmeli denetlenen mükellef sayıları arttırılmalıdır.²⁰⁶ Denetim faaliyetinin yasalara uymayanlar açısından ciddi bir risk olduğu toplum tarafından genel kabul görmedikçe denetim olgusunun kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması konusunda etkili olamayabilir.²⁰⁷

²⁰⁴ Yılmaz,2006,a.g.e,s.216

²⁰⁵ Altar Ömer Arpacı,"**Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadele Ve Vergi Denetimi**"Vergici ve Muhasebeci İle Diyalog Dergisi,Süryay Sürekli Yayınlar AŞ Yayını, Sayı: 195, Temmuz 2004,s.96

²⁰⁶ Mavral,Kasım 2003,a.g.e,s.149

²⁰⁷ Tekin, Ekim 2003,a.g.e,s.70.

3.3.5 Sosyal Politikalara Önem Verilip Yoksullukla Mücadele Edilmesi

Gelişmiş ülkelerde insanların sosyal ihtiyaçları medeni ve tatminkar bir şekilde karşılandığı için insanlar vergi oranları yüksek dahi olsa vergilerini ödemekte ve kayıtdışı ekonomi ülkemize oranla daha düşük gerçekleşmektedir. Ülkemizde sosyal hizmetlere ayrılan kaynak oldukça yetersiz bir seviyededir

Bu hizmetlere daha çok kaynak ayrılması bozuk olan gelir dağılımını biraz olsun düzeltecek ve enformel kesimde meydana gelen kayıtdışılığı azaltabilecektir. Devletin sunduğu hizmetlerden duyulan memnuniyet devlete verilen vergilerinde gönüllü olarak verilmesini kolaylaştırabilecektir.²⁰⁸

3.3.6 Mükelleflerin Vergilerin İsraf Edilmediğine İnandırılması

Mükelleflerin vergiye uyumunu azaltan bir diğer hususta ödene vergilerin gerekli yerlere harcanmadığı yönündeki kanıdır. Bunun nedeni kamuda gereksiz ve lüks harcamaların yapıldığı inancıdır.²⁰⁹ Mükellefleri ödenen vergilerin doğru yerlere harcandığına inandırmak gerekir bu şekilde mükelleflerin vergi ahlakı artacak ve vergi kaçırma eğilimleri azalabilecektir.²¹⁰

3.3.7 Cezaların Caydırıcı Etkilerinin Arttırılması

Vergi cezalarının gerçek gelirleri göstermede etki göstermeleri bu cezaların göze alınamayacak kadar etkili olmasına bağlıdır. Dolayısıyla vergi sistemimizin cezalara ilişkin hükümlerinin kayıt dışı ekonominin vergilendirilebilmesine ilişkin yeni düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemelere örnek vermek gerekirse; cezaların maddi oranlarının arttırılması; hürriyeti bağlayıcı cezaların arttırılması gösterilebilir.²¹¹

²⁰⁸ Yılmaz,2006,a.g.e,s.218

²⁰⁹ Yılmaz,2006,a.g.e,s.218

²¹⁰ Yusu Kıldış,"**Kayıtdışı Ekonomi**", http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/kildis-kayit-disi.pdf,24.05.2006

²¹¹ Cesur,Yetkiner,a.g.e,s.75

3.3.8 Vergi Kimlik Numarası Ve T.C. Kimlik Numarasının Kullanımının Yaygınlaştırılması

Vergi kimlik ve T.C Kimlik numaralarının kullanımının yaygınlaştırılması ve bu yaygınlaştırma sonucu elde edilen verilerin analiz edileceği bir birimini kurulması ve geliştirilmesi kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tespitinde faydalı olabilecektir. Bu bağlamda sözgelimi zarar beyan eden bir mükellef bir taşınmaz satın aldığı anda T.C kimlik numarası ve vergi numarasını kullanacağı için bu evi hangi gelirle elde ettiği sorulabilme imkanına sahip olunacaktır.²¹²

Gelecekte her işlemde TC kimlik numarası kullanılırsa bütün vatandaşların işlemleri kayıt altına alınabilecektir. Bu bağlamda son yapılan düzenlemelerle birlikte 2006 Kasım ayından itibaren ticari ve mali işlemlerde vergi numarası ve T.C kimlik numarası beraber kullanılabilmekte; 2007 yılının ocak ayından itibaren ise gerçek kişilerde T.C Kimlik Numarası kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Gerçek kişiler 2007 Ocak ayından itibaren vergi kimlik numarası kullanmayacak T.C Kimlik Numaralarını mali ve ticari işlemlerde vergi kimlik numarası yerine kullanacaklardır.

3.3.9 Vergi Mevzuatının Kalıcı, Açık, Sade ve Anlaşılır Hale Getirilmesi.

Sistem herkes için anlaşılabilir basit net bir şekilde düzenlenmelidir.sistemin anlaşılabilir bir yapıya kavuşması ile mükelleflerin eksik bilgi seviyesi azalacak böylelikle mükellef idare arasındaki ilişkilerin düzeyinde büyük ilerlemeler kaydedilebilecektir. Unutulmamalıdır ki toplam kalite yönetiminin bir kolu da iletişimi tam ve doğru olarak sağlanmasıdır.²¹³ Sık yapılan değişiklikler yasaları karmaşıktırmakta gerek mükellefleri gerekse de vergisel işlemlerden sorumlu yetkilileri zor durumda bırakabilmektedir. Vergi yasalarının çok gerekli olmadıkça

²¹² Mavral,Kasım2003,a.g.e,s.149

²¹³ Mustafa Çolak, “**Ekonominin Saklı Yüzü Kayıtdışı Ekonomi**”, Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi,S.S.K Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği,Sayı:15,Temmuz-Ekim 2002

değiştirilmemesi ve değişikliklerinde özenle hazırlanması yasaların anlaşılabilir olması açısından önemli olabilmektedir.²¹⁴

3.3.10 Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Yetkilerinin Ve Sorumluluklarının Genişletilmesi.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ile Yeminli Mali Müşavirlerin bir kamusal hizmeti yerine getirdikleri düşünülürse; söz konusu meslek mensupları ile kamu idaresi arasında organik bir bağ kurulmalıdır. Söz konusu meslek mensuplarının onayladıkları belgelerin doğruluğunu araştırma olanakları geliştirilmeli ve mükellef vergi ziyana sebebiyet vermesi halinde meslek mensupları da belli bir oran dahilinde cezalandırılmalıdırlar.²¹⁵

²¹⁴ Yılmaz,2006,a.g.e,s.217

²¹⁵ Yılmaz,2006,a.g.e,s.219

SONUÇ

Tezimizin birinci bölümünde kayıtdışı ekonomi kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kayıtdışı ekonominin çeşitli yazarlarca yapılmış tanımlarına yer verilmiş; kayıtdışı ekonominin türleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlar yasadışı ekonomi beyandışı ekonomi ve enformel ekonomidir. Enformel ekonomide kendi arasında sosyal ekonomi hane halkı ekonomisi ve yerel ekonomidir.; kayıtdışı ekonomiye sebep olan etkenler tek tek sıralanmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında işsizlik, vergisel yükler, küreselleşme, ahlaki bozulma, vatandaşların vergi, harcamaları üzerindeki görüşleri sayılabilir.

Bunu izleyen sayfalarda kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz etkilerine yer verilmiştir. Buna göre olumlu etkileri arasında kriz dönemlerinde işsizliği azaltıcı rol oynayarak sosyal patlamaları önleyici etkisinden bahsedilmiştir. Olumsuz etkileri arasında ise vergi kaybına yol açması ,rekabeti bozucu etkisi ve belki de en önemli etkisi olan karar alma mekanizmalarının kullandığı ekonomik istatistiki bilgileri bozucu etkisidir. Birinci bölümün sonunda ise Ülkemizde kayıtdışı ekonominin boyutu konusunda yapılmış çalışmalar ve bu çalışmalara yapan araştırmacılara yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise kayıtdışı istihdam kavramı açıklanmaya çalışılmış, kayıtdışı istihdamın türleri, kayıtdışı istihdamın olumlu ve olumsuz yönleri verilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan kayıtdışı istihdama sebep olan etkenler açıklanmaya çalışılmıştır.

Bunlardan bazıları; vergi yükleri, sosyal güvenlik yükümlülükleri, fakirlik, küreselleşme ve küreselleşmenin doğurduğu uluslararası rekabet etme zorunluluğu, işverenlerin sendikalardan kurtulmak istemeleri, kayıtlı ekonomide kazançların az olması ve çalışma saatleri gösterilebilir. Bu bölümde kayıtdışı istihdam kavramı geniş olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise kayıt dışı istihdamın boyutları ve kayıtdışı istihdam nedeniyle oluşan yaklaşık vergi kaybı kabaca hesaplanmaya çalışılmıştır. Bunun için veri olarak Türkiye İstatistik Kurumunun Hane İş Gücü Anketi sonuçları ağırlıklı olarak

kullanılmıştır. Oluşan vergi kaybı için ise Yereli ve Karadeniz'in çalışmalarında kullandıkları yöntem benimsenmiştir.

Bu yönteme göre kayıtdışı istihdam edilenlerden T.U.İ.K Hane İş Gücü Anketine göre yevmiyeli veya ücretli olarak çalıştıklarını beyan eden fakat herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadığını da beyan eden kişilerin sayıları ilgili yıllara ait asgari ücretten faydalanılarak elde edilen Gelir Vergisi, damga vergisi ve SSK primi ile çarpılmıştır.

Gene aynı şekilde T.U.İ.K Hane İşgünü Anketine göre işveren veya kendi hesabına çalıştığını beyan eden fakat herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadığını da beyan eden kişilerin sayıları ilgili yılların ortalama mükellef başına hesaplanan gelir vergisi miktarı ile çarpılmaya çalışılmıştır. Fakat 2005 yılı verilerine ulaşamadığı için 2005 yılında da 2004 yılı rakamları kullanılmıştır. Öte yandan gene bu kişilerin meydana getirdikleri Bağ-Kur prim kaybının hesaplanması için de ilgili Yıllara ait 12. basamak Bağ-Kur primi kullanılmıştır. Zira 12. basamağa kadar sigortalının prim ödediği basamak otomatik olarak arttırılırken 12. basamaktan sonra ise basamak arttırmak kişinin kendi iradesine kalmaktadır. 12. basamak bir tür asgari Bağ-Kur basamağı olarak nitelendirilebilir.

Bu hesaplamalar sonucunda elde edilen rakamlar şu şekilde oluşmuştur.;

2003 yılında dolar bazında kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan kabaca vergi kaybı ; 13.368.269.640 (on üç milyar) Amerikan Doları, 2004 Yılında Kayıtdışı İstihdamdan Kaynaklanan kabaca vergi kaybı ; 20.014.759.669 (yirmi milyar) Amerikan Doları ve son olarak 2005 Yılında kayıtdışı istihdamdan kaynaklanan kabaca vergi kaybı 21.524.690.597 (yirmi bir milyar) Amerikan Doları dır. Son 3 yılda gerçekleşen toplam vergi kaybı ise 55.473.457.201 (elli beş milyar) Amerikan Dolarıdır. Bu rakamları YTL olarak ifade ettiğimizde ise 2003 Yılı için kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan tahmini toplam vergi ve prim kaybı; 19.368.269.640 (on dokuz milyar)YTL, 2004 Yılı kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan tahmini toplam vergi ve prim kaybı; 26.619.630.360 (yirmi altı milyar) YTL, 2005 Yılı kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan tahmini toplam vergi ve

prim kaybı ise; 28.843.085.400 (yirmi sekiz milyar) YTL olarak hesaplanmıştır. Bu üç yılın YTL bazında toplamı ise ; 74.830.985.400 (yetmiş dört milyar) YTL olarak hesaplanmıştır

Rakamlar üst üste toplandığında oldukça büyük bir meblağa ulaşılmaktadır. Hesaplamaların tahmini yapıldığı, verilere ulaşılamaması nedeniyle kayıtdışı istihdamın tüm alt kollarının meydana getirdiği kaybın hesaplanamamış olması, ve tüm kayıtdışı istihdam edilenlerin asgari ücretten istihdam edilmedikleri dolayısıyla neden oldukları vergi kaybının çok daha yüksek olabileceği düşünüldüğünde bu rakamın çok daha büyük boyutlara ulaşması mümkün gözükmemektedir. Tek başına kayıt dışı istihdamın doğurduğu vergi kaybının GSMH'nin neredeyse %35 ine ulaşmış olması kayıtdışı ekonominin tüm kollarının doğurduğu vergi kaybının ne kadar önemli bir boyuta ulaşacağının göstergesi sayılabilir.

Bu bağlamda kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı istihdam mutlaka önlenmeye çalışılmalı; en gelişmiş ülkelerde bile olduğu düşünüldüğünde tamamen yok edilemese bile kayıtlı ekonomiye oranı göz ardı edilebilecek düzeye getirilmeye çalışılmalıdır. Bunun için alınabilecek çeşitli vergisel ve sosyal önlemler tezimizde açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre kayıtdışı ekonominin engellenmesi için şu önlemlere başvurulabilir. Öncelikle servet beyanı esas getirilmeli ve nereden buldun yasası tekrar gündeme gelmelidir.

Vergi yasaları koşullara göre değişmelidir zira; vergi sistemlerini ekonomik koşullardan bağımsız düşünmek mümkün olmadığı gibi vergi mevzuatları da bağımsız düşünülmemelidir. vergi sisteminin amacı ekonomik koşulları değiştirmek değildir. Bazen ekonomik koşullarda vergi sistemini değiştirebilmektedir. ²¹⁶ bu bağlamda kayıtdışı ekonomi engellenmek isteniyorsa uygun mevzuat değişiklikleri ile vergisel önlemler alınabilir. Diğer taraftan vergi ve prim oranları da düşürülerek te mükellefi vergiye uyumlaştırmak içinde çaba harcanabilir.

²¹⁶ Kemal Kılıçdaroğlu, “4444 Sayılı Yasa Ve Kayıtdışı Ekonominin Gücü” **Vergi Dünyası Dergisi**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, S.217 (Eylül 1999), 1999, s.19

Gene vergisel bir önlem olarak her tür ekonomik işlemde kişilerin vergi yada T.C Kimlik numaralarını kullanmaları sağlanabilir. Hamiline kambiyo senetleri kullanımı yasaklanarak ta ekonominin nama yazılı dolayısıyla kayıtlı hale gelmesi sağlanabilir.. Bir diğer alınabilecek tedbir ise yoksullukla mücadele ve sosyal yatırımlara hız kazandırılması olabilir. Bu bağlamda hem vatandaşların memnuniyeti sağlanmış olacak hem de vergilerin iyi yerlere harcandığı konusunda genel bir kanı oluşturulabilecektir. Şüphesiz her zaman kötü niyetli kişiler var olacağı için vergi ve prim oranları düşürüldüğünde bu sağlanan olanakların denetleme mekanizmalarının etkinliğinin artırılması ile suistimal edilmesi de önlenmelidir.

Ülkemizde mükellef ile vergi idaresi arasında bir tampon görevi göre Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik mesleğinin de ihtiyaçları giderilmesi, çalışma şartları iyileştirilmesi, vergi idaresi ile bu meslek grubu arasında daha sağlam bir ilişki kurulması, vergi idaresi tarafından kayıt dışı ekonomiyi önleme adına alınacak bir önlem olabilir. Zira beyan esasına dayanan vergi sistemimizde bu beyanların büyük çoğunluğu bu meslek grubunca hazırlanıp vergi idaresine iletilmektedir.

Ülkemiz yatırımlara neredeyse hiç pay ayıramamaktadır. Bunun en büyük etkeni dış borçlarımızdır. Dış borçların en büyük sebebi ise ülkenin gelir ve gideri arasındaki farktır. Bu farkın en maliyetsiz yoldan kapatılma şekillerinden biri kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına almaktan geçmektedir. Bu sayede vergi gelirleri artacak; dış borçlar zaman içinde ödenecek artık borç yükü altında olmayan bütçe de yatırımlara ve sosyal hizmetlere daha çok pay ayrılacak ve ülkenin gelişmesi hızlandırılabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar.

- Altuğ, Osman. **Kayıtdışı Ekonomi**. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık AŞ, 1994.
- Aydemir, Şinasi. **Türkiye de Kayıtdışı Ekonomi**. Birinci Basım. İstanbul: Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, 1995.
- Benlikol, Sebahattin Ve Muhsin Akgür. , **Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Faaliyetlerin Kontrolü Ve Denetimi**. İstanbul: İ.T.O. Yayınları Yayın No: 2002/14, 2002.
- Bulutay, Tuncer, **İşgücü Piyasası Açısından Kayıtdışı Ekonomi**. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No: 2486, 2001.
- D.P.T. **Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. Ankara: D.P.T Yayınları Yayın No: 2603-ÖİK:614, 2001.
- Ekin, Nusret. **Kayıtdışı Ekonomi, Enformel İstihdam**. İstanbul: İ.T.O Yayınları Yayın No: 1995-17, 1995.
- Ekin, Nusret. **Türkiye de Yapay İstihdam Ve İstihdam Politikaları**. İstanbul: İ.T.O Yayınları Yayın No: 2000-33, 2000.
- Feige, Edgar L. **The Underground Economies**. USA: Cambridge University Press, 1989
- İ.S.M.M.M.O. **Türkiye nin Mali Görünümü**. İstanbul: Mart Matbaacılık, İ.S.M.M.M.O Yayınları , Yayın No: 52, 2005.
- Mavral , Ülker. **Karapara; Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye ye Yansımaları**. Ankara: Maliye Ve Hukuk Yayınları, 2003.
- Pores, Alejandro, Manuel Castells ve Lauren A. Benton. **The Informal Economy**. USA: The John Hopkins University Press, 1989.

Şişman,Yener. **Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar**.Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1165,1999.

T.İ.S.K. **Avrupa Birliğinde Kayıtdışı Çalışma, Konusunda İzlenen Politikalar Ve Türkiye Açısından Değerlendirme**. Ankara:TİSK Yayınları Yayın No: 199,2000.

T.Ü.S.İ.A.D. **Türkiye de İşgücü Piyasası Ve İşsizlik**. İstanbul:TÜSİAD Yayınları,Yayın No: TÜSİAD-T/2002/12,2002.

Tandırcıoğlu,Ayşegül Şimşek.**Türkiye de Kayıtdışı Ekonomi**.Ankara:D.P.T. Ekonomik Modeller Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Stratejik Araştırmalar Dairesi Başkanlığı Yayını Yayın No: 2661,2002.

Taşdelen,Aziz. **Hukuksal Açıdan Türkiye de Kara Paranın Aklanması ve Önlenmesi**. Ankara:Turhan Kitabevi Yayınları,2003.

Temel,Adil,Ayşegül Şimşek Ve Kuddusi Yazıcı. **Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**.Ankara: D.P.T. Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü,1994.

Tunalı,İhsan. **İstihdam Durum Raporu,Türkiyede İşgücü Piyasası Ve İstihdam Araştırması**. Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi,Türkiye İş Kurumu Yayınları,2004.

Yetim,Sedat. **Türkiye de Vergi Kaçakçılığı Ve Kayıtdışı Ekonomi**. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları,1999.

Yılmaz,Gülay Akgül. **Kayıtdışı Ekonomi Ve Çözüm Yolları**.İstanbul:İ.S.M.M.M.O Yayınları,2006.

Sürekli Yayınlar

- Ağbal,Naci. ” *Büyüyen Kayıtdışı Sektör*” **Yaklaşım Dergisi**, Yaklaşım Yayıncılık AŞ S.113 (Mayıs 2002),2002,40-45.
- Akalın,Güneri, “*Kayıtdışı Ekonomi sorunu Ve Yasa Tasarısı*” **Vergi Dünyası Dergisi**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını,S.178 (Haziran 1996),1996,s.27-39.
- Arpacı,Altar Ömer.”*Kayıtdışı Ekonomi İle Mücadele Ve Vergi Denetimi*” **Vergici ve Muhasebeci İle Diyalog Dergisi**,Süryay Sürekli Yayınlar AŞ Yayını,S.195(Temmuz 2004) 2004,96-107.
- Aydemir,Şinasi. “*Kayıtdışı Ekonomi Üzerine –1*” **Vergi Dünyası Dergisi**,Hesap Uzmanları Derneği Yayınları,S.161 (Ocak 1995),1995,72-87.
- Aydın ,Yaşar. ”*Türk Vergi Sistemi İçerisinde Gelir Vergisinin Ekonomik Etkileri*” **Vergi Ve Muhasebeci İle Diyalog Dergisi**, Süryay Sürekli Yayınlar AŞ Yayını,S.175,109-116.
- Cesur ,Ahmet Ve Erkan Yetkiner. “*Kayıtdışı Ekonominin Vergilendirilebilmesine Yönelik Öneriler*” **Vergi Dünyası Dergisi**, Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını,S.159 (Kasım 1994) 1994, 73-79.
- Çolak ,Mustafa.”*Ekonominin Saklı Yüzü Kayıtdışı Ekonomi*” **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**,S.S.K Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneği,S.15 (Temmuz-Ekim 2002) 2002
- Durmuş,Mustafa. “*Kayıtdışı Ekonominin Bazı Mali Yönleri*” **T.İ.S.K Akademi Dergisi**,C.1,S.1(Mart 2006),2006,141-159.
- Erimez,M.Rüştü. “*Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi*” **Vergi Dünyası Dergisi**,Hesap Uzmanları Derneği Yayınları,S.188(Nisan 1997),1997,3-8.

- Gümüşay,Serdar. “*Vergisel Açıdan Kayıtdışı Ekonomi*” **Maliye Postası Dergisi**,Maliye Postası Yayıncılık,S.560 (1 Ocak 2004),2004,62-71.
- Günay Serdar. ,”*Türkiye de Kayıtdışı İstihdamın Analizi-1*” **Yaklaşım Dergisi**, Yaklaşım Yayıncılık,S.114 (Haziran 2002),2002,165-171.
- Günay Serdar. ,”*Türkiye de Kayıtdışı İstihdamın Analizi-II*” **Yaklaşım Dergisi**, Yaklaşım Yayıncılık,S.115 (Temmuz 2002),2002,153-161
- Güngör,Kamil.” *Ağır Vergi Yükünün Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi*” **Vergi Sorunları Dergisi** ,Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneğı Yayını,S.172 (Ocak 2003),2003,111-127.
- Karadeniz,Oğuz Ve İbrahim Soysal “*Kayıtdışı İşçilik Ve Sebepleri*” **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**, SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneğı Yayını,S.2(Ekim-Kasım-Aralık 1998) 1998,54-68.
- Karayılmazlar ,Ekrem Ve Adem Kalça. “*Kayıtdışı İstihdam*” **Banka Ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Ekonomik Ve Sosyal Yayınlar A.ř,S.8 (Ağustos 1999)1999,11-32.
- Mavral,Ülker. ”*Kayıtdışı Ekonomi Ve Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemek İçin Alınabilecek Tedbirler*” **Vergi ve Vergiciyle Diyalog Dergisi**, Suryay AS Yayınları,S.187, (Kasım 2003),2003,138-155.
- Polat,Cemal Ve Ömer Çalışkan. “*Kayıtdışı İstihdamla Mücadele de Etkili Bir Yöntem*” **Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi**, SSK Başkanlık Sigorta Müfettişleri Derneğı Yayını,S.12 (Ağustos-Aralık 2001),2001,44-57.
- SÜRYAY. “*Pratik Bilgiler*” **Vergici Ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi**” Süryay Sürekli Yayınlar A.ř,S.217 (Mayıs 2006), 2006,224-258.
- Tekin,Selçuk, “*Kayıtdışı Ekonomi Ve Vergi Denetimi*” **Vergi Sorunları Dergisi**,Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneğı Yayını,S.181.(Ekim 2003),66-73.

Kılıçdaroğlu,Kemal.”4444 Sayılı Yasa Ve Kayıtdışı Ekonominin Gücü” **Vergi Dünyası Dergisi**,Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayınları,S.217 (Eylül 1999),1999,17-21

Diğer Kaynaklar

4857 Sayılı İş Kanunu, http://www.calisma.gov.tr/mevzuat/4857_is_kanunu.htm
22.06.2006

Akcan, Abdülkadir. , “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**”,5-6-7 Nisan 2002
Dedeman Oteli Nevşehir,T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225,s.25.

Aktan,C.Can. “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi Kavramı”
http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/kavram.htm, (24
Mayıs 2006)

Bayraklı,Hasan Hüseyin,Naci Tolga Saruç Ve İsa SAĞBAŞ,” Vergi Kaçırmayı
Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi”,
19.Türkiye Maliye Sempozyumu, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14
Mayıs 2004, 204-255.

Berksoy Turgay Ve İbrahim DEMİR,” Politik Vergi Çevrimleri: Türkiye de Vergi Yüğü
Üzerinde Politik Etkiler.”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ
Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004, 513-533.

Bilici,Nurettin,” Vergi Cennetleri İle Mücadele”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**,
T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,601-621.

Bülbül ,Duran Ve Hülya K.Karadeniz. ,” Vergi Ve Sigorta Prim Aflarının Kayıtdışı
Ekonomi Üzerindeki Etkisi”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ
Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004, 801-813.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Örgütü, .
<http://www.die.gov.tr/CIN/CIN-tr/CRC-tr.html>,22.06.2006

Çoşkun, Ali. ,”İşgücü Maliyetlerinin Düşürülmesi Mutlaka Kayıt Dışı Ekonomi İle Birlikte Ele Alınmalıdır”,**TİSK İşveren Dergisi**, Mart 2006,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1415&id=,23.06.2006

Demircan, Esra Siverekli ”Türkiye de Vergi Politikalarının Siyasi Analizi, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 533-573.

Friedrich Ebert Vakfı, ”Enformel Sektör Ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar Ve Perspektifler”, **Ekonomi Forumu Wirtschaftsforum**, İstanbul Kasım 1998.s.36

Friedrich Ebert Vakfı, ”Ücretlerin Vergilendirilmesi”, **Ekonomi Forumu Wirtschaftsforum**, İstanbul Çırağan Palace Oteli, 20 Şubat 1993

Günaydın ,İhsan Ve Serkan Benk, ”Globalleşme Sonucu Oluşan Vergi Kayıp Ve Kaçaklarını Önlemede Uluslar arası İşbirliğinin Önemi”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 381-421.

İşsizlik Sigortası Nedir? ,
http://www.ssk.gov.tr/wps/portal/!ut/p/_s.7_0_A/7_0_HQ?cpid=267,
22.06.2006

Karakoç, Yusuf.” Hukuki Nedenlerden Kaynaklanan Vergi Kayıp Ve Kaçakları”
19.Türkiye Maliye Sempozyumu, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 90-115.

Kargı, Veli Ve Yasemin Özügürlü”Küreselleşmenin Vergi Gelirlerine Etkisi” **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 867-879.

Kızılot, Şükrü Ve Şafak Ertan Çomaklı, ”Vergi Kayıp Ve Kaçakları Ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi Ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, **19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi, Antalya, 10-14 Mayıs 2004, 115-158

Kızılot,Şükrü. “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**”,5-6-7 Nisan 2002 Dedeman Otelı Nevşehir,T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225,s.156.

Kıldış,Yusuf, “**Kayıt Dışı Ekonomi**”,
http://www.canaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/maliye-genel/diger-yazilar/kildis-kayit-disi.pdf ,24.05.2006

Lordoğlu, Kuvvet.” *Türkiye İş Gücü Piyasaları Durum Raporu*”
<http://www.istanbulsmmmmodasi.org.tr/html.asp?id=5934>
2.Bölüm,S.51,27.06.2006.

Meriç,Metin Ve Hakan AY,”Küreselleşme Olgusunun Vergi Kayıp Ve Kaçakları Üzerindeki Etkisi”**19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,295-333.

Moğol,Tayfun , M.Erkan Üyümez.” Vergi Suç Ve Cezalarının Ekonomisi” **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,573-601.

S.S.K ,İstatistik Yıllığı (2004),
http://www.ssk.gov.tr/sskdownloads/anasayfa/istatistik/istatistik2004/T1_15.xls,21.06.2006.

Serdengeçti,Turan. “Türkiye de İstihdam Yatırım Ve Haksız Rekabet Sorunları”,
Türkiye de İstihdam Yatırım Ve Haksız Rekabet Sorunları Semineri,Antalya Martı Myra Tatil Köyü,24-29 Mayıs 2003,s.113.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:22 Cilt:76 Yasama Yılı :3,1 Mart 2005,
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil3/bas/b064m.htm> ,22.06.2006

T.C Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı Web Sayfası, Faaliyet Gruplarına Göre Ortalama Vergi Beyanları,
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/FGGOVB/faaliyetgrp2004GV.xls.htm , 15.11.2006

T.C. Merkez Bankası Web Sayfası., Döviz Kurları Arşiv; www.tcmb.gov.tr
,29.06.2006

T.C.ANAYASASI Kabul Tarihi 07.11.1982,
<http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>.,25.06.2006

T.İ.S.K İşveren Dergisi,Mart 2001,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=271&id=16,23.06.2006

T.U.İ.K Haber Bülteni Sayı:100,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=298>,28.06.2006

T.U.İ.K Haber Bülteni Sayı:49,
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=17&tb_id=6, 28.06.2006

T.U.İ.K Haber Bülteni Sayı:82,
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=283&tb_id=9 28.06.2006

Taş,Bülent Ve Yüksel Karaca, “Küreselleşmenin Vergi Ssistemleri Üzerindeki Etkileri
Açısından İki Önemli Konu: Vergi Rekabeti Ve Elektronik Ticaret”
19.Türkiye Maliye Sempozyumu, T.C Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14
Mayıs 2004,421-464.

Taşdelen,Aziz,” Vergi Hukuku Kurallarının Kara Paranın Aklanmasının
Önlenmesindeki Önemi”,**19. Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ
Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,464-507.

Togan, Subidey. “**Büyüyen Kayıtdışı Sektör Semineri**”,5-6-7 Nisan 2002 Dedeman
Otelı Nevşehir,T.İ.S.K Yayınları Yayın No: 225,s.84

Türk Medeni Kanunu, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>, 22.06.2006

Türkiye İstatistik Kurumu. “İş gücü Veritabanı” www.tuik.gov.tr 21.06.2006.

Vergi Usul Kanunu (213 Sayılı Kanun)

Vural Mahmut.”**Kayıtdışı Ekonomi Paneli**” Maliye Hesap Uzmanları Vakfı
Yayınları,Ankara,27 Mayıs 2005

Yereli,Ahmet Burçin Ve Oğuz KARADENİZ,” Türkiye de Kayıtdışı İstihdamın Ve
Vergi Kayıp Ve Kaçaklarına Etkisi”, **19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C
Uludağ Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,180-204.

Yılmaz,Gülay Akgül,”Kayıtdışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve
Dinamiklerinin Analizi”**19.Türkiye Maliye Sempozyumu**, T.C Uludağ
Üniversitesi,Antalya,10-14 Mayıs 2004,s.15-51.

Yılmaz,Gülay Akgül. **Yer altı Ekonomisi Ve Vergi Kaybı,Doktora Tezi**,İstanbul:T.C
Marmara Üniversitesi S.B.E. Maliye Ana Bilim Dalı Maliye Teorisi Bilim
Dalı,1996